

دانشگاه ادیان و مذاهب

چاپ دوم

تاریخ مجموعه مسجد الاقصی

محمدهاشم موسی غوشه

ترجمهٔ:
سید شهرام فرهانیان
هودسا عاطفی

بسم الله الرحمن الرحیم

انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب

نشر ادیان

Musa Ghusheh, Mohammad Hashem
موسی‌غوشه، محمدهاشم.
تـاریخ مجموعـه مسـجدالأقصـی/ تـألیف: محمدهاشـم موسـی‌غوشـه؛ مترجمـان: شهرام فرهانیان، هودسا عاطفی.ـ قم: نشر ادیان، ۱۳۹۰.
۱۲۰ ص - (نشر ادیان).
ISBN: 978-964-2908-34-9
فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.
نمایه
مصور
۱. مسجدالأقصی (بیت‌المقدس) ــ تاریخ. ۲. بیت‌المقدس ــ تاریخ. ۳. بیت‌المقدس ــ آثار تاریخی. الف. فرهانیان، سیدشهرام، ۱۳۵۳ـ مترجم. ب. عاطفی، هودسا، مترجم. ج. نشر ادیان. د. عنوان.
۱۳۹۰ ۹ غ ۵ م/ ۳۲ / ۱۰۹ DS ۹۵۶/۹۴۴۲
کتابخانه ملی ایران ۲۳۵۹۱۷۳

تاریخ مجموعه مسجد الأقصی

- **مؤلف:** محمدهاشم موسی‌غوشه
- **مترجمان:** سیدشهرام فرهانیان و هودسا عاطفی
- **ناشر:** نشر ادیان وابسته به دانشگاه ادیان و مذاهب
- **نوبت چاپ:** چاپ دوم، تابستان ۱۳۹۰
- **چاپ:** نگارش
- **شمارگان:** ۵۰۰۰ جلد
- **قیمت:** ۵۵۰۰ تومان
- **شابک:** ۹-۳۴-۲۹۰۸-۹۶۴-۹۷۸

- **مراکز پخش:**

تهران، خ حافظ، نرسیده به چهارراه کالج، نبش کوچه بامشاد، شماره ۵۲۵، پکتا (پخش کتب اسلامی و انسانی) تلفن: ۵ ـ ۸۸۹۴۰۳۰۳ (۰۲۱)

قم، پردیسان، روبه‌روی مسجد امام صادق(ع)، دانشگاه ادیان و مذاهب.
تلفن: ۱۳ ـ ۲۸۰۲۶۱۰ (۰۲۵۱)، نمابر: ۲۸۰۳۱۷۱ (۰۲۵۱)

www.urd.ac.ir press@urd.ac.ir www.adyan-eshop.ir

تاریخ مجموعه مسجد الاقصی

محمدهاشم موسی غوشه

ترجمهٔ:
سیدشهرام فرهانیان
هودسا عاطفی

دانشگاه ادیان و مذاهب

نشر ادیان

سخن ناشر

مسجدالاقصی مسجدی است که نام آن در آیه اول سوره اسراء آمده است که اشاره به معراج و سیر شبانه پیامبر اعظم اسلام از مسجدالحرام به مسجد الاقصی دارد:

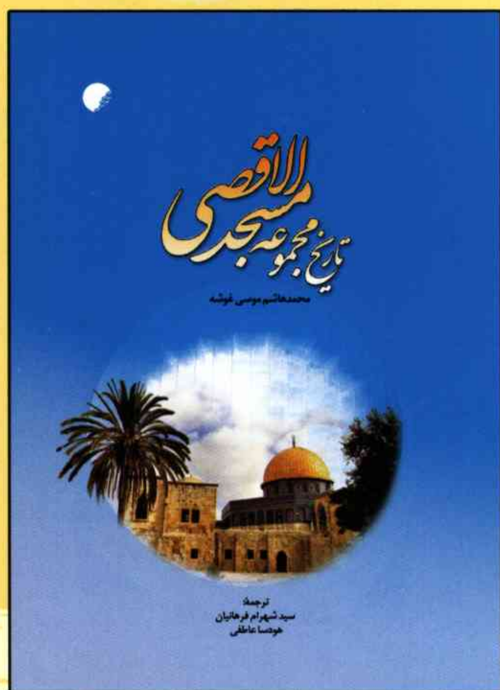
سبْحَانَ الَّذِی أسرَی بِعَبْدِهِ لَیْلاً مِنَ الْمَسجِدِ الْحَرَامِ إلی الْمَسجِدِ الاَقْصا الَّذِی بَارَکْنَا حَوْلَهُ لِنرِیَهُ مِنْ ءَایَتِنَا إِنَّهُ هُوَ السمیعُ الْبَصِیرُ

منزّه‌است آن خدایی که بنده‌اش را شبانگاهی از مسجد الحرام به سوی مسجد الأقصی- که پیرامون آن را برکت داده‌ایم- سیر داد، تا از نشانه‌های خود به او بنمایانیم، که او همان شنوای بیناست

مسجد الاقصی به عنوان اولین قبله مسلمین و محل معراج پیامبر اسلام(ص) بعد از حرمین شریفین، مقدس‌ترین مکان نزد مسلمانان است. متأسفانه مسلمین جهان در حمایت و دفاع از قدس و مسجدالاقصی اهمال نموده و درمقابل رژیم اشغالگر قدس بارها نسبت به این مجموعه هتک حرمت کرده است.

"تاریخ مجموعه مسجد الاقصی" از جمله کتب با ارزش، نفیس و نادر در زمینه تاریخ قدس است که مورخ و نویسنده فلسطینی آن، "دکتر محمدهاشم موسی‌غوشه" کلیه آثار اسلامی موجود در این مجموعه ۱۴/۴ هکتاری را شامل مسجد الاقصای مسقف، قبه الصخره، مصلای مروانی، برکه‌ها، چاه‌ها، گنبدها، درها و مدارس و ... را به همراه ۲۵۰ تصویر و نقشه، معرفی نموده است.

امید است این مجموعه برای علاقمندان مفید فایده قرار گیرد. از مترجمان این اثر جناب آقای سیدشهرام فرهانیان و سرکار خانم هودسا عاطفی تشکر و قدردانی به عمل می‌آید.

تاریخ مجموعه مسجدالاقصی
محمدهاشم موسی غوشه
ترجمه:
سید شهرام فرهانیان
خودسا عاطفی

فهرست

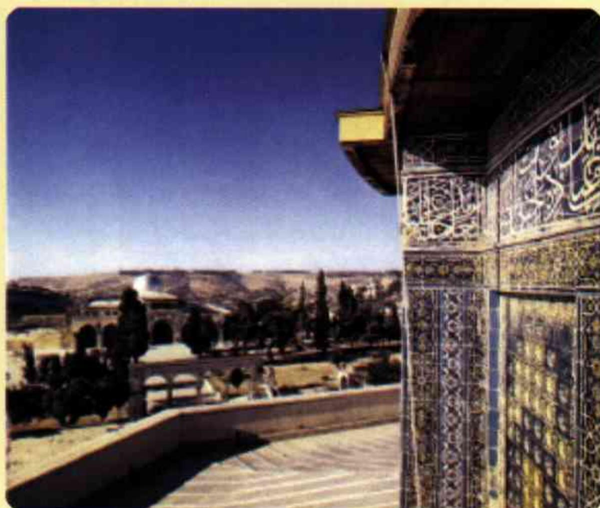
مسجد الاقصی به عنوان اولین قبله مسلمین و محل معراج پیامبر اسلام(ص) بعد از حرمین شریفین، مقدس‌ترین مکان نزد مسلمانان است. این مجموعه مبارک با پشت‌سرگذاشتن تاریخی پرفراز و نشیب، جایگاه پیامبران بسیاری بوده و از فضایل مهم آن بسیار نقل شده است. هم‌اینک این مکان مقدس روزهای تاریک و پررنجی را سپری می‌کند. غفلت و سهل‌انگاری مسلمین و برخی دولتمردان کشورهای عربی موجب گردیده تا بارها مورد تعرض غاصبان اسراییلی واقع شود.
هرچند جدی‌ترین زنگ خطر برای بیداری جامعه اسلامی به لطف انقلاب شکوهمند جمهوری اسلامی ایران و ابتکار حکیمیانه حضرت امام خمینی(ره) با اعلام روز قدس و حمایت‌های بیدریغ ولی امر مسلمین طنین‌انداز شده ولیکن اهتمام مسلمین برای گرامیداشت و دفاع از آرمان‌های قدس و مسجد الاقصی کافی نیست . بنابراین بر مسلمین جهان واجب است فارغ از ملیت خود برای سرفرازی و آزادی قدس عزیز و مسجد الاقصی از هیچ تلاشی دریغ ننمایند.
"دکتر محمدهاشم موسی‌غوشه" از جمله افراد و مورخان دلسوزیست که در راستای حفظ میراث باارزش بیت المقدس و مسجد الاقصی تلاش‌های فراوانی نموده و به پاس تألیف حدود ۲۰ کتاب ارزشمند درباره قدس و مسجد الاقصی، جوایز جهانی ارزنده‌ای نظیر "عبدالمجید شومان" و "مؤسسه پایتخت‌ها و شهرهای اسلامی" را در دهه اخیر دریافت نموده است.
این نویسنده و مورخ اهل قدس، دکترای تاریخ معماری را با رساله نهایی "بیت المقدس در دوران اسلام" به پایان رسانیده و هم‌اینک نیز به موهبت زندگی و اقامت در شهر بیت المقدس، پژوهش‌های ارزشمندی را با انتشار اسناد مصور بیت المقدس در "دانشنامه جامع شهر قدس" و "تاریخ مسجد الاقصی" و "کلیسای قیامت" به ثبت رسانیده است.
دکتر محمدهاشم موسی‌غوشه عضو اصلی کارگروه معماری و میراث فرهنگی قدس در "مجمع ذاکرة العالم العربی" می‌باشد و همکاری‌های زیادی را با بنیادهای فعال در زمینه احیای تاریخ قدس در شهرهای استانبول و قاهره داشته است.

کتاب "تاریخ مسجد الاقصی" از جمله کتب با ارزش، نفیس و نادر در زمینه تاریخ قدس است که در سال ۲۰۰۲ میلادی به‌وسیله وزارت اوقاف و امور دینی فلسطین منتشر شده است. در این کتاب، نویسنده کلیه آثار اسلامی موجود در مجموعه ۱۴/۴ هکتاری مسجد الاقصی (حرم شریف) شامل مسجد الاقصای مسقف، قبه الصخره، مصلای مروانی، چاهها، برکه‌ها، گنبدها، درها و مدارس و ... را به همراه ۲۵۰ تصویر و نقشه معرفی نموده است.
این مورخ فلسطینی توانسته با وجود فشارهای جهانی برای جلوگیری از انتشار یکی دیگر از آثار خود با عنوان "دانشنامه قدس"، کتاب خود را که از حیث محتوا و جمع‌آوری و ارائه اسناد مصور تاریخی قدس بی‌نظیر است را با کیفیت بسیاربالا و در ۳۰۰صفحه رنگی منتشر نماید.
در پایان خاطر نشان می‌سازد مترجمان این اثر ارزشمند که دانش‌آموختگان رشته‌های معماری و تاریخ می‌باشند، سعی کرده‌اند که اطلاعات متن اصلی کتاب را به‌طورکامل و عاری از اشتباه دراختیار خوانندگان محترم قرار دهند. باعنایت به لزوم توجه بیشتر جامعه جهانی به مجموعه مسجد الاقصی، امیداست این برگردان، گامی هرچند کوچک در مسیر شناسایی و معرفی این حرم شریف محسوب شود و بتواند پلی جدید با خوانندگان تاریخ‌دوست و آشنا به مسایل مسجد الاقصی برقرار نماید.
در پایان بر خود لازم می‌دانیم از راهنمایی‌ها، زحمات و حمایت‌های جناب حجت‌الاسلام والمسلمین حاج‌آقای مصطفی پورمحمدی و جناب حجت‌الاسلام و المسلمین حاج سیدابوالحسن نواب ریاست محترم دانشگاه ادیان و مذاهب که در این مهم ما را یاری فرموده‌اند، تشکر و قدردانی نماییم.

به‌امید آزادی قدس شریف
سیدشهرام فرهانیان
هودسا عاطفی

مسجدالأقصای مبارک

مجموعه مسجدالاقصی در جنوب‌شرقی قدس قدیم واقع شده است. این مجموعه از جنوب به منطقه الزاوية الختنيه منتهی می‌شود که پس از آن روستای سلوان قرار دارد. در شرق آن، دیوار مشترک بین قدس و مسجد واقع شده و در ادامه، مقبره باب الرحمه و سپس وادی جهنم قرار دارد. پس از وادی جهنم، کوه الزیتون قرار گرفته که مشرف به مسجد است. از شمال، بخشی ازمنطقه باب حطة و قسمتی از منطقه الغوانمه آن را محدود می‌کند و از سمت غرب، این مسجد به محله‌های اسلامی مختلفی نظیر منطقه باب الناظر و سوق القطانین و باب السلسلة منتهی شده که متأسفانه این محله‌ها بر اثر حملات وحشیانه اسرائیل در سال ۱۹۷۶ ویران شده‌اند.

مجموعه مسجدالاقصی با حیاطی ذوزنقه مانند، فضای وسیعی را دربر گرفته است و طول دیوار جنوبی آن به ۲۸۱ متر، طول دیوار شرقی آن به ۴۶۲ متر، طول دیوار شمالی آن به ۳۱۰ متر و طول دیوار غربی آن به ۴۹۱ متر می‌رسد.

آنچه به عنوان مسجدالاقصی از آن یاد شده در قرآن تمام مجموعه قبة الصخرة، مسجدالاقصای مسقف، قبة السلسلة، مصلای مروانی و قبه‌ها (گنبدها)، محراب‌ها، راه‌ها، کاروانسراها، چاه‌ها، برکه‌ها، رواق‌ها و پل‌ها را همراه با دیگر بخش‌های باستانی و قدیمی دربر می‌گیرد.

مسجدالاقصی در اسلام دومین مسجد به شمار می‌آید و از نظر درجه اهمیت، پس از مسجدالحرام و مسجدالنبی قرار می‌گیرد. در روایات نبی اکرم(ص) نقل شده است:« بار سفر بستن به قصد ادای نماز فقط به سه مسجد جایز است: مسجدالحرام، مسجد من (مسجدالنبی) و مسجدالاقصی».

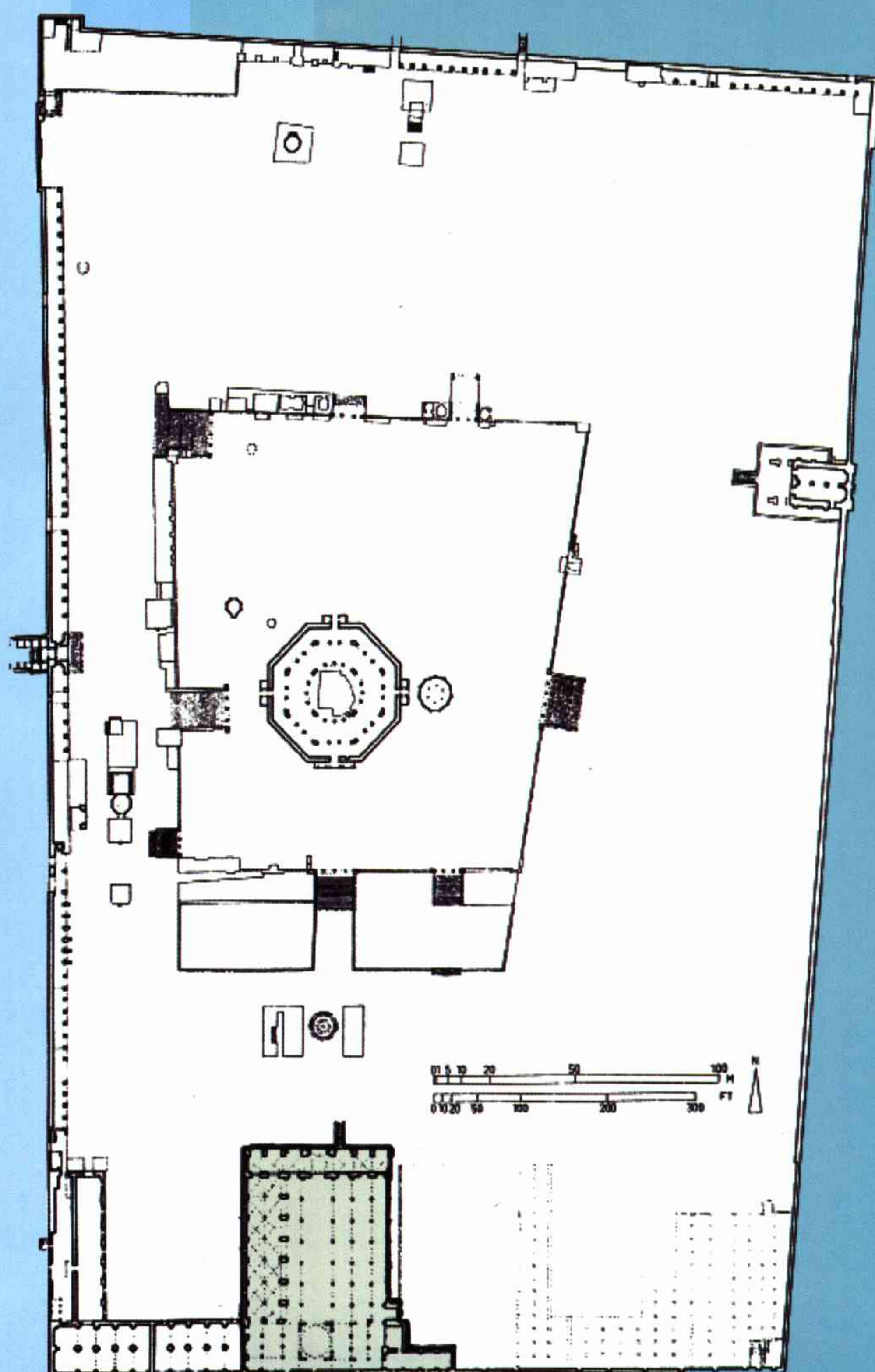
از آنجا که مسجدالاقصی قبله اول مسلمانان بوده، نزد آنان از جایگاهی والا برخوردار است. همچنین واقعه معراج پیامبر گرامی اسلام(ص)، نمازگزاردن دیگر

پیامبران به امامت ایشان در مسجدالاقصی و همچنین عروج پیامبر از این مسجد به آسمان‌ها موجب شده است محبوبیت این مکان مقدس نزد مسلمانان دوچندان شود.

در قرآن کریم در سوره «اسراء» آمده است: «منزه است آن خدایی که بنده خود را شبی از مسجدالحرام به مسجدالاقصی که گرداگردش را برکت داده‌ایم، سیر داد تا بعضی از آیات خود را به او بنمایم و همانا او شنوا و بیناست.»

بیت‌المقدس به سال ۱۵ه/۶۳۶م به دست فاروق عمربن خطاب رضی‌الله عنه خلیفه دوم مسلمانان فتح شد. عمربن خطاب به مردم بیت‌المقدس امان داد و آسایش آنان را به‌گونه‌ای فراهم ساخت که آن دوره به «عهد عمر» یا «وثیق‌الأمان» شهرت یافت.

گروهی از صحابه رسول خدا نیز در آن دوره حضور داشته‌اند. عهد عمربن الخطاب برای ساکنان ایلیا (اسم بیزانسی قدس) از بزرگ‌ترین ادوار صلح و امنیت در طول تاریخ قدس به شمار می‌رود.

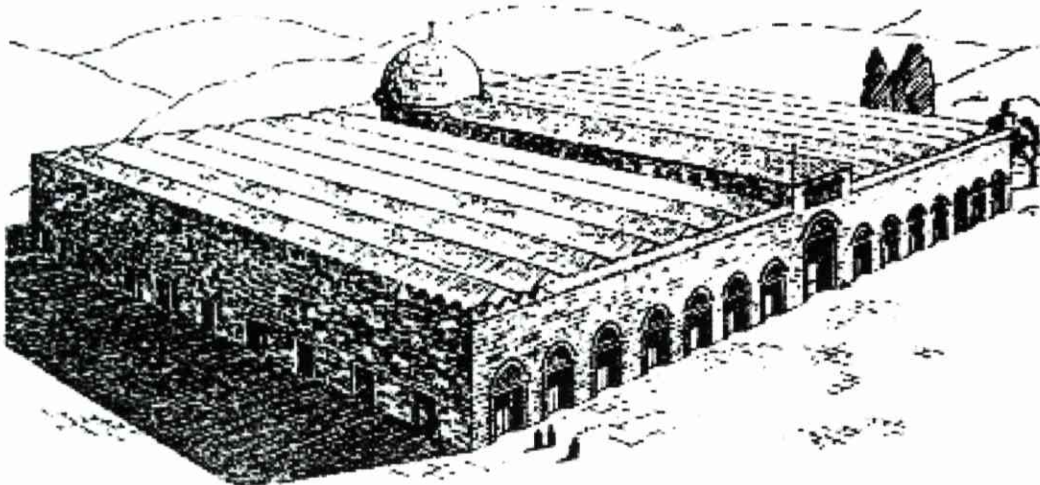
مسجدالاقصای مسقف

مسجدالاقصای مسقف

بخش مسقف مسجدالاقصی در جنوب مجموعه مسجدالاقصی واقع شده است. خلیفه اموی؛ ولید بن عبدالملک بن مروان در سال‌های بین ۹۰هـ/۷۰۹م تا ۹۶هـ/۷۱۴م این بخش را تأسیس کرد. این نکته با توجه به اسنادی که از البردی [کاغذ پاپیروس] باقی مانده نیز قابل تأکید است.

این اسناد در واقع شامل نامه‌هایی است که قرة بن شریک؛ کارگزار ولید در مصر و حاکم استان افرودیتو در شمال مصر درباره دستمزد کارگرانی که در ساخت مسجدالاقصی مشارکت داشتند، به یکدیگر نوشته‌اند.

مسجدالاقصی بنایی مستطیلی است با رواقی بزرگ در میانه آن که مستقیماً به گنبد می‌رسد. از شرق و غرب، سه رواق مسجدالاقصی را احاطه کرده است. طول آن از شمال به جنوب ۸۰ متر و عرض آن از شرق به غرب ۵۵ متر است.

مسجدالاقصی و عباسیان

عباسیان بخش مسقف مسجدالاقصی را در زمان خلیفه ابوجعفر منصور (۱۳۶ه‍/۷۵۴م، ۱۵۸ه‍/۷۷۵م) بازسازی کردند. پس از آن این بنا بر اثر زلزله‌ای شدید، ویران شد و در نتیجه به دستور خلیفه مهدی بازسازی آن در سال (۱۶۳ه‍/۷۸۰م) از سر گرفته شد.

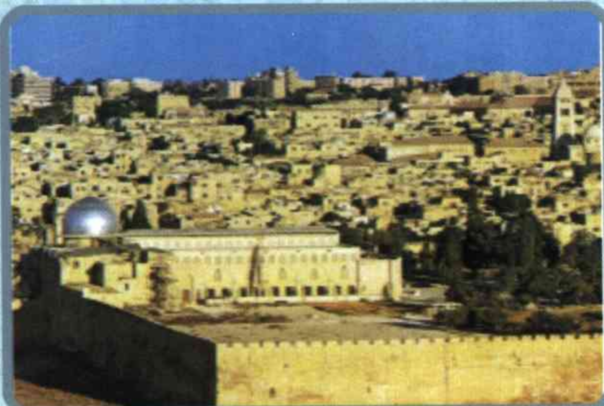
مسجدالاقصی و فاطمیان

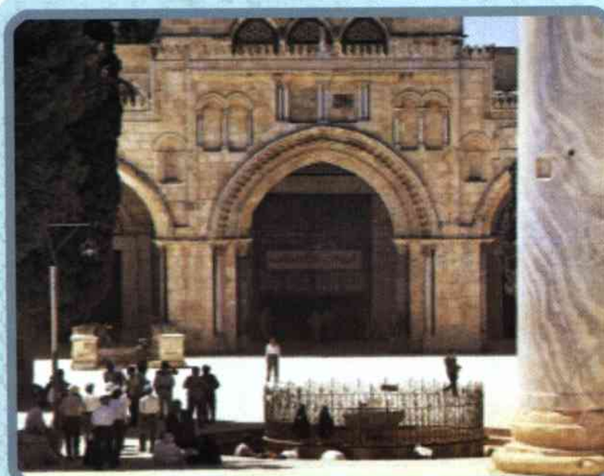
زمین لرزه شدید دیگری که در سال(۴۲۵ه‍/۱۰۳۳م) روی داد، بخش‌های بسیاری از مسجدالاقصای مسقف را ویران کرد؛ به‌گونه‌ای که رواقی که عبدالله‌بن طاهر ساخته بود و نمای بیرونی آن در دوره پادشاه بزرگ عیسی در عصر ایوبی تکمیل شده بود و خلیفه فاطمی؛ الظاهر لإعزاز دین‌الله دستور ترمیم و بازسازی آن را در سال ۴۲۶/۱۰۳۴م صادر کرده بود، خسارت بسیار دید.

در کتیبه‌ای باستانی درباره تاریخ ترمیم این مسجد آمده است:

«به نام خداوند بخشنده مهربان، نصرت و یاری خداوند شامل حال بنده او و ولی‌اش ابوالحسن علی امام الظاهر لإعزاز دین‌الله امیرالمؤمنین است که درود و سلام خدا بر او و پدران پاک و فرزندان بخشنده‌اش باد. وی دستور ساخت این گنبد و طلاکاری آن را داد و وزیر بزرگ صفی‌الدین، امیر طاهریان این کار را به یاری یکی از نزدیکانش؛ ابوالقاسم علی بن احمد پی گرفت. در ذی‌القعده سال ۴۲۶ه‍ عبدالله‌بن حسن مصری مرزوق، کار ساخت آن را به پایان برد.

خلیفه فاطمی؛ المستنصر بالله به سال ۴۵۸ه‍/۱۰۶۶م بازسازی ایوان شمالی مسجدالاقصی را پی گرفت. در سنگ نوشته‌ای که به خط کوفی و به رسم یادبود درباره تاریخ بازسازی ایوان شمالی تهیه شده، چنین آمده است: «به نام خداوند بخشنده مهربان. جز به یاری خدا توفیقی حاصل نمی‌کردم، به او توکل می‌کنم و بازگشتم به سوی اوست. سرور ما و سید ما معد ابی تمیم، امام المستنصر بالله امیرالمؤمنین که درود و سلام خدا بر او و پیشینیان و آیندگان او باد به این کار فرمان داد. امیر بزرگ و عزیز علم‌الملک ناصر الدوله بر ساخت آن نظارت کرد و کار به دست توانای ابی‌الحسن عبدالرحمن بن الحسن بن علی الأنصاری معروف به الأجوف در سال ۴۵۸ه‍ انجام گرفت.»

مسجدالاقصی و ایوبیان

پس از آن که خداوند به وسیله ناصر صلاح‌الدین یوسف بن ایوب بیت‌المقدس را فتح کرد، به دستور ناصر، بخش‌های مسقف مسجدالاقصی به شکل اسلامی آن برگردانده شد. از جمله کارهای او از سرگیری بازسازی مسجد و نوسازی محراب بود. در این باره در کتیبه‌ای آمده است:

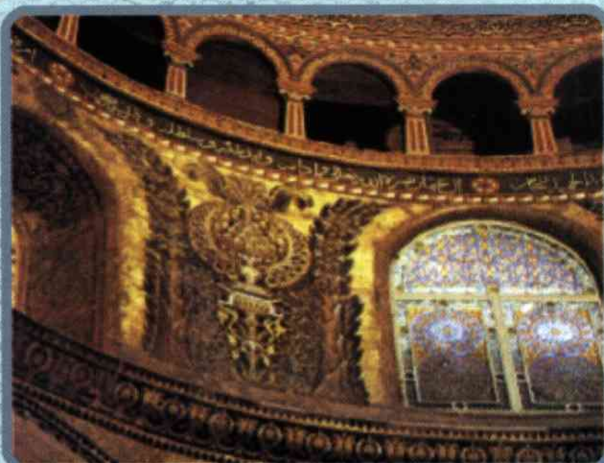
«به نام خداوند بخشنده مهربان، دستور بازسازی این محراب مقدس و عمارت مسجدالاقصی را بنده خدا و ولی او یوسف بن ایوب ابومظفر ملک ناصر صلاح‌الدین و الدنیا صادر کرد. پس از آن که به اراده خداوند در سال ۵۸۹ هـ بیت‌المقدس را فتح کرد. او به شکرانه این نعمت به امید بهره ناچیزش از مغفرت و رحمت خداوند به این کار همت گماشت.»

به دستور ناصر صلاح‌الدین، منبری که به فرمان نورالدین زنگی در حلب ساخته شده بود، در مسجدالاقصی نصب شد، ولی این منبر نیز در آتش‌سوزی مسجدالاقصی به تاریخ ۱۹۶۹/۸/۲۱ سوخت و از بین رفت.

ایوبیان تلاش ویژه‌ای در ساخت مسجدالاقصای مسقف داشتند و از جمله مهم‌ترین اقدامات آن‌ها در این راه، ساخت رواق مقابل مسجدالاقصای مسقف بود که به دستور پادشاه عظیم شرف‌الدین عیسی در سال ۶۱۴هـ/۱۲۱۷م صورت گرفت. تاریخ ساخت این رواق همراه با تصویری، یادبود بر کتیبه‌ای در ایوان رواق وسطی، این‌گونه ثبت شده است:

«به نام خداوند بخشنده مهربان. این رواق‌ها در روزگار دولت بزرگ و سرور و مولای ما سلطان ملک معظم شرف دنیا و دین و صاحب اراده‌ها، عیسی بن ملک عادل، سیف دنیا و دین، سلطان اسلام و مسلمین ابوبکربن ایوب بن شادی بن خلیل امیرالمومنین که خداوند ملک ایشان را جاودانه گرداند در سال ۶۱۴ بعد از هجرت پیامبر که درود و سلام خداوند بر محمد و آل او باد، تأسیس شد.»

مسجدالاقصی و ممالیک

ممالیک نیز به بازسازی مسجدالاقصای مسقف پرداختند. به دستور سلطان منصور سیف‌الدین قلاوون، سقف مسجد به ویژه در آن جاکه به جامع النساء نزدیک می‌شود در سال ۶۸۶ه/۱۲۸۷م بازسازی شد. سپس ناصر محمد بن قلاوون گنبد مسجدالاقصی را بازسازی کرده و داخل آن را با کاشی و مرمر تزئین کرد. در این باره در کنار یک تصویر با خط ثلث بر سنگ نوشته‌ای آمده است:

«به نام خداوند بخشنده مهربان، این گنبد مبارک در زمان مولای ما، سلطان ملک ناصر، عالم عادل مجاهد مقاوم و حساس و مؤکد و پیروز و سرفراز در مقابل خوارج سرکش، گسترنده عدل در میان جهانیان، سلطان اسلام محمد بن سلطان شهید ملک منصور قلاوون صالحی، در طول سال ۷۲۸ه بنا شد.»

همچنین محمدبن سلطان در سال ۷۲۹ه/۱۳۲۸م دستور داد صحن مسجد را با سنگ مرمر بپوشانند، پنجره‌های موجود در بالای مسجد را با شیشه‌های رنگی تزئین کنند و در سمت راست و شمال محراب دو پنجره تازه بسازند. در این باره در کتیبه‌ای که در غرب منبر قرار دارد، آمده است:

«به نام خداوند بخشنده مهربان، این پنجره و مرمر در زمان مولای ما سلطان ملک ناصر، ناصر دنیا محمد قلاوون صالحی بازسازی شد. به فرمان عالی تنکیز ناصری، ممالک شریف شام این کار را در سال ۷۳۱ه عهده‌دار شده و به انجام رساندند.»

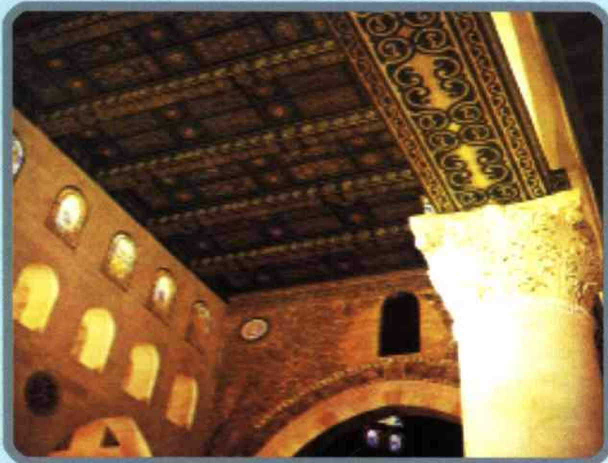
نوشته‌ای دیگر در جانب شرقی محراب برجای مانده که در آن آمده است:

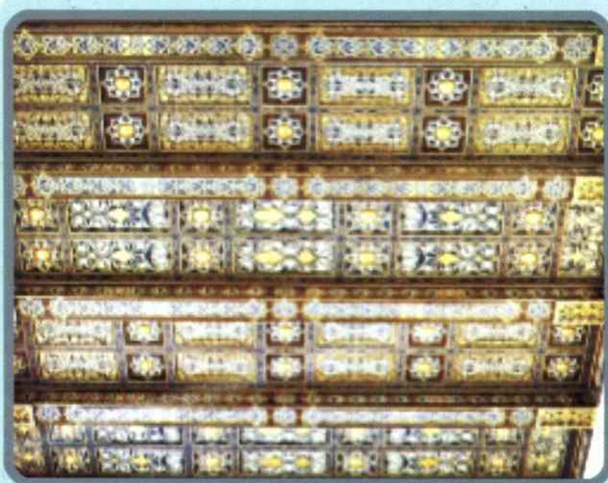
«این پنجره و مرمر مبارک در روزگار مولای ما سلطان ملک ناصر، یاور دنیا و دین محمد با همراهی تنکیز ناصری در سال ۷۳۱ه نوسازی شد.»

سلطان محمدبن قلاوون مسجدالاقصای مسقف را بار دیگر در سال ۷۴۰ه/۱۳۳۹م بازسازی کرد. در ایوان مقابل مسجد، نقش و تصویری موجود است که در آن آمده:

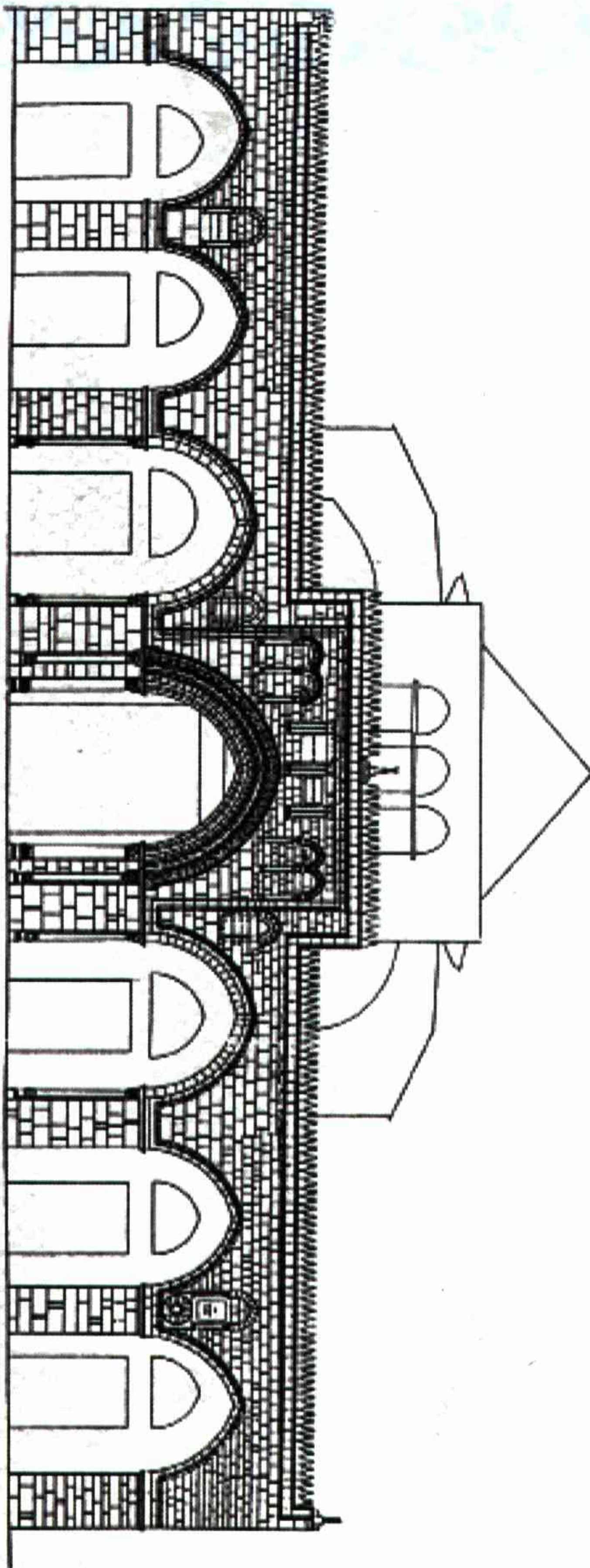
«به نام خداوند بخشنده مهربان. این مسجد و درهای آن در روزگا مولای ما سلطان عادل و عامل ملک ناصر، سیف دنیا و دین، سلطان اسلام و مسلمین، مولای ما سلطان شهید محمد قلاوون صالحی ساخته شدند که خداوند او را به نظر

رحمت بپوشاند. در این کار بنده فقیر خدای تعالی البلا الصابری، ناظر حرمین شریفین در ماه رجب سال ۹۴۰هـ او را همراهی کرد.
سلطان ناصر حسن، یکی از قسمت‌های شمال‌شرقی را که ویران شده بود، بازسازی کرد. این کار با نظارت مجلس اعلای اسلامی انجام گرفت:
«این بخش مبارک در روزگار ناصر، صلاح دین و دنیا، حسن بن سلطان ملک ناصر محمد قلاوون که خداوند ملک او را جاودانه گرداند، بازسازی شد.»
در سال ۸۶۵ هـ/۱۴۶۰م حاکم والامقام إینال، مسجدالاقصی را تحت نظارت ناظر دو حرم شریف؛ امیر عبدالعزیز عراقی مشهور به ابن المعلاق، بازسازی کرد. به روایت العلیمی او سقف و گنبد سربی مسجدالاقصی را با سرب تازه بازسازی کرد و این کار در زمان سلطان والامقام قایتبای در سال ۸۸۴ هـ/۱۴۷۹م انجام گرفت. قایتبای در سال ۸۹۴هـ/۱۴۸۸م بازسازی دیگری در ایوان شمالی مسجد انجام داد که درباره آن در سنگ نوشته‌ای در بالای رواق میانی آمده است:
«به نام خداوند بخشنده مهربان. این بخش ارزشمند ... و اطراف ... در روزگار مولای ما سلطان و حاکم عالیقدر ابونصر قایتبای بازسازی شده است. خداوند به وسیله بنده فقیر خود محمد ناظر حرم شریف، در پانزدهم محرم سال ۸۹۴هـ به او یاری رساند و او را مورد عفو و مغفرت خویش قرار داد.»
آن‌گونه که از سنگ نوشته‌ای دیگر برمی‌آید، سلطان قانصوه‌الغوری نیز در سال ۹۱۵هـ/۱۵۰۹م بازسازی دیگری در مسجدالاقصی انجام داده است:
«به نام خداوند بخشنده مهربان. مساجد خدا را کسی آباد می‌کند که به خدا و روز آخرت ایمان داشته باشد. صلاح العارفین به بازسازی ظاهر و پاکیزگی عمارت مسجدالاقصی همت گماشت... مولای ما حاکم و سلطان الممالیک قانصوه الغوری ابونصر و به یاری المظفر؛ ناظر حرمین شریفین.»

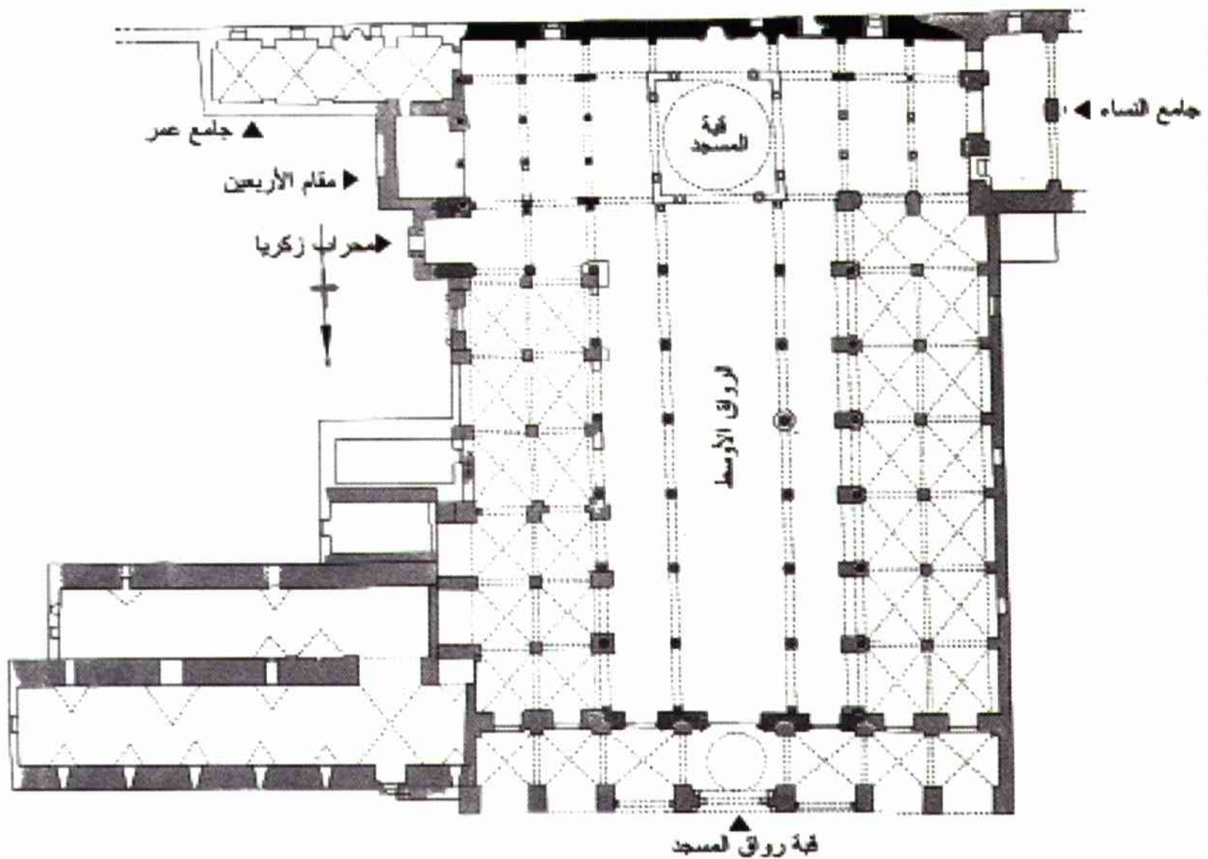

مسجدالاقصی و عثمانیان

عثمانیان نسبت به بازسازی مسجدالاقصی اهتمام ویژه‌ای داشتند. پادشاهان عثمانی بازسازی‌های بسیاری در این مسجد انجام دادند که از بارزترین آن‌ها کارها و دستوراتی است که ازجانب این پادشاهان صورت گرفت. سلطان سلیمان خان ملقب به القانونی در سال ۶۹۶ه/۱۵۶۱م، سلطان محمود ثانی در سال ۱۲۳۳ه/۱۸۱۷م، سلطان عبدالمجید در سال ۱۲۵۶ه/۱۸۴۰م، سلطان عبدالعزیز در سال ۱۲۹۱ه/۱۸۷۴م و سلطان عبدالحمید ثانی در سال ۱۲۹۳ه/۱۸۷۶م.

مسجدالاقصی و مجلس اعلای اسلامی

مجلس اعلای اسلامی به ریاست حاج امین الحسینی به‌طور وسیع به آبادانی و بازسازی مسجدالاقصی پرداخت. این مجلس هیأت‌هایی را از فلسطین به حجاز، مصر، هند، عراق، کویت، بحرین، سوریه و آستانه فرستاد و نیز از عرب‌هایی که به ایالات متحده مهاجرت کرده بودند برای نوسازی بخش مسقف مسجدالاقصی کمک خواست.
مجلس اعلای اسلامی، سقفی را که در قسمت غربی گنبد مسجد در آستانه فروپاشی بود، تخریب کرد و آن را دوباره ساخت و پایه‌های جدیدی نصب کرد. همچنین سقف چوبی گنبد شرقی را تعمیر کرد و به تقویت پایه‌های مسجد در قسمت‌های قدیمی‌تر پرداخت. علاوه بر این با پیگیری‌های این مجلس، قوس‌ها، ایوان‌های شرقی، قبله و قسمت غربی تزیین شدند و در مرحله بعد، جانب شرقی مسجد تخریب و نوسازی شد.

مسقط افقي للمسجد الأقصى المبارك بحالته الحاضرة

محراب زكريا

القسم الشرقي

الرواق الأوسط

(جدد اخيرًا)

(جدد اخيرًا)

القبة

المحراب

القسم الغربي

الرواق الجنوبي

الرواق الشمالي

المدخل

القسم الذي جدد في الدور الأول من الأصلاحات

البناء القديم الذي لم تتناوله الأصلاحات

البناء الجديد الذي تم في الدور الثاني من الأصلاحات

جامع عمر

جامع عمر ساختمانی مستطیل شکل است در جنوب‌شرقی مسجدالاقصای مسقف. محراب زیبایی دارد و ابعاد آن ۳۰ م در ۸ م است.

مقام اربعین

مقام اربعین که مقام عزیز هم نامیده می‌شود، در شمال جامع عمر قرار دارد، محراب زیبایی دارد و ابعاد آن ۹ م در ۸ م است.

محراب زکریا

محراب زکریا در کنار ایوان کوچک و زیبایی در شمال مقام اربعین قرار گرفته است و ابعاد آن ۶ م در ۸ م است.

دارالخطابه

دارالخطابة که در جنوب دیوارهای مسجدالاقصی واقع شده، از غرب به مسجدالاقصی چسبیده و دری دارد که آن را از مسجد جدا می‌کند.

دكة المؤذنين

دكة المؤذنين برای اذان گفتن مؤذنان ساخته شده و در پایین گنبد شمال‌غربی مسجدالاقصی قرار دارد.

مسجدالاقصای قدیم

مسجدالاقصای قدیم، پایین رواق میانی مسجدالاقصای مسقف واقع شده و تا ایوان قبله در پایین قبة الأقصى و نزدیک الزاوية الختنية امتداد دارد.

فاجعه به آتش کشیدن مسجدالاقصی (در تاریخ ۱۹۶۹/۸/۲۱م)

ساعت هفت صبح پنج‌شنبه ۱۹۶۹/۸/۲۱ برای شهر قدس و مسجد و ساکنان عرب آن و مسلمانان ساعت شومی بود. چرا که جنایتکاری اسرائیلی به نام دنیس مایکل ولیم روهان به آستان مسجدالاقصای مسقف تجاوز کرد و آن را به آتش کشید. در این آتش‌سوزی مساحتی نزدیک به ۱۵۰۰ مترمربع از مسجد در آتش سوخت. در این واقعه منبر باستانی که شهید نورالدین محمود زنگی دستور ساخت آن را برای نصب در مسجدالاقصی داده بود، سوخت. این منبر همان منبری است که سلطان ناصر صلاح‌الدین یوسف بن ایوب پس از این‌که قدس را به سال ۵۸۳هـ/۱۱۸۷م از دست صلیبیان [فرانک‌ها] آزاد کرد، به مسجدالاقصی آورد.

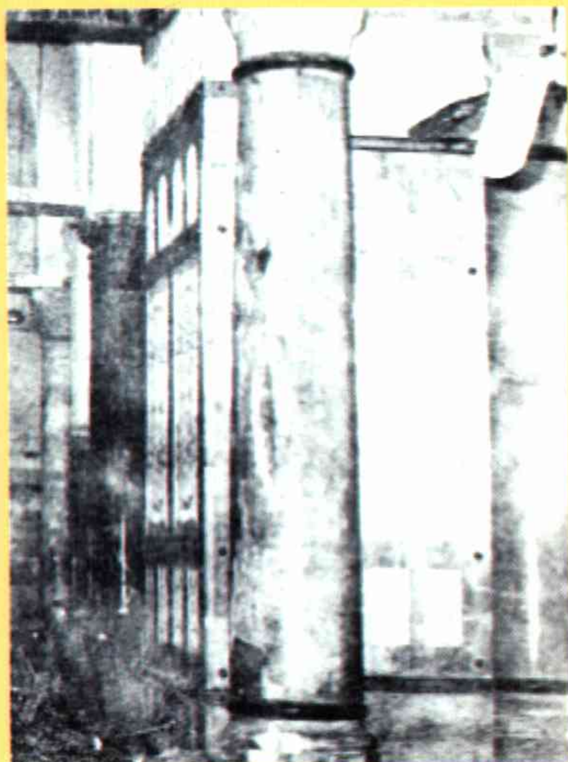
مسجد عمر، محراب زکریا، مقام اربعین، سه رواق مسجد همراه با پایه‌ها و قوس‌های آن‌ها و قوس حامل بر قبةالاقصی و پایه‌های اصلی‌ای که گنبد مسجد بر آن‌ها قرار داشت، آتش گرفتند و سقف مسجد فرو ریخت. تزیینات آن از بین رفت. بخش‌هایی از گنبد چوبی داخل مسجد، محراب، دیوار قبله، سنگ‌های مرمر به‌کار رفته در درون مسجد، پنجره از جنس گچ و شیشه رنگین، فرش‌ها، سوره اسراء که از بالای محراب کاشیکاری و طلاکاری شده بود و... از بین رفتند.

فلسطینیان از قدس و تمامی شهرها و روستاهای فلسطین برای نجات دومین مسجد و سومین حرم شریف سرازیر شدند، اما نخستین دسته‌های جعیت وقتی به مسجد رسیدند، متوجه شدند سربازان اشغالگر درهای مسجد را بسته‌اند و آتش اشغالگران تمام مسجد را در بر گرفته است.

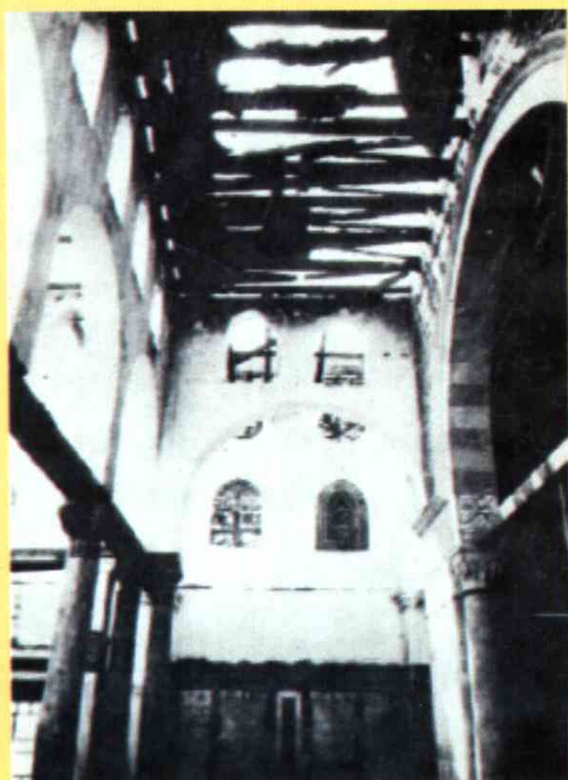

گروه‌های غاصب هم برای مشارکت در اطفای حریق به حیاط مسجد وارد شدند، اما تلمبه‌هایی که از چاه، آب می‌کشید از کار افتاده بودند و در این میان آتش‌نشانی شهرداری هم هیچ اقدامی برای خاموش کردن آتش انجام نمی‌داد.

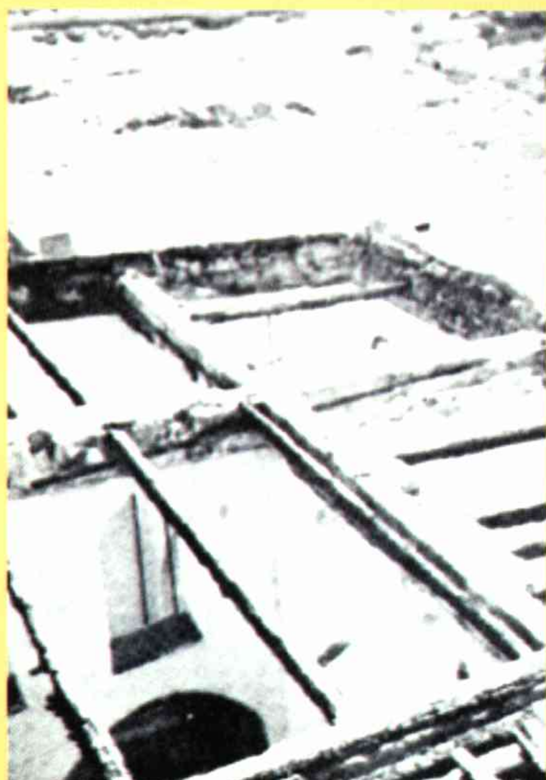
آتش‌نشانی‌های شهرداری‌های شهرهای فلسطین اشغالی از الخلیل و بیت لحم و جنین و رام‌الله و بیره و طولکرم از راه رسیدند، اما رئیس آتش‌نشانی شهرداری قدس مانع ورود آتش‌نشان‌های عرب به مسجد می‌شد، اما سرانجام رئیس آتش‌نشانی الخلیل بر او غالب شد. تعداد فلسطینیانی که برای اطفای حریف مسجدالاقصی گرد آمده بودند بیش از سی هزار نفر بودند.

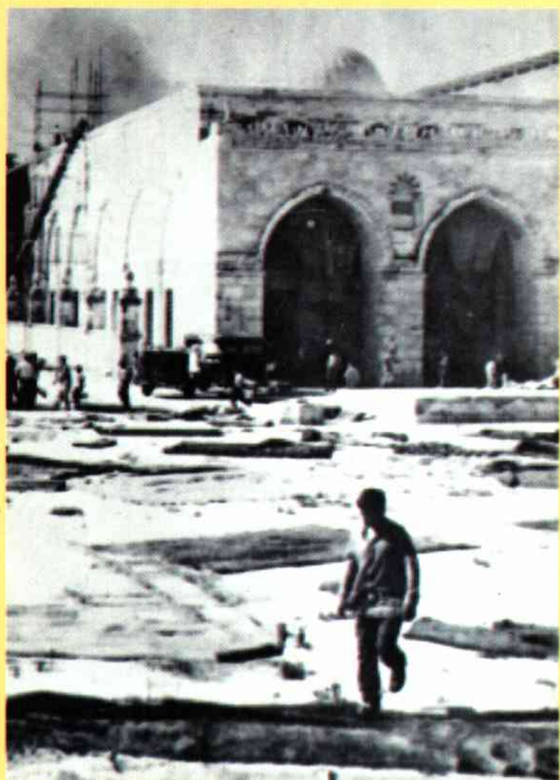

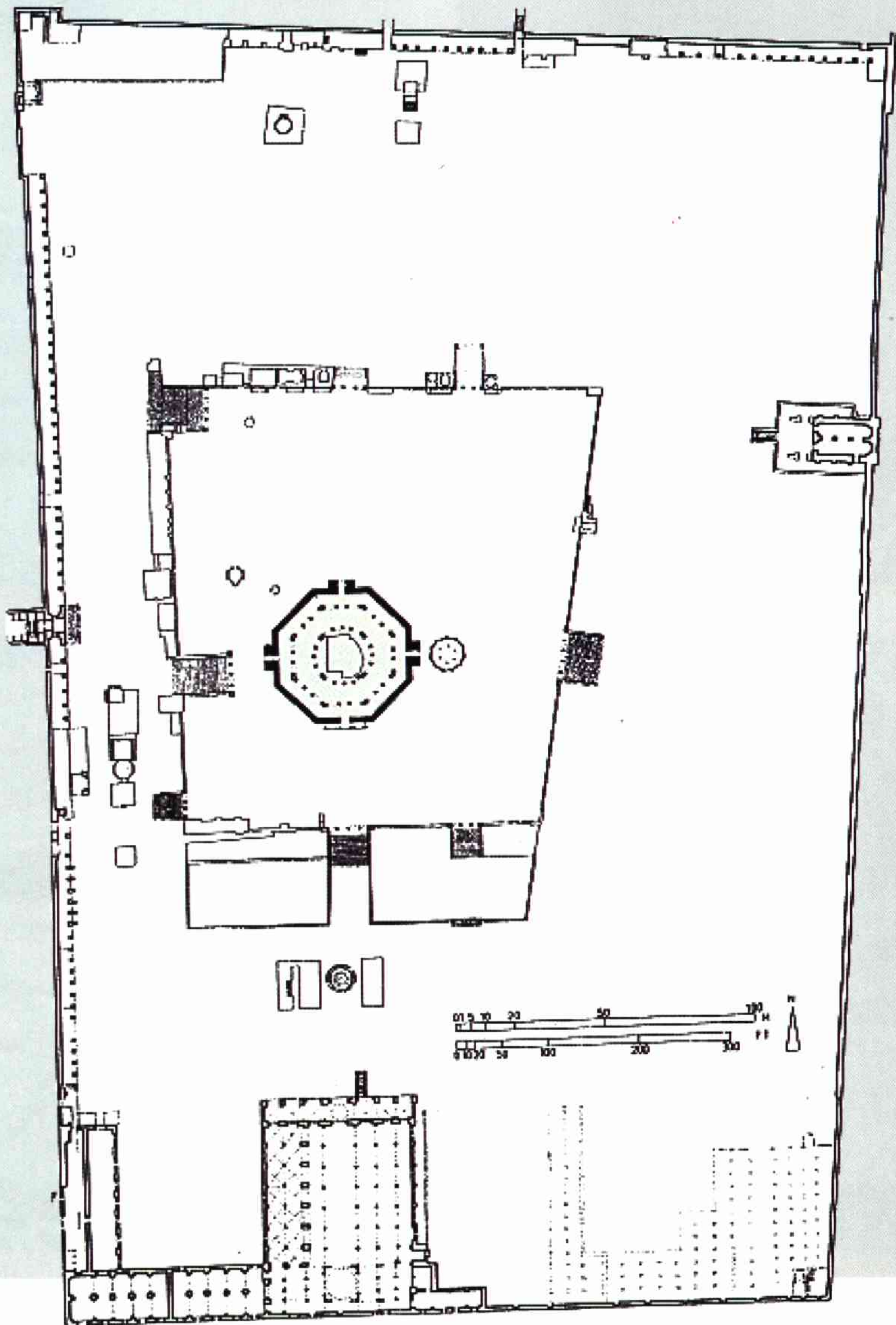

قبة الصخرة المشرفه

قبة الصخرة المشرفه

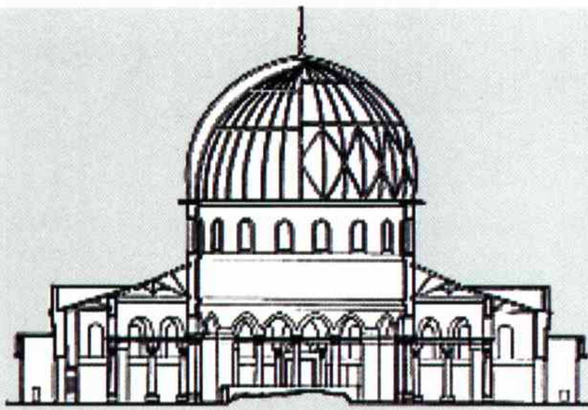
قبة الصخرة المشرفه در بالای الصخرة الشريفه قرار دارد. الصخرة الشريفه وسط مسجدالاقصی در مرکز صخره واقع شده و نزد مؤرخين عرب به نام‌های بسیاری از جمله دکه، سطح، سطوح و صحن معروف است.

این گنبد از قدیم‌ترین آثار اسلامی بر جای مانده است و نقشه آن از زمان ساخت تاکنون حفظ شده است. بر اساس آنچه معماران، باستان‌شناسان، هنرمندان، مستشرقان و مورخان بسیاری همچون کریزویل، وریچموند و کلیرمونت گانو درباره آن اتفاق نظر دارند، زیباترین بخش از مجموعه مسجدالاقصی است. قبة الصخره گنبدی طلایی رنگ دارد و بر فراز بنایی هشت ضلعی واقع شده که چهار در به سمت جهات چهارگانه دارد. از خارج دیوارهایی مرمری آن را احاطه کرده است که روی آن‌ها رونماهای کاشانی (کاشی شده) به‌کار رفته است. این رونماها به جای تزئیناتی به کار رفته که تا سال ۹۵۵ه/۱۵۴۸م روی این دیوارها قرار داشت. وسط قبة الصخرة المشرفه واقع شده که گفته می‌شود پیامبر اسلام که درود خدا بر او باد از آنجا به آسمان عروج کرده است.

خلیفه اموی عبدالملک بن مروان به سال ۶۶ه/۶۸۵م اقدام به تأسیس آن کرد و ساخت آن در سال ۷۲ه/۶۹۱م به پایان رسید. خلیفه اموی برای ساخت این بنا مالیات هفت سال کشور مصر را هزینه کرد؛ زمانی که مالیات مصر در یک سال ۲/۵ میلیون دینار بود. به این ترتیب مجموع آنچه برای ساخت آن در نظر گرفته شد به پانزده میلیون دینار رسید.

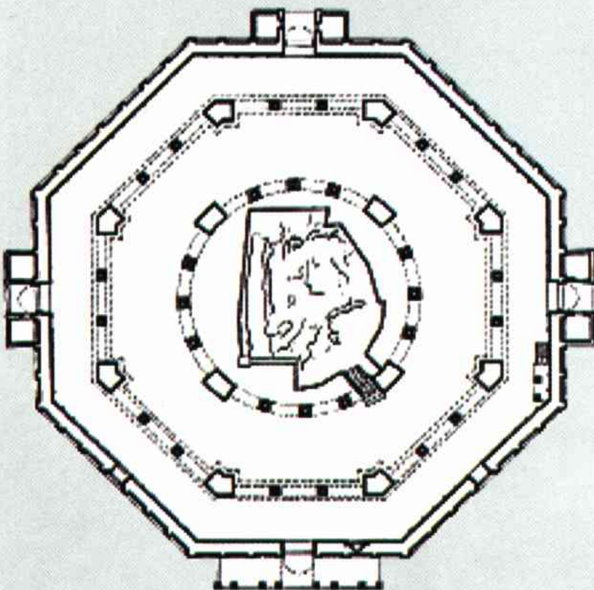
عبدالملک بن مروان اداره طرح ساخت را به دو تن از افراد خود به نام‌های ابوالمقدم رجاء بن حیوه الکندی البیسانی و یزید بن سلام سپرد. زمانی که از مبالغ در نظر گرفته شده برای ساخت نهایی طرح صد هزار دینار باقی مانده بود، عبدالملک‌بن مروان دستور داد این اموال به عنوان پاداش به این دو تن که بر ساخت گنبد نظارت داشتند، تعلق بگیرد.

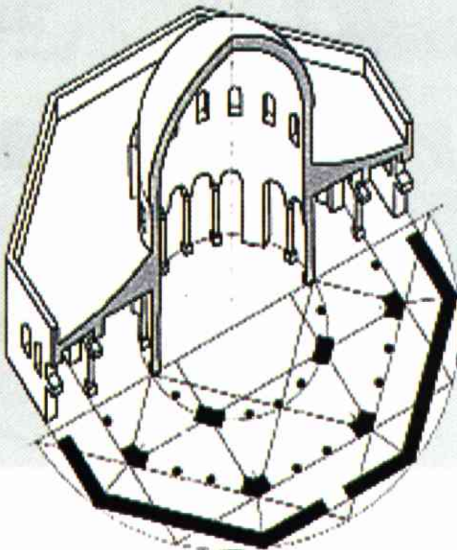
این دو معمار، پاداش عبدالملک را رد کرده و گفتند:

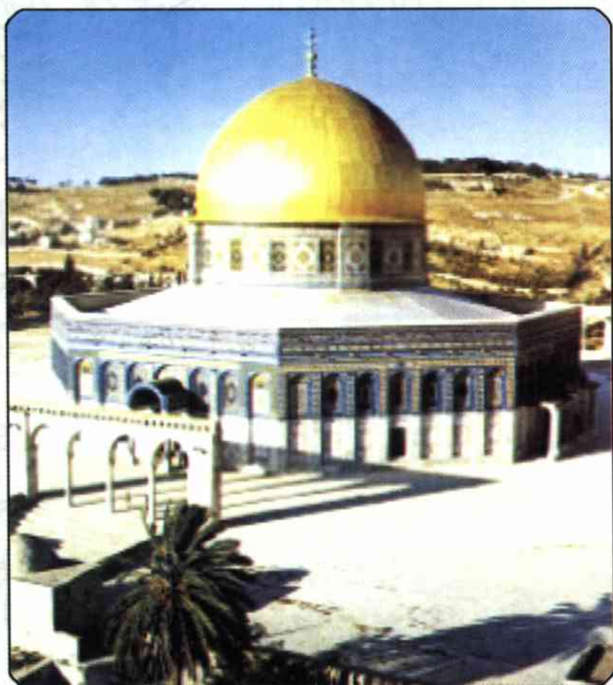

عن Richmound 1924

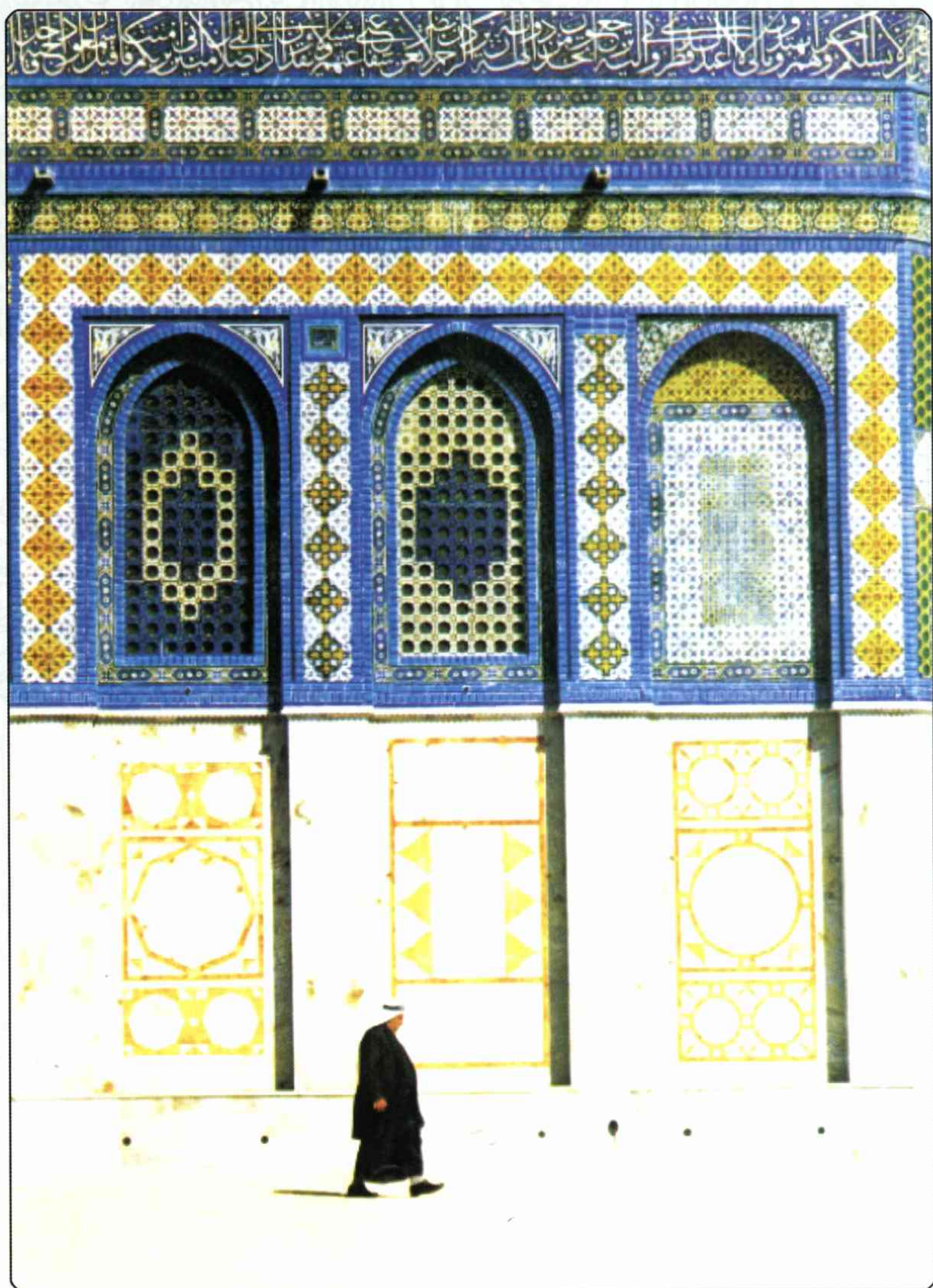

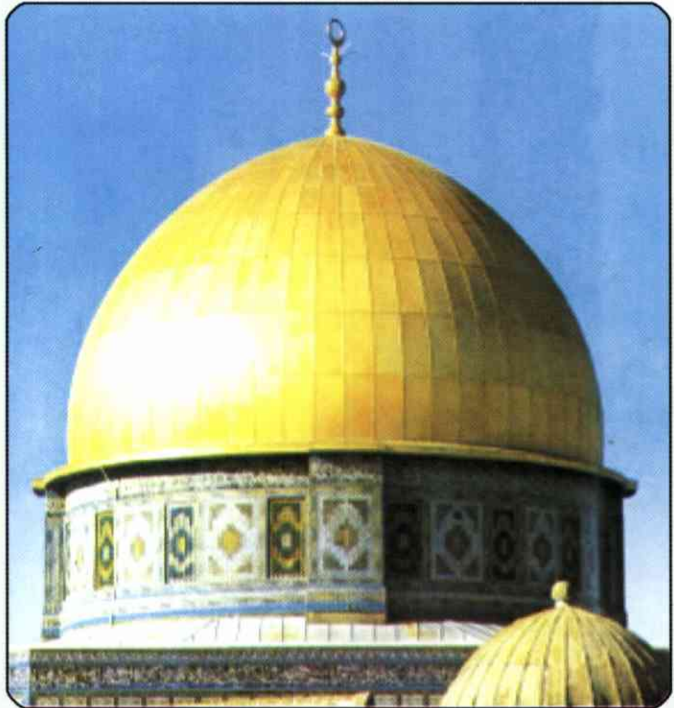

اگر ما علاوه بر همه اموالمان و زینت زنانمان را نیز در راه ساخت این گنبد خرج کنیم رواست. پس این پاداش را در راهی صرف کن که نزد تو گرامی‌تر است؛ امر کن که این طلاها گداخته شده و در ساخت گنبد و درها به کار رود.

عبدالملک‌بن مروان به امیران و رهبران خود در شهرهای مختلف نوشت تا ایشان و دیگر مسلمانان در اقصی نقاط بلاد اسلامی از نیت خود درباره ساخت قبة الصخره آگاه کند. امیران او نامه‌ها نوشته و تلاش او را در این کار بزرگ گرامی داشتند. نام عبدالملک بن مروان از داخل جنوب‌شرقی هشت ضلعی میانی حک شده است. بنای خارجی قبة الصخرة المشرفه و رونماهای کاشی شده (کاشانی) که دیوار هشت ضلعی خارجی را از بالا می‌پوشاند، نمایان است.

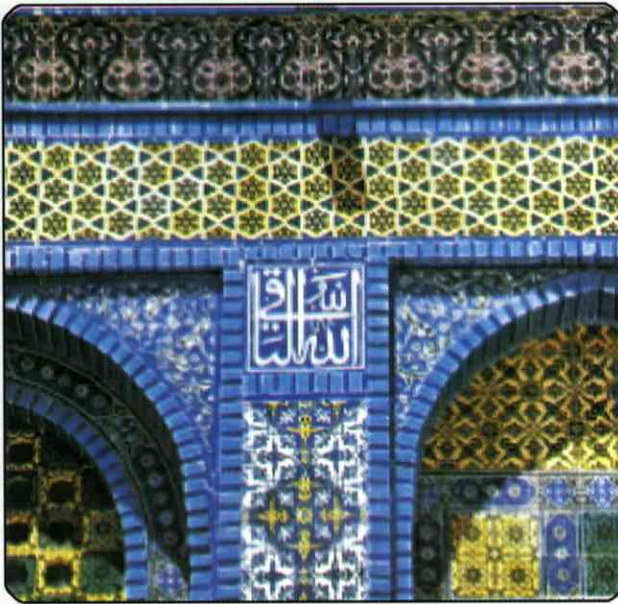
قبة الصخره و فاطميان

در زمان خلیفه فاطمی الحاکم بامر الله، منصور ابوعلی بن عزیز به سال ۴۰۷ه هـ در قدس زلزله شدیدی روی داد و در پی آن قسمت‌هایی از قبة الصخرة المشرفة فرو ریخت و ابن‌الاثیر در این باره گفته است: «به درستی که گنبد بزرگ به تمامی بر صخره فرو ریخت.»
علی‌بن احمد در زمان خلیفه فاطمی، الظاهر بامرالله ابوالحسن بن الحاکم در سال ۴۱۳ه/۱۰۲۲م قبةالصخرة المشرفه را بازسازی کرد و این گنبد را بار دیگر بر فراز صخره برد و آن را مستحکم کرد.
قبة الصخره به دنبال زلزله شدید دیگری که در سال ۴۶۰ه/۱۰۶۷م در قدس روی داد، خسارت دید. در نتیجه به دستور خلیفه ابوجعفر عبدالله القائم بامرالله قبل از سال ۴۶۷ه/۱۰۷۵م بازسازی شد.

قبة الصخره و عباسیان

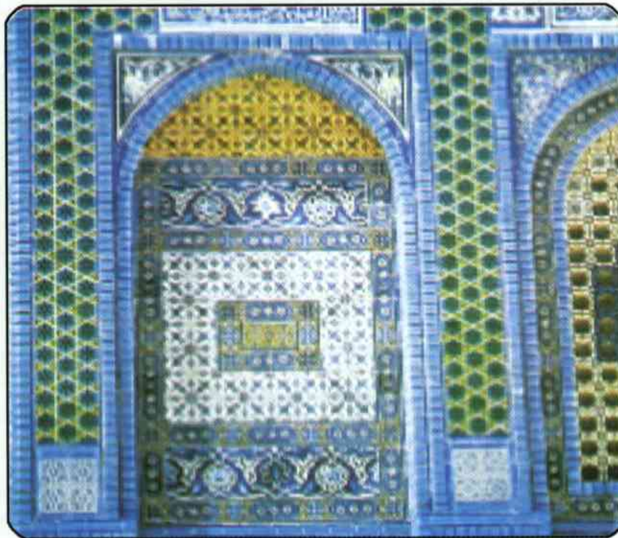
مأمون خلیفه عباسی، قبة الصخرة المشرفه را در ربیع‌الثانی سال ۲۱۶ه/۸۳۱م از آنجا که نیاز به ترمیم داشت، بازسازی کرد. این کار را ابواسحاق معتصم‌بن هارون‌الرشید که پس از برادرش مأمون به خلافت رسید، ادامه داد و نظارت بر کار را به کارگزار خود، صالح‌بن یحیی سپرد.
کسی که قرار بوده تاریخ ترمیم بنا را ثبت کند، نام سازنده گنبد را تغییر داد غافل از این‌که باید سال تجدید بنا را نیز که ۷۲ هجری بود، ثبت می‌کرد. در واقع آن شخص نام مأمون را به جای عبدالملک؛ به عنوان سازنده بنا ثبت کرد. بر سنگ نوشته‌ای که در این باره باقی مانده آمده است:
«این گنبد را بنده خدا مأمون، امیرالمؤمنین در سال ۷۲ هجری بنا کرد. خداوند از او قبول کند و راضی باشد. آمین.»
در سال ۳۰۱ه/۹۱۲م مادر خلیفه عباسی، المقتدر بالله دستور داد درهایی چوبی برای قبة الصخره تحت نظارت بنده‌اش لبید ساخته شود و قسمتی از سقف گنبد بازسازی شود.
سنگ نوشته‌ای در این باره در جنوب‌شرقی ساختمان هشت ضلعی آمده است:
«به نام خداوند بخشنده مهربان، برکتی است از جانب خدا برای بنده خدا، جعفرالمقتدر بالله امیرالمؤمنین که خدا او را حفظ کند به خاطر آنچه کرد. دستور آن را مادر المقتدر بالله صادر کرد. خداوند مادرش را یاری کرد و این امر به دست لبید بندهٔ بانو در سال ۳۰۱ه انجام گرفت.

قبة الصخره و اشغالگری صلیبیون

صلیبی‌ها قبة الصخرة المشرفه را به کنیسه‌ای تبدیل کردند و در آن تصاویر و نقش‌هایی را به نمایش گذاشتند.

قبة الصخره و ایوبیان

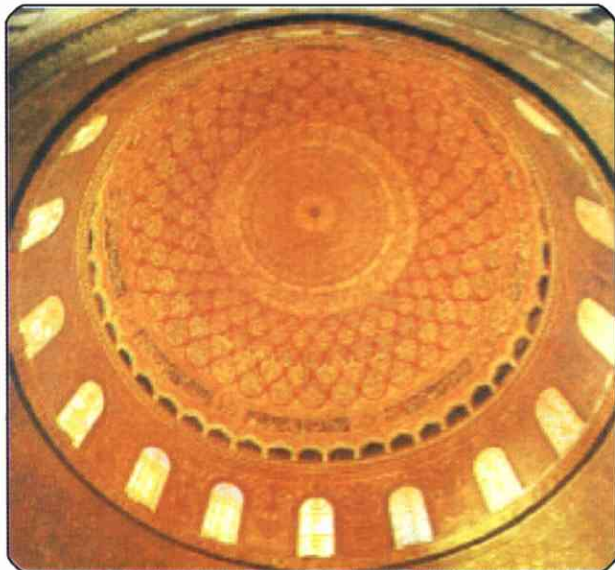
ناصر صلاح‌الدین یوسف بن ایوب، قبة الصخرة المشرفه را به شکل اسلامی آن بازگرداند و به این ترتیب در سال ۵۸۶هـ/۱۱۹۰م نشانه‌های کنیسه از داخل و خارج قبة الصخره از بین برده شد، دیواره‌های داخلی آن بازسازی شد و به دستور ناصر صلاح‌الدین، گنبد آن طلاکاری و بازسازی شد. در منبر قبة الصخره نوشته‌ای یادبود یافت می‌شود که بر این امر دلالت دارد:

«به نام خداوند بخشنده مهربان. خداوند مولای ما سلطان ملک ناصر عالم، عامل، صلاح‌الدین یوسف بن ایوب را مأمور بازسازی طلاکاری این گنبد گرامی کرد. تاریخ این بازسازی سال ۸۵۶هـ است. خداوند رحمت خود را شامل حال او کند.»

از دیگر فعالیت‌های بنی ایوب در قبة الصخره، ایجاد مانعی چوبی بود که الصخره المشرفة را احاطه کرده است. این مانع چوبی به دستور ملک عزیز عثمان ساخته شد. آن‌طور که اصفهانی نقل کرده است، صلیبیان قطعه‌هایی از صخره بیت‌المقدس را جدا کرده و به قسطنطنیه و صقلیه می‌بردند و می‌فروختند و معادل با وزن آن سنگ‌ها، طلا می‌گرفتند و البته آن طلا را به‌عنوان درآمد صرف هزینه‌های خود می‌کردند تا این‌که عیسی‌بن محمد الهکاری الفقیه در گرداگرد صخره، پنجره‌هایی آهنین ایجاد کرد تا مانع از این شود که گدایان، سنگی از آن برداشته و در عوض طلا بفروشند.

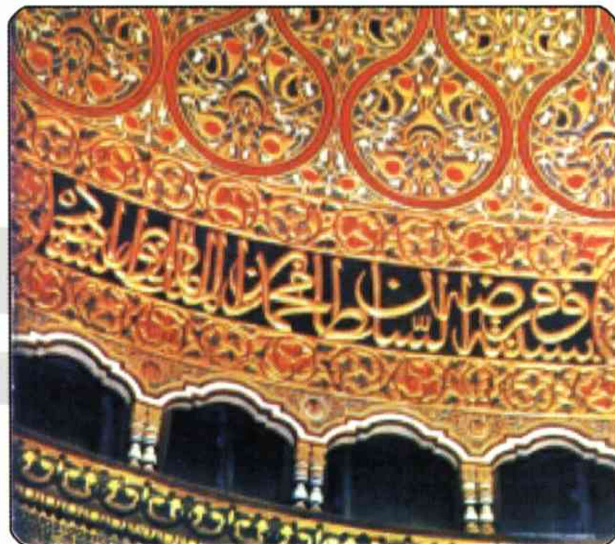
قبة الصخره و ممالیک

در سال ۶۵۹ه‍/۱۲۶۰م الظاهر بیبرس البندقداری، قبة الصخره را از آن‌جا که قسمت‌هایی از آن نیازمند بازسازی بود، ترمیم کرد؛ کاشیکاری خارجی و با ارزش گنبد را از بیرون بازسازی کرد و پس از آن به دستور او بازسازی دیگری بر روی گنبد در سال ۶۶۹ه‍/۱۲۷۰م انجام گرفت.

در سال ۶۹۴ه‍/۱۲۹۴م ملک عادل زین‌الدین کتبغا المنصوری، کاشیکاری گنبد را بازسازی کرد. سپس سلطان محمد قلاوون در سال ۷۱۸ه‍/۱۳۱۸م، طلاکاری گنبد را از داخل بازسازی و چوب‌ها و سرب خارجی آن را ترمیم کرد. در شوال سال ۷۸۹ه‍/۱۳۸۷م امیرمحمد بن سیف‌الدین بهادر الظاهری نائب‌السطنه، در قدس جایگاه مؤذن آن را که در غرب مغارة الصخرة المشرفه مقابل در قبله قبة الصخره قرار داشت، بازسازی کرد و این کار در زمان سلطان الظاهر برقوق انجام گرفت.

سال ۸۵۲ه‍/۱۴۴۸م و در زمان ملک الظاهر جقمق، به دنبال صاعقه‌ای در فضاهای باز مسجدالاقصی آتش‌سوزی در سقف ایجاد شد. ملک الظاهر جقمق، سقف گنبد را با دو هزار و پانصد دینار طلا و صدوبیست قنطار سرب با نظارت ناظر حرمین شریفین، قاضی شمس‌الدین حموی، بازسازی کرد.

امیر ناصرالدین محمد النشاشیبی، ناظر حرمین شریفین در سال ۸۶۹ه‍/۱۴۶۴م تصمیم گرفت سرب به‌کار رفته در نمای قبة الصخره المشرفه را تعویض کند؛ ولی شیخ مسجدالاقصی؛ شیخ جمال‌الدین بن غانم امیرمحمد النشاشیبی او را از آن کار منع کرد؛ چرا که کیفیت سرب‌های قدیمی که از روی مسجدالاقصی برداشته بودند بهتر بود. در سال ۸۷۲ه‍/۱۴۶۷م ملک اشرف قایتبای، درِ مسی غربی قبة الصخرة المشرفه را بازسازی کرد.

قبة الصخره و عثمانیان

در فاصله بین سال‌های ۹۵۵ه‍/۱۵۴۸م تا ۹۶۶ه‍/۱۵۶۱م، سلطان سلیمان‌خان قانونی، کاشیکاری باستانی را که بنای هشت ضلعی خارجی قبة الصخرة را می‌پوشاند، تعویض کرد. آنچه او در آن

زمان تعویض کرد، نمایی است که امروزه نیز بر قبة الصخره می‌بینیم.

اولین بار صندوق‌های حاوی کاشی‌های جدید، در روز ششم ذی‌الحجه سال ۹۵۵ه/ ۱۵۴۸م از استانبول به قدس رسید. این محموله شامل ۳۴۵۴ کاشی بود که آن‌ها را در۳۷ صندوق چوبی جای داده بودند و آن، کاشی‌ها رنگی بودند. محمد حلبی نقاش ناظر بر بازسازی قبة الصخرة المشرفه، الواح کاشانی (کاشی شده) را به قاضی قدس تاج‌الدین داد؛ خلیفه‌ای که کاشی‌ها را به نوبه خود به فتح‌الدین (ابوالفتح) بن میرک‌جان؛ رئیس معماران کاشانی و ناظر شرعی بازسازی قبة الصخره سپرد.

عثمانی‌ها ۲۵۳۶۷ دینار طلا از دینارهای قایتبای و الغوری و سلیمانی جدید را برای اجرای این طرح به کار بستند.

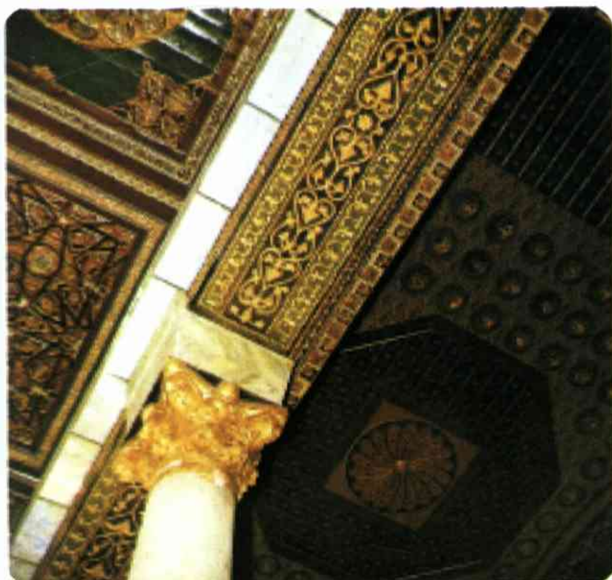

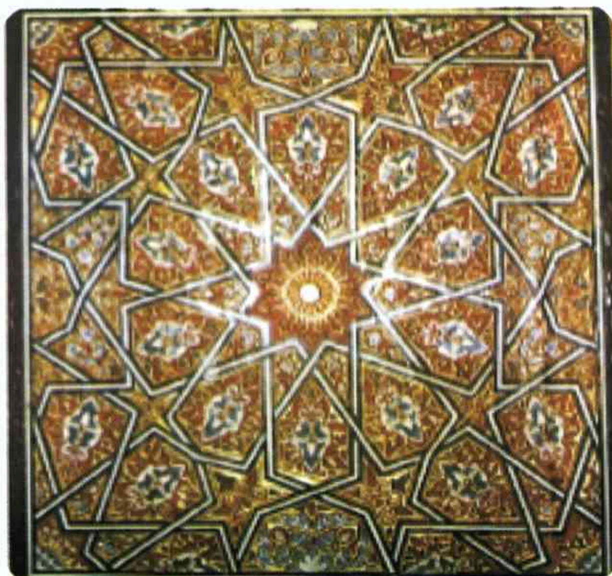
در این باره سنگ نوشته‌ای به یادبود در قبة الصخره یافت می‌شود که تاریخ بازسازی کاشانی در آن ذکر شده است:

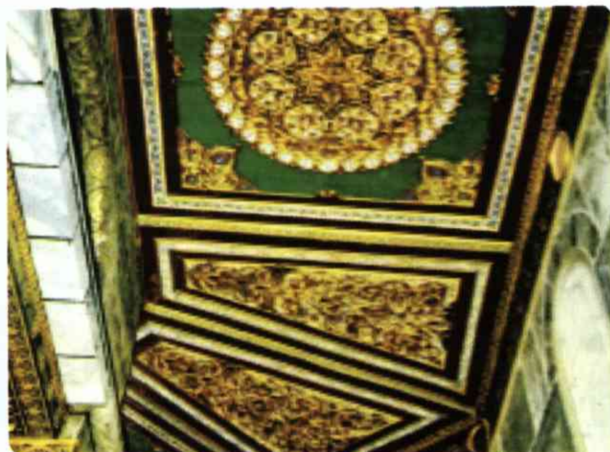
«به نام خداوند بخشنده مهربان... سبیل‌الله صدق‌الله العلی العظیم الکریم. مولای ما سلطان سلیمان ابن سلیم بن بایزید که خداوند ملکش را جاودان گرداند و دولتش را تا روز میعاد پا برجا بدارد در سال ۹۶۹ه/۱۵۵۱م دستور داد پنجره‌های جدیدی در کرسی این گنبد قرار گیرد و نوشتن کتیبه‌ای را درباره این ترمیم به عبدالله تبریزی سپرد. در این نوشته آمده است:

با حمد و سپاس خدا، این گنبد از الصخرة متعلق به خانه مقدس خدا که بنایی برتر و با ارزش دارد، بازسازی شد و آن را به شیوه‌ای کارساز بنا نمود. در سایه دولت سلطان اعظم و خاقان بزرگ و نگه‌دارنده خلافت با دلیل و برهان، صاحب فتوحات، سلیمان خان‌بن سلطان معروف به احسان ابی النصر سلیم خان بن المخصوص که دستاوردهای بسیار دارد، صاحب مفاخر بسیار سلطان بایزید بن سلطان، مجاهد بزرگ سلطان محمدبن عثمان که نسیم بهشت بر خاک ایشان بورزد. با این کار، این بنا بهای گذشته‌اش را بازیافت، چرا

که معماران و مهندسان با تجربه‌ای بازسازی آن را برعهده گرفتند و به بهترین شکل در بهترین زمان این کار را انجام دادند و عبدالله تبریزی به سال ۹۵۹هـ نوشتن این یادبود را به پایان برد و در فاصله سال‌های ۹۷۱هـ/۱۵۶۹م تا ۹۷۳هـ/۱۵۶۴م سلطان سلیمان، سه در از درهای قبة الصخره را بازسازی کرد و با قطعه‌هایی از مس پوشاند. قطعه‌های مس برای نخستین بار در روز شنبه ۲۲ محرم ۹۷۱هـ/۱۵۶۳م در هفت محموله از استانبول به قدس رسید.

بر اساس مدارک موجود، محموله‌ای که در تاریخ جمادی‌الاولی سال ۹۷۳ه به قدس رسید بزرگ‌تر بود. سلطان سلیم دوم فرزند سلطان سلیم قانونی، در سال ۹۸۰هـ/۱۵۷۲م پرده‌هایی برای درهای قبة الصخرة آماده کرد که در جمادی‌الاولی از سال مذکور امیرپرویز کدخدا، کیسه‌ای پوستین و قرمز رنگ را که در آن هیجده هزار قطعه نقره و پنجاه دینار سلطانی بود به منظور تهیه پرده در قبة الصخره المشرفة نزد سلیمان بک‌بن قباد پادشاه امیرلشکر قدس در آن زمان فرستاد و در سال ۱۰۰۶هـ/۱۵۹۷م حاکم قدس دو پنجره در قسمت پایین از دیوار بنای خارجی قبة الصخرة المشرفه در دو ضلع جنوب‌شرقی و جنوب‌غربی گشود. در سال ۱۰۱۲م دو لوستر بزرگ با رشته‌هایی طلایی برای آن دو پنجره آویخته شد. در زمان سلطان احمد اول فرزند سلطان محمد سوم، هلال قبة الصخره المشرفه در ربیع‌الاول سال ۱۰۲۶هـ/۱۶۱۷م بر اثر گردباد شدیدی که قدس را دربر گرفت، فرو ریخت و عبدالله افندی حاکم قدس، هلال را بعد از دو ماه بازسازی کرد و در ذی‌الحجه سال ۱۱۱۷هـ/۱۷۰۵م، استاندار قدس«قره قولاق حاجی مصطفی پاشا» بازسازی‌هایی در گنبد انجام داد. دست نوشته‌هایی در این باره وجود دارد که از ترمیم و بازسازی قبة الصخره تحت نظارت شیخ عبدالوهاب افندی، شیخ حرم قدسی در سال ۱۱۴۸هـ/۱۷۳۵م سخن می‌گویند. سپس وزیر اسعد پاشا با نظارت و اشراف حسین پاشا مکی ترمیم و بازسازی قبة الصخره المشرفه در سال ۱۱۶۶هـ/۱۷۵۲م را انجام داد و بنای در ورودی غربی گنبد در زمان سلطان عبدالحمید اول در سال ۱۱۹۵هـ/۱۷۸۰م بازسازی شد. قسمتی از

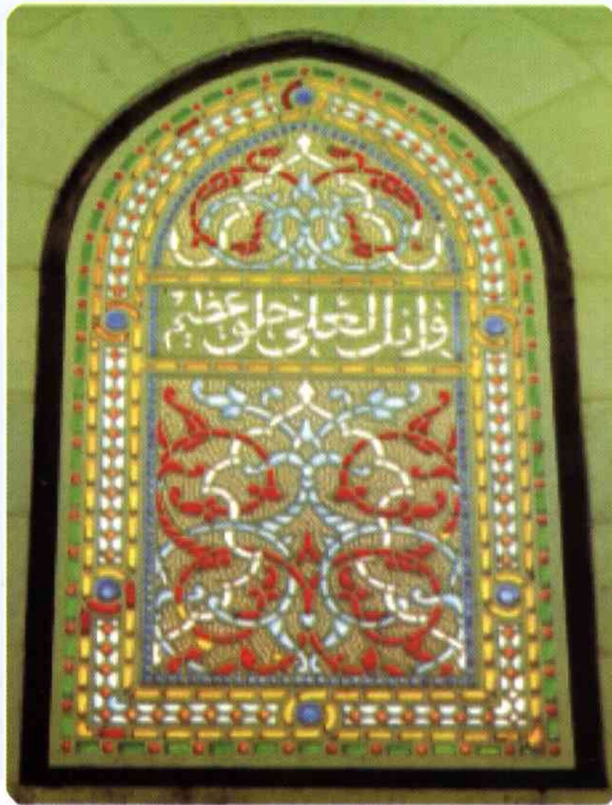
بخش مرمری گنبد در زمان سلطان محمود دوم در سال ۱۲۳۳ه/۱۸۱۷م با نظارت وزیر حاج سلیمان پاشا تجدید و بازسازی شد.

سلطان عبدالمجیدبن‌محمود دوم به ترمیم و بازسازی قبة الصخره همت گماشت و گنبد را درسال ۱۲۷۰ه/۱۸۵۳م به طور کامل بازسازی کرد. بخش بزرگی از سقف هشت ضلعی میانی را بازسازی کرد. تزیین گنبد و سطح خارجی آن با پوشش سربی و نصب چراغ‌هایی بزرگ بین باب قبله و جایگاه مؤذنین در زمان سلطان عبدالعزیزبن‌سلطان محمود دوم در سال ۱۲۹۱ه/۱۸۷۴م انجام گرفت.

سلطان عبدالحمید دوم به سال ۱۲۹۳ه/۱۸۷۶م دستور داد تحت نظارت خطاط محمد شفیق، سوره یس با خط ثلث از بیرون روی این هشت ضلعی کتابت شود. پس از آن که قطعه‌های کاشی با نظارت مصطفی علی افندی گداخته شد.

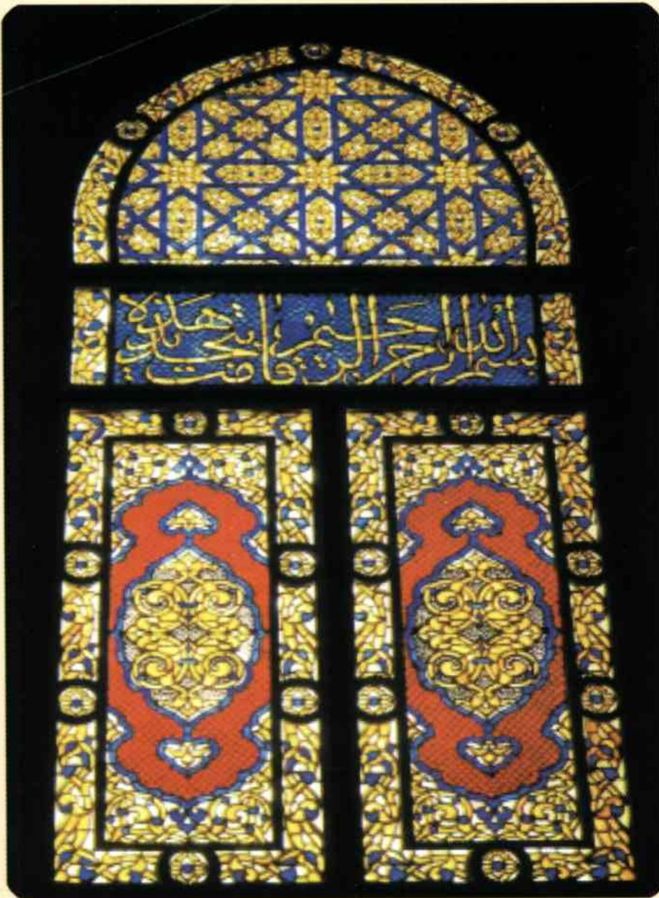
الصخرة المشرفه

الصخرة المشرفة که مستقیماً زیر گنبد قرار دارد در واقع سنگی بزرگ است با شکلی غیرمنظم. درون این سنگ بزرگ، گودالی است که سقف آن شکافی به قطر تقریبی یک متر دارد. طول این سنگ از شمال به جنوب ۱۷/۷۰م و عرض آن از شرق به غرب ۱۳/۵۰م است.

المغاره

مغاره زیر الصخرة المشرفه قرار دارد و از قسمت قبله با یازده پله به الصخرة المشرفه می‌رسد. کنار آن پلی از مرمر بر روی دو پایه وجود دارد و همچنین در آن محراب قرار دارد که هر کدام از آن دو روی دو، پایه مرمری قرار گرفته‌اند. همچنین مقابل محراب سمت راست، مکانی است که به آن مقام خضر می‌گویند و در شمال آن مکانی است که باب‌الخلیل نامیده می‌شود.

مصلای مروانی در زوایه جنوب‌شرقی مسجدالاقصی قرار دارد و از دو طریق می‌توان به آن رسید. اول از طریق نردبان سنگی نزدیک چاه الورقة به سمت شمال‌شرق مسجد مسقف (پوشش جنوبی) و دوم از طریق قوس‌های شمالی مصلای مصلای مروانی مجاور دیوار شرقی مسجدالاقصی. مساحت مصلای مروانی حدود ۳۷۵۰ مترمربع است و تاریخ ساخت آن به عصر اموی برمی‌گردد. آنطور که به نظر می‌رسد این مصلا بر روی بقایای مسجدی ساخته شده که عمربن الخطاب آن را هنگام فتح بیت‌المقدس در سال ۱۵ه‍/۶۳۶م برای مسلمانان ساخت.

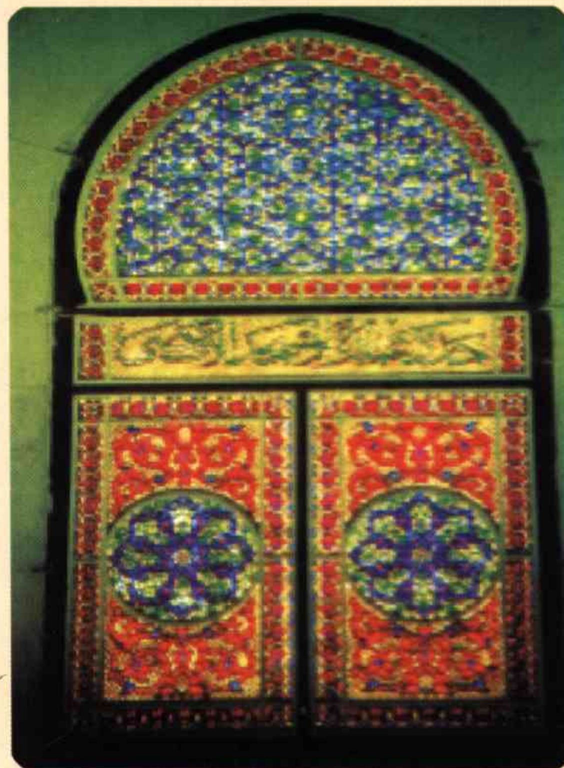
با معاویه‌بن ابی سفیان به عنوان خلیفه مسلمین در قدس در سال ۴۰ه‍/۶۶۰م بیعت شد. پس از ده سال از خلافت او به سال ۵۰ه‍/۶۷۰م، اسقف هلندی به نام آرکولف از شهر قدس دیدن کرد و از فراز کوه الزیتون بنایی دید که مسلمانان در آن نماز می‌خواندند. او گفت که این بنا وسعت و گنجایش سه هزار نمازگزار را دارد.

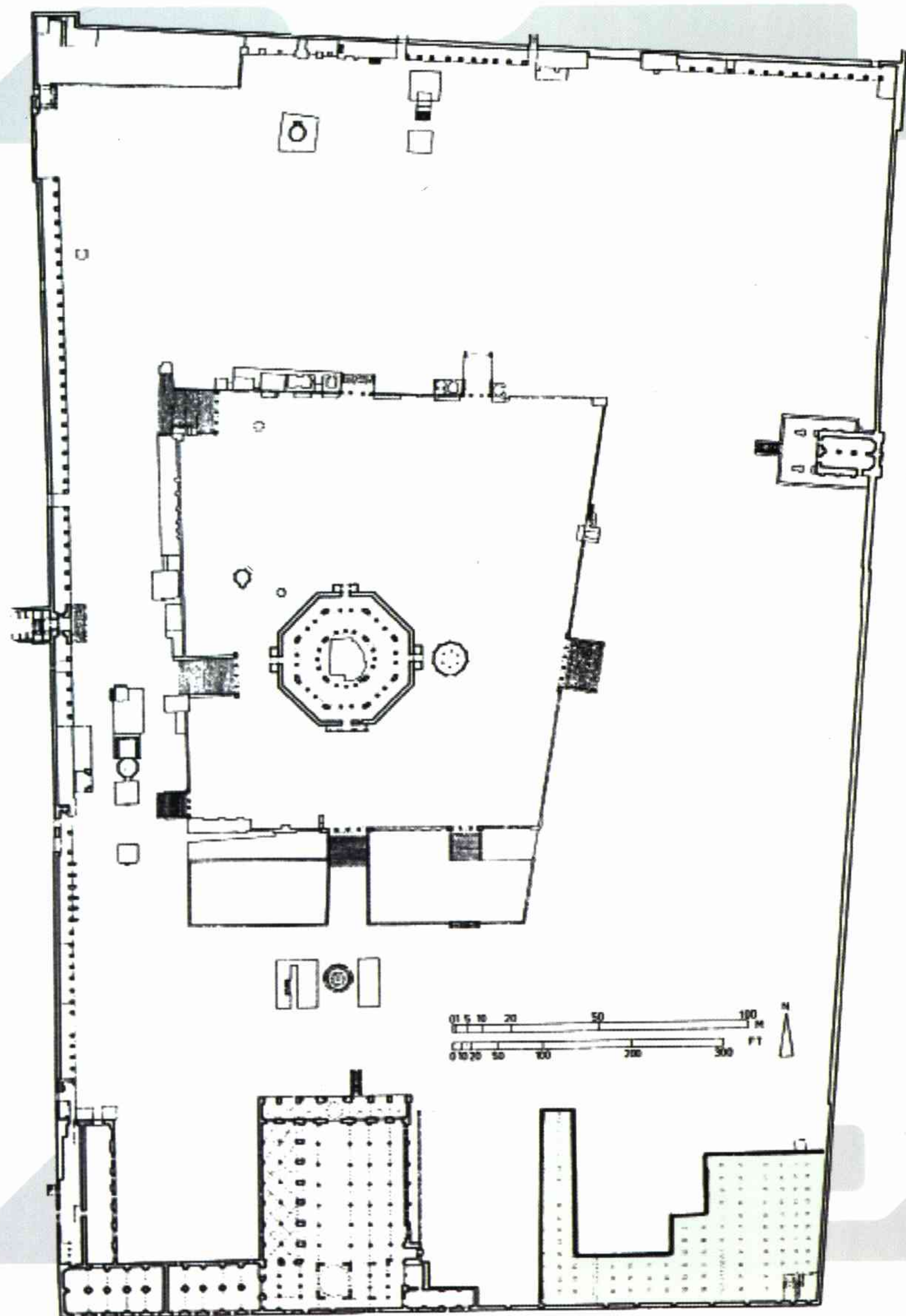
آنچه که آرکولوف مشاهده کرد، یقیناً سقف مسجدی است که معاویه‌بن ابوسفیان در خلال ده سالی که در آنجا خلیفه مسلمانان بوده، بنا کرده است. این سقف بسیار شبیه به جمالون بود. پایه‌های چوبی این سقف که با سرب تزئین شده بود بر روی دریچه‌هایی قرار گرفته بودند. این دریچه‌ها در بالاترین قسمت پایه‌های رواق‌های مصلای مروانی تعبیه شده بودند. به هر روی این دریچه‌ها که از مرکز به هم متصل بودند، ساخته شده و به شکل جمالون شبیه شدند.

خلیفه عبدالملک بن مروان و پسرش بنای سقف مصلای مروانی را با سنگ‌هایی چسبیده به تاقی شبکه‌ای، بازسازی کردند.

مصلای مروانی

مصلای مروانی

در صحرای شام، تعداد زیادی از قصرهای صحرایی اموی بر جای مانده‌اند و شیوه قرار گرفتن پایه‌های سنگی حامل عقود مصلای مروانی، بسیار شبیه پایه‌های مسجد جامع اموی در دمشق‌اند؛ جایی‌که خشت‌هایی از سنگ و آجر به صورت غیر افقی و همچون یک نقشه معماری بالا رفته‌اند. این شیوه همچنین شبیه سبک بنای مخازن الرملة است که از سلیمان‌بن عبدالملک بر جای مانده است.

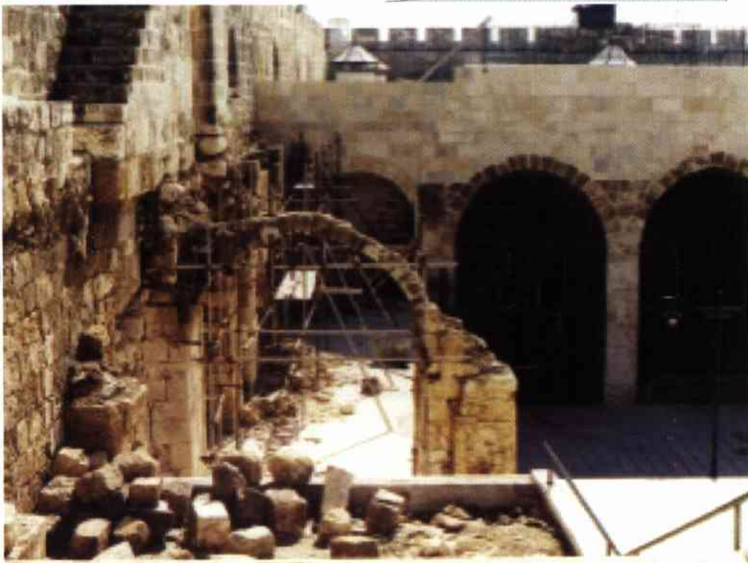
ابن عبدالحق در سال ۷۰۰ه/۱۳۰۰م، اولین خبر تاریخی را درباره بخش شرقی مسجدالاقصی بیان کرده و گفته است قطعه مربوط به قبله مسجد مستقل بوده و سپس ستون‌هایی بنا شده و سقفی قرار گرفته تا جایی که صاف و راست روی زمین قرار گرفت. از توضیحات ابن فضل‌الله عمری اینگونه برداشت می‌شود که سال ۷۴۳ه/۱۳۴۲م که مؤلف به این مکان وارد شده از باب المزدوج نزدیک به الزاویة الختنیه در پشت مسجدالاقصی نقش و تصویری تأسیسی و باستانی در زاویه جنوب‌شرقی دیوار داخلی، از دیوار مسجدالاقصی به دست آمده که شامل خشت‌های سنگی است که در جای خود به کار رفته‌اند. از جمله فعالیت‌های عمرانی الظاهر لاعزاز ادین‌الله فاطمی در سال ۴۲۵ه/۱۰۳۴م ساخت گنبدهای مصلای مروانی و راهرویی منتهی به آن و نیز دیوار جنوبی و دیوار شرقی مسجدالاقصی است.

دیوار براق شریف در امتداد دیوار غربی مسجدالاقصی قرار دارد، وجه تسمیه آن این است که پیامبر بخشنده عرب، محمد که درود خدا بر او باد در شب معراج، براق را در کنار این دیوار بست.

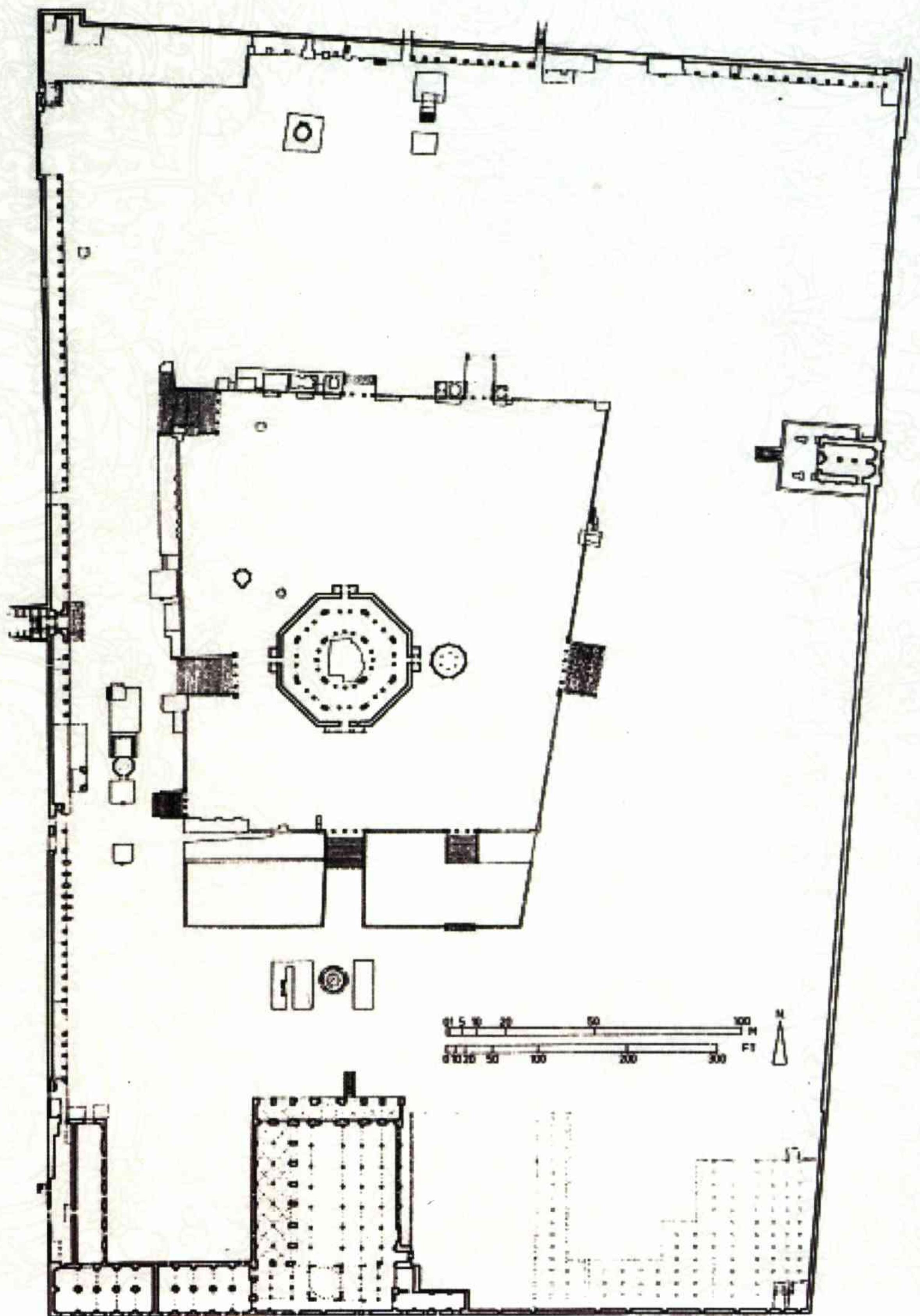
طول این دیوار حدود ۴۸ متر و ارتفاع آن حدود ۱۷ است، این دیوار که وقف ابومدین الغوث الحفید است جزئی جدایی‌ناپذیر از مسجدالاقصی به شمار می‌رود.

مقابل این دیوار قبل از سال ۱۹۶۷، پیاده‌رویی به طول ۳/۳۵ متر و عرض ۳/۳۵ متر وجود داشته که یهودیان از سال‌های نه چندان دور در آن نماز می‌خواندند. زمانی که آن‌ها درصدد تغییر وضعیت پیاده‌رو و آوردن صندلی‌ها و دیگر لوازم بودند، در سال ۱۹۲۹م انقلابی توفنده در فلسطین به وقوع پیوست که این انقلاب به انقلاب البراق شهرت یافت؛ به همین دلیل حکومت بریتانیا به انجمن تابع نمایندگی سازمان ملل متحد پیشنهاد داد گروهی بین‌المللی برای بررسی این قضیه و تحقیق در مورد ادعای یهود مبنی بر مالکیت دیوار البراق تشکیل شود. این انجمن بین‌المللی در سپتامبر سال ۱۹۳۰م تعیین شد و در گزارش خود در ربیع‌الاول ۱۹۳۰م اعلام کرد که مالکیت دیوار غربی براق شریف از آن مسلمانان است و حق واقعی ایشان به شمار می‌رود چرا که این دیوار جزئی جدایی‌ناپذیر ساحت حرم شریف قدس و از املاک وقفی است. این گروه همچنین مالکیت پیاده‌روی موجود در مقابل دیوار و محله معروف به مکان المغاربه را در مقابل دیوار به مسلمانان داد. چرا که بر اساس احکام شرع اسلامی این مکان برای انجام امور خیریه وقف شده بود.

نیروهای اشغالگر این دیوار را بعد از ویران کردن مکان المغاربه در سال ۱۹۶۷م به دیواری برای گریه کردن

ديوار البراق الشريف

تبدیل کردند و نزد ایشان به دیوار گریه شهرت یافت. سپس به توسعه پیاده‌روی مقابل این دیوار پرداختند و ویرانه‌های برجای مانده از المغاربه را به فضایی که امروز به میدان گریه معروف است تبدیل کردند.
مسجد المغاربه در زاویه جنوب‌غربی مسجدالاقصی نزدیک در المغاربه متصل به مسجد الاقصی واقع شده

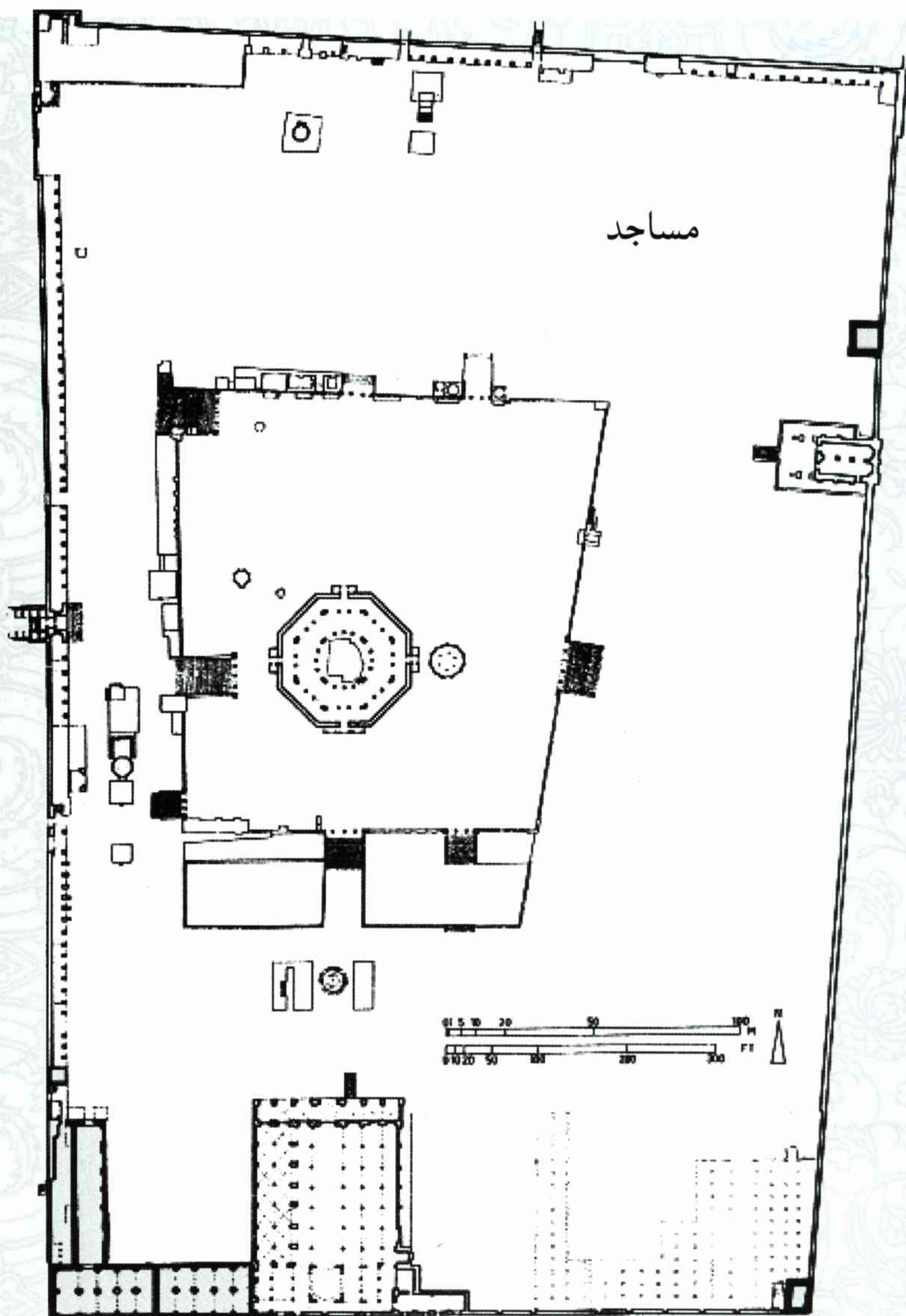
جامع المغاربه (المالکیه)؛ موزه اسلامی

و دقیقاً نام سازنده این مسجد یا وقف‌کننده آن معلوم نیست. از بین روایات و اسناد موجود این سخن، قابل قبول‌تر است که ملک افضل نورالدین علی بن ناصر صلاح‌الدین ایوبی مکان المغاربه را که از سمت غرب به مسجدالاقصی متصل است، برای مصلحت فقیران محله المغاربه وقف کرده است.
سلطان عبدالعزیز خان‌بن سلطان محمود در ماه شعبان سال ۱۲۸۸ه/۱۸۷۱م، دری جدید در ایوان شرقی مسجد گشود و این نکته را از سنگ نوشته موجود در بالای در می‌توان دریافت. در این سنگ نوشته آمده است:
«سلطان صحراها و خاقان دریاها و خدمتگزار حرمین شرفین و حامی اولین قبله، صاحب شوکت و شأن مولایمان سلطان عبدالعزیز خان بن سلطان الغازی محمود خان از آل عثمان که خداوند ملکش را جاودانه گرداند و تمامی دنیا را ملک او گرداند، در سال ۱۲۸۸ه دستور تعمیر این مسجد مالکی و این مکان مبارک را صادر کرد.»

جامع النساء

جامع النساء در امتداد زاویه جنوبی مسجدالاقصی بین مسجد الاقصای مسقف و جهت جنوب‌غربی قرار دارد جایی‌که جامع المغاربه (المالکیه) قرار گرفته و امروز به موزه اسلامی معروف است.

دیوار البراق الشریف

مساجد
0 1 5 10 20 50 100 M
0 10 20 50 100 200 300 FT
N

مسجد النساء را ناصر صلاح‌الدین ایوبی در سال ۵۹۰ه/۱۱۹۳م بعد از بازسازی مسجدالاقصی و چسبیده به آن، تأسیس کرد.

جامع البراق

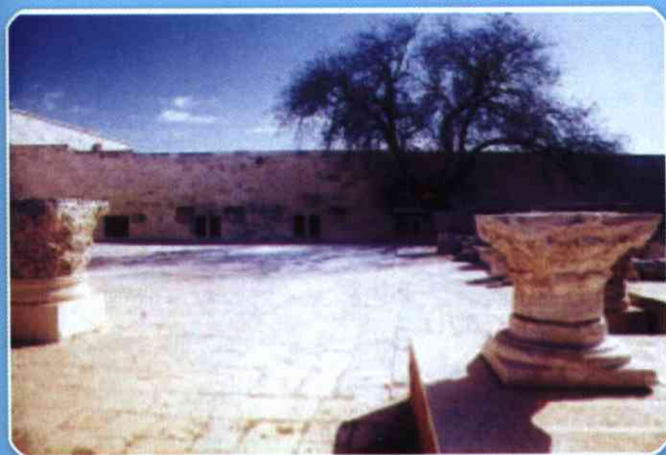
جامع‌البراق در پایین باب المغاربه به سمت شمال و به موازات دیوار البراق در رواق غربی مسجدالاقصی واقع است و از خشت‌هایی آجری تشکیل شده که با نردبان‌هایی به سمت آن می‌رود. وجه تسمیه آن وجود حلقه‌ای می‌باشد که معتقدند پیامبراکرم(ص) در شب معراج، براق را به آن بسته است.

جامع مهد عیسی

جامع مهد عیسی در زاویه جنوب‌شرقی مسجدالاقصی قرار دارد و از طریق نردبانی تنگ و کوتاه در زاویه جنوب‌شرقی دیوار به‌وسیله سی‌وپنج پله به آن متصل می‌شود. همچنین می‌توان از طریق در دیگری از مصلای مروانی به آن متصل شد.

تاریخ ساخت این مسجد به سال ۴۲۵ه/۱۰۳۴م می‌رسد؛ زمانی‌که الظاهر لاعزار دین‌الله فاطمی این سمت جانب از دیوار را ایجاد کرد. در این مسجد گنبدی افراشته بر چهار پایه یافت می‌شود و نیز دو محراب که یکی از آن‌ها، محراب زکریا و دیگری محراب مریم نامیده می‌شود.

جامع سلیمان بک

این مسجد در ناحیه شرقی مسجدالاقصی متصل به دیوار شرقی قرار دارد. در شمال دو در باب الرحمه و باب التوبه واقع شده و از سالنی بزرگ که بر آن دو گنبد قرار دارد، تشکیل شده است. تاریخ ساخت این جامع به بعد از سال ۹۸۰ه/۱۵۷۲م برمی‌گردد و ساخت ان را به سلیمان بک نسبت داده‌اند و مکان آن امروزه به دارالحدیث شهره است و در گذشته کرسی سلیمان نامیده می‌شده است.

از شمال و غرب می‌توان از طریق ده در باز به

مسجدالقصی وارد شد؛ سه در از این ده در در رواق شمالی باز می‌شود که عبارتند از: باب‌الاسباط، باب حطه وباب الدویداره و هفت در، در رواق غربی باز می‌شوند که عبارتند از: باب الغوانمه، باب الناظر، باب الحدید و باب القطانین و باب المطهره و باب السلسله و باب المغاربه.

همچنین مسجدالاقصی درهای دیگری نیز دارد که بسته‌اند و از میان آن‌ها می‌توان باب السکینه در رواق غربی در کنار باب السلسله از شمال و دو در بسته باب الرحمه و باب التوبه در دیوار شرقی مسجدالاقصی را نام برد. علاوه بر این می‌توان به این درها نیز اشاره کرد: در بسته باب الجنائز (البراق) در دیوار شرقی و درهای سه‌گانه مسدود (ابواب الثلاثه) در دیوار جنوبی مسجدالاقصی و همچنین باب المزدوج، دری که در مجاورت درهای سه‌گانه و پشت مسجدالاقصای مسقف قرار گرفته است.

مورخان عرب و مسلمانان امثال ابن فقیه همدانی و مقدسی بشاری و ابن عبدربه و ناصر خسرو و العلیمی و دیگران اسم درهای دیگری را که به مسجدالاقصی می‌رسد بیان کرده‌اند. بعضی از این درها امروز مسدود و بسته و یا ویران شده است و به جای آن‌ها دیوار و تأسیسات دیگری بازسازی شده است.

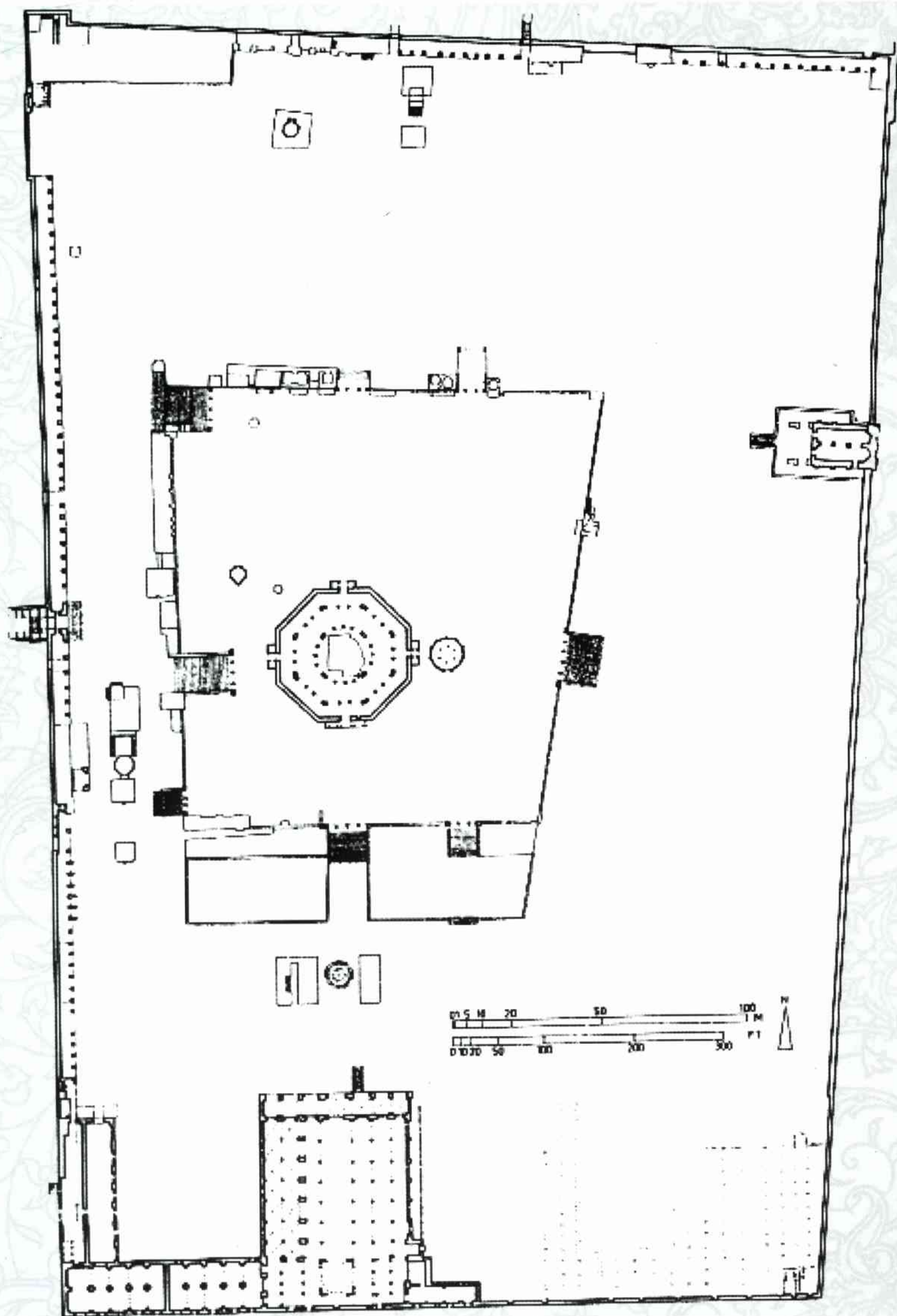

باب الاسباط

باب الاسباط در زاویه شمال شرقی مسجدالاقصی واقع شده است. باب الاسباط که متصل به مسجدالاقصی است از درهای تاریخی و قدیمی است که در سال ۶۱۰هـ/۱۲۱۳م بازسازی شده، سپس در سال ۷۶۹هـ/۱۳۶۷م بار دیگر ترمیم شد و ساخت در کنونی به سال ۹۴۵هـ/۱۵۳۸م در زمان سلطان سلیمان خان قانونی رخ داد و ساخت آن به عهده حاج‌حسن آقا بود و در سال ۱۲۳۲هـ/۱۸۱۷م عمارت آن بازسازی شد.

درهای مسجدالاقصی

درهای مسجدالاقصی

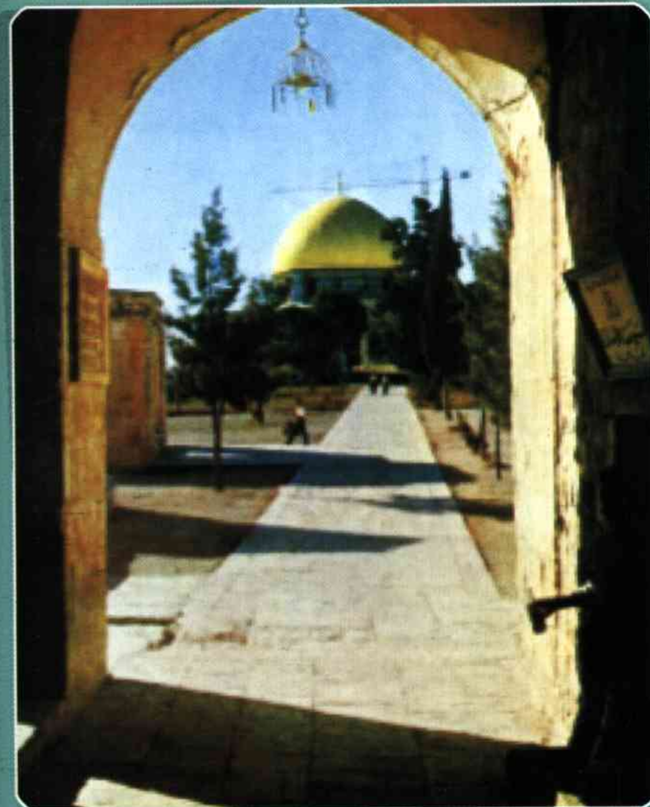
باب حطه
در رواق شمالی مسجدالاقصی بین مدرسه الکریمیه از شرق و التوبة الأوحدیه از غرب مقابل پله قبة الصخره شمال‌شرقی واقع است. این در، به شیوه قدیم ساخته شده است و بر اساس آن‌چه از نقش باستانی‌ای که امروز در دست نیست برمی‌آید، باز سازی شد.

«این در در روزگاران دولت سلطان ملک عظیم شرف‌الدین عیسی بن الملک العادل سیف‌الدین ابی بکر» بن ایوب در ماه رجب سال ۶۱۷هـ بازسازی شد. باب حطه بار دیگر در سال ۹۸۹هـ/۱۵۸۱م بازسازی شد.

باب شرف‌الانبیاء
این در، در وسط ایوان شمالی مسجدالاقصی مقابل پلکان منتهی به پل شمالی سطح قبة الصخره المشرفه بین مدرسه الدویداریه از شرق و مدرسه الامینیه از غرب واقع است. این در به اسم‌های بسیاری شناخته می‌شود که بارزترین آن‌ها باب الدویداریه منسوب به مدرسه الدویداریه است که متصل به آن است و باب شرف‌الانبیاء منسوب به مکان شرف‌الانبیاء به آن متصل شده و نیز باب العتم و باب الملک فیصل که از سال ۱۹۳۰م یعنی هنگامی که ملک فیصل بن الحسین مسجدالاقصی را زیارت کرد به این نام خوانده شد. این در همراه با رواق چسبیده به آن در سال ۶۱۰هـ/۱۲۱۳م در زمان ولایت امیرعزالدین بن یغمور در زمان ملک معظم شرف‌الدین عیسی ایوبی بازسازی شد.

باب الغوانمه
در زاویه شمال‌غربی مسجد الاقصی واقع شده و در قدیم معروف به باب الخلیل بوده است. این در کوچک است و از آن‌جا که منسوب به مکان الغوانمه یا مکان بنی‌غانم است به اسم باب الغوانمه شناخته می‌شود. در سال ۷۰۷هـ/۱۳۰۸م، بازسازی شده و یک اسرائیلی افراطی این در را در سال ۱۹۹۸م آتش زد و اداره اوقاف اسلامی آن را بازسازی کرد.

باب الناظر

باب الناظر در رواق غربی مسجدالاقصی بین مدرسه منجکیه و زاویة الوفائیه واقع شده و به اسم‌های متعددی شناخته می‌شود از جمله باب میکاییل و این اسمی قدیمی است و نیز باب علاءالدین البصیر منسوب به رباطة القریب از آن و باب الحبس و باب المجلس منسوب به مجلس اعلای اسلامی. این در، در سال ۶۰۰ه‍/۱۲۰۳م، در زمان ملک معظم شرف‌الدین عیسی بازسازی شده است. در این نوشته آمده است:

«این در در، روزگاران دولت بزرگ ما سلطان ملک معظم شرف‌الدین، عیسی بن الملک العادل سیف‌الدین بازسازی شد.»

باب الحدید

باب الحدید در رواق غربی مسجدالاقصی بین مهمانخانه کرد از شمال و مدرسه الارغونیه قرار گرفته است. اسم دیگر این در از نام سازنده و وقف‌کننده مدرسه‌ای در کنار آن یعنی ارغوان الکاملی گرفته شده است. این در، در فاصله بین سال‌های (۷۵۵ه‍/۱۳۵۴م و ۷۵۸ه‍/۱۳۵۷م) به باب ارغوان مشهور بوده است.

باب القطانین

باب القطانین در رواق غربی مسجدالاقصی بین مدرسه (التربه) الخاتونیه از شمال و الرباط الزمنی از جنوب واقع شده است و باب القطانین، زیباترین در مسجدالاقصی است و مثالی بارز برای هنر معماری مملوکی در قدس است.

زمانی که امیر سیف‌الدین تنکز ناصری نائب شام در زمان سلطان محمد بن قلاوون به سال ۷۳۷ه‍/۱۳۳۶م، آن را تأسیس کرد، به باب القیسارية معروف بود. این نکته در نوشته‌ای بر دیوار رواق متصل به در آمده است و درِ القطانین به بازار مشهور القطانین متصل می‌شود.

باب المطهره

در رواق غربی مسجدالاقصی و در جنوب باب القطانین واقع شده و آن در کوچکی است که در وسط الرباط الزمنی از شمال و مدرسه العثمانیه از جنوب قرار گرفته و به حوض پادشاه عادل (وضوخانه) منتهی می‌شود. از جمله اسم‌های آن باب المتوضأ (در وضوخانه) است. علاءالدین البصیر در سال ۶۶۶ه/۱۲۶۷م، این در را بازسازی کرد.

باب السلسله

باب السلسلة در رواق غربی مسجدالاقصی بین مدرسه البلدیة و مدرسه التنکزیة واقع شده و از شمال درب بسته باب السکینه آن را محدود می‌کند. باب السلسله از درهایی است که در عصر ایوبی ساخته شده است.

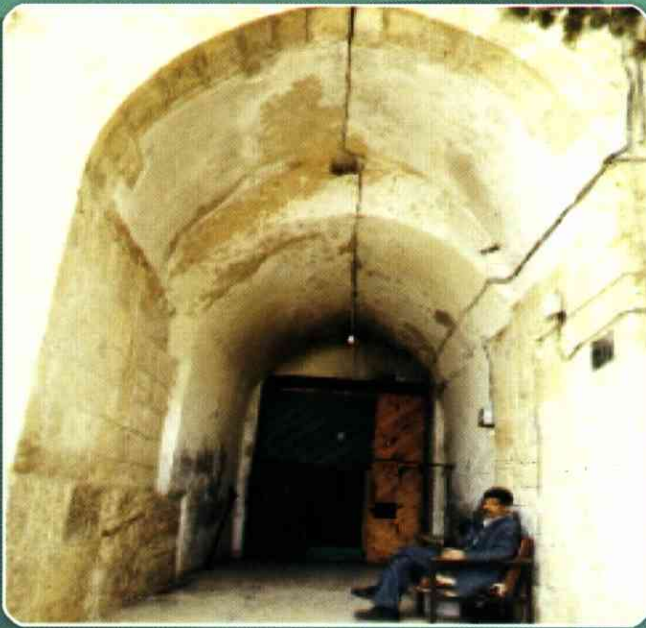
باب المغاربه

باب المغاربة که آخرین در غربی مسجدالاقصی است از جنوب به الزاویة الفخریه (زاویة ابوالسعود) محدود می‌شود. باب المغاربه بر اثر اقدامات اشغالگرانه اسرائیل در سال ۱۹۶۷م ویران شد. این در به دوره مملوکی در زمان سلطان محمدبن قلاوون در سال ۷۱۳ه/۱۳۱۳م، بازسازی شده بود.

باب الرحمه و باب التوبه

باب الرحمه و باب التوبه در دیوار شرقی مسجدالاقصی واقع شده‌اند. این دو در بین مسجد و مقبره معروف اسلامی (مقبره باب الرحمه؛ جایی‌که قبور صحابه رسول خدا، شداد بن عوس و عبادة بن الصامت وجود دارند) فاصله می‌اندازد.

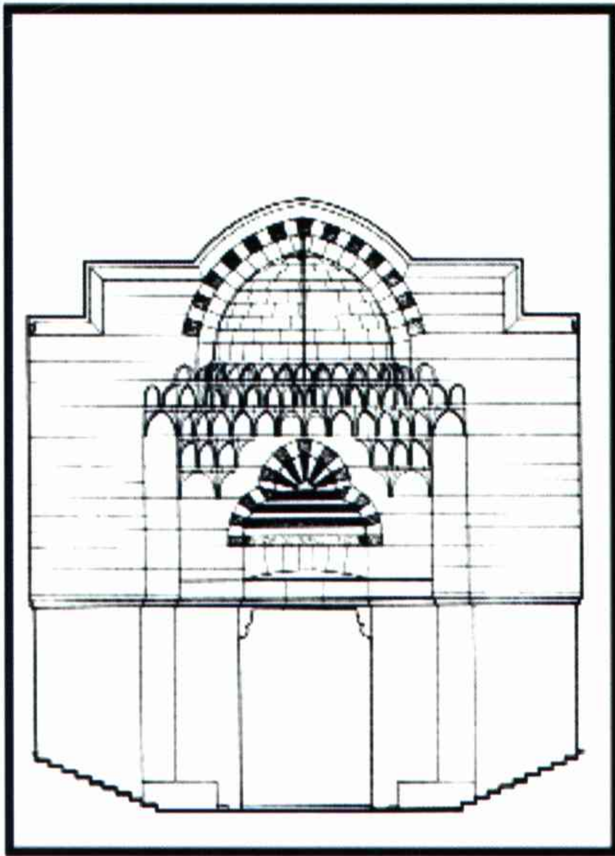
این دو در به اسم‌های مختلفی شناخته می‌شوند از جمله: باب الدهریه، باب توماتوما و باب الذهبی. این دو در مشهورترین درهای بسته قدس هستند و پیوسته در چشم‌انداز کلی قدس از فراز کوه الزیتون آشکارند. ادریسی ۵۴۸ه/۱۱۵۴م، از اولین کسانی است که ازدر بسته باب الرحمه یاد کرده است.

باب مسدود المنفرد

باب مسدود المنفرد در دیوار جنوبی مسجدالاقصی در شرق باب الثلاثی (درهای سه‌گانه) قرار دارد. به دستور خلیفه فاطمی، لاعزازدین‌الله در سال ۴۲۵ه‍/۱۰۳۴م، گشوده شد.

باب الثلاثی المسدود

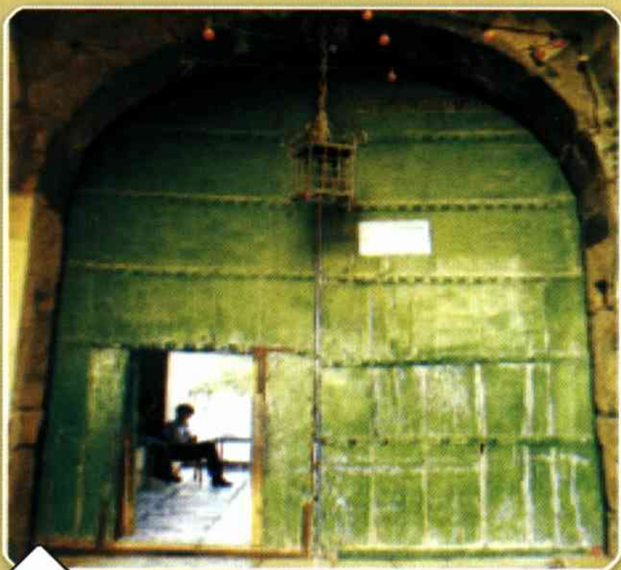
در دیوار جنوبی مسجدالاقصی واقع شده و به مصلای مروانی می‌رسد و از سه در مسدود تشکیل می‌شود که به دستور خلیفه فاطمی الظاهر لاعزازدین‌الله در سال ۴۲۵ه‍/۱۰۳۴م، ساخته شد.

باب مسدود دارالخطابه

در دیوار جنوبی مسجدالاقصی واقع شده و از سمت غرب به دارالخطابة می‌رسد. عثمانی‌ها در سال ۹۲۵ه‍/۱۵۱۹م، این در را بستند.

باب السکینة المغلق

باب السكينة در رواق غربی مسجدالاقصی واقع شده و از شمال متصل به باب السلسلة است. این در معروف به باب السلام است و آنطور که از سنگ نوشته‌ای بر جای مانده به نظر می‌رسد بنای آن به عصر ایوبی برمی‌گردد. بر اساس این نوشته که در مکتب‌خانه‌ای برای آموزش کودکان بر بالای در واقع شده، ساخت این در به سال ۵۹۵ه‍/۱۱۹۸م، برمی‌گردد.

باب الجنائز - باب البراق

باب الجنائز در دیوار شرقی مسجدالاقصی در جهت پلکان البراق واقع شده و از جمله درهای مخفی دیوار شرقی است.وجه تسمیه آن این است که جنازه‌های مسلمانان را از طریق این در از مسجدالاقصی برای خاکسپاری در باب الرحمه بیرون می‌بردند.

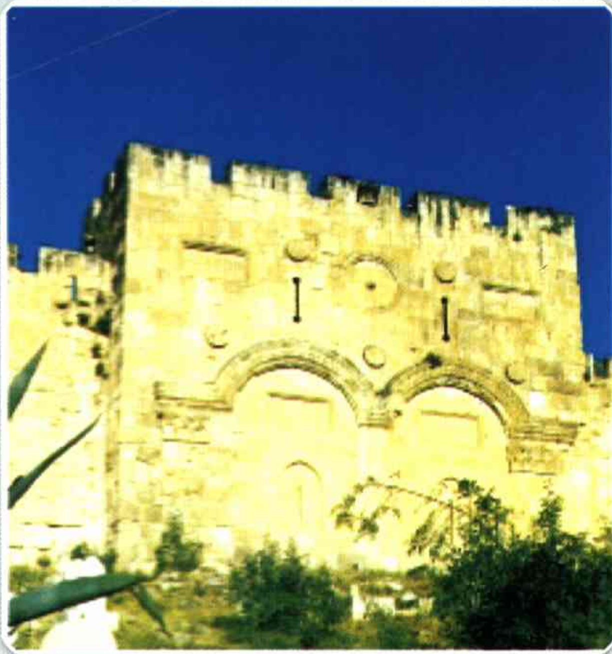
باب مسدود الخروج

در دیوار جنوبی مسجدالاقصی جایی‌که الزاویة الختنیة موجود است، واقع شده است. این در به الاقصای قدیم می‌رسد و در تاریخی نامعلوم، بسته شده است.

رواق‌های مسجدالاقصی شمالی و غربی

در ادوار مختلف از جانب شمال و غرب، رواق‌های بلندی مسجدالاقصی را احاطه کرده‌اند. در میان این رواق‌ها، درهای شمالی و غربی مسجد قرار دارند و تعدادی از مدارس در کنار درها یا بالای آن‌ها ایجاد شده است.

رواق‌های شمالی

این رواق‌ها از باب الاسباط تا رکن (زاویه) شمال‌غربی مسجد که مدرسه الاسعردیه و مدرسه الصبیبیه قرار دارند امتداد دارند. این رواق‌های ممتد از باب الاسباط تا باب حطه در زمان ملک اشرف شعبان بن حسین در سال ۷۶۹ھ/۱۳۶۷م، ساخته شده‌اند. بین این رواق‌ها و آنچه پس از آن‌ها قرار گرفته به مدرسه الکریمیه که به باب حطه از جانب شرق متصل است، فاصله افتاده است.

ملک اوحد نجم‌الدین یوسف بن ملک ناصر صلاح‌الدین داود در حوالی سال ۶۹۷ھ/۱۲۹۷م، رواق‌های ممتدی بین باب حطه و باب شرف الانبیاء (باب ملک فیصل) ایجاد کرد. سپس این رواق‌ها در عهد عثمانی در سال ۹۸۹ھ/۱۵۸۱م، ترمیم و بازسازی شدند.

تاریخ ایجاد رواق‌های ممتد بین باب الدویداریه و مدرسه الفارسیه به صدر اسلام برمی‌گردد. ناصر خسرو که در سال ۴۳۹ھ/۱۰۴۷م، از قدس دیدن کرد، مشاهدات خود را از نقشی که در رواق شمالی مسجد واقع شده و

هنوز برجاست، بیان کرده است. ناصر خسرو ابعاد آن را به این ترتیب بیان کرده است: طول مسجد ۷۵۴ ذرع و عرض آن ۴۵۵ ذرع ملکی که در خراسان گزشایگان نامیده می‌شده است درباره این نقش تحقیق کرده و توانستیم کلمات زیرین را بخوانیم:

۱- ب [سم الله الرح] من الرحیم.

۲- ط [ل ال] مسجد هفتصد و چهل و؟

۳- [خمس] ین ذراع و عرض آن چهارصد

۴- ذراع ملکی؟؟

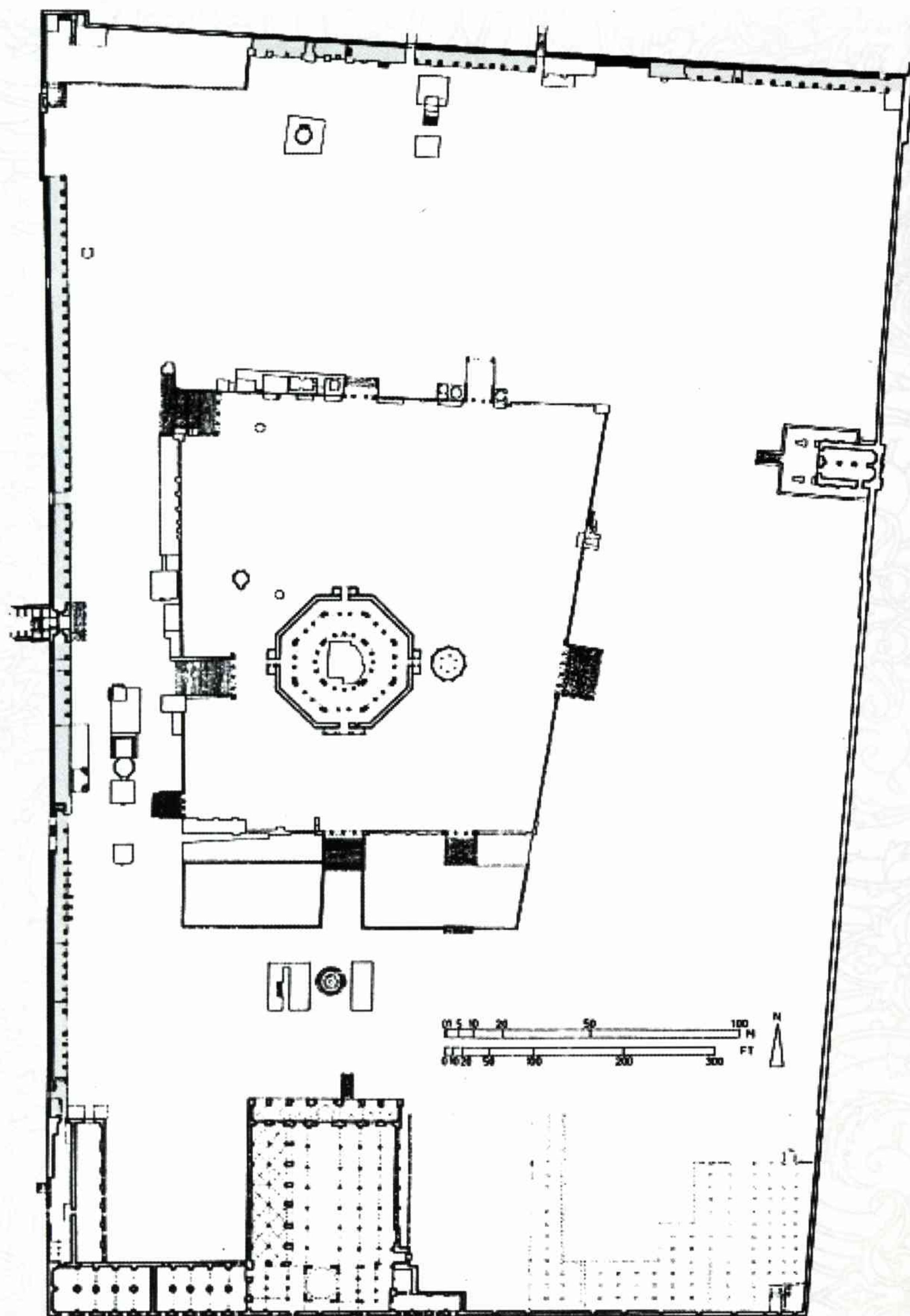
و ملک معظم عیسی این رواق‌های ممتد را بین باب الدویداریة و مدرسه الفارسیه در سال ۶۱۰ه/۱۲۱۳م، در زمان ولایت امیر عزالدین عمربن یغمر بازسازی کرد. در نقش بازسازی شده موجود در دیوار غربی باب الدویداریة از داخل آمده است:

«این رواق در روزگاران دولت بزرگ ما و مولانا سلطان عالم ملک معظم أبوالفتح عیسی‌ابن سلطان الملک العادل ابوبکربن ایوب که خداوند ملک او را جاودانه سازد در سال ۶۱۰ه ترمیم شد و حمد و ثنا تنها سزاوار خداست. در زمان ولایت امیر بزرگ عزالدین عمربن یغمر.»

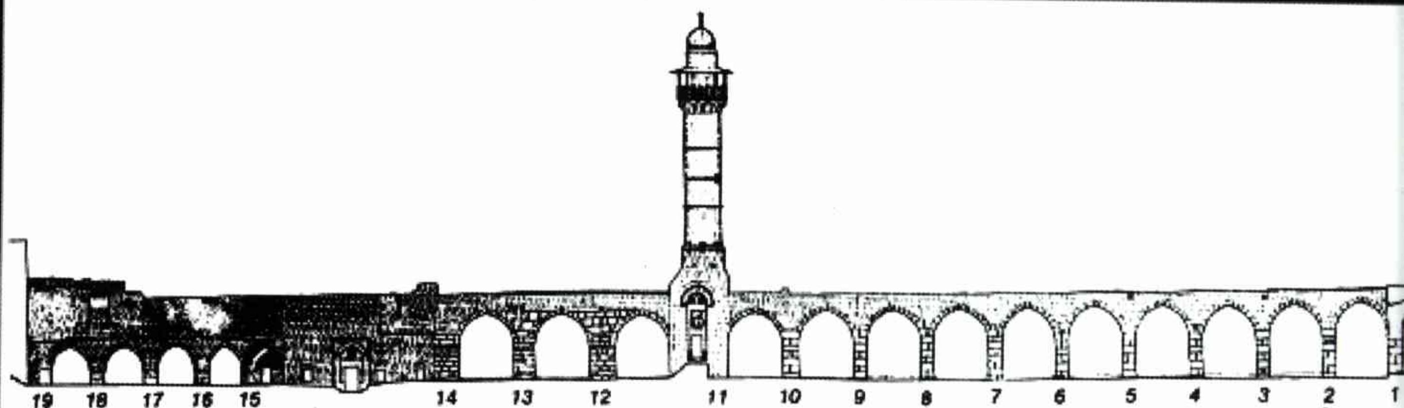

رواق موجود در پایین مدرسه الجوکندریه (الملکیه) در سال ۷۴۱ه/۱۳۴۰م، ایجاد شد. رواق موجود در پایین مدرسه الاسعردیه که از جهت غرب به آن متصل است در حوالی سال ۷۶۰ه/۱۳۵۱م، ساخته شده است. این در حالیست که رواق موجود در پایین مدرسه الصبیبیه که از سمت غرب به رواق پایین مدرسه الاسعردیة متصل است، ساخته شده است.

مجیرالدین از دو رواق که در پایین دارالنیابه (مدرسه الجاونیة) واقع شده‌اند سخن گفته که در سال ۷۱۳ه/۱۳۱۳م در زمان امیر تنکز الناصری ایجاد شده‌اند و سپس در بالای آن‌ها دو رواق دیگر ایجاد شده است.

رواق‌های مسجدالاقصی

الأروقة الشمالية للمسجد الأقصى (Burgoyne 1987)

رواق غربی
رواق‌های غربی مسجدالاقصی از زاویه شمال‌غربی آغاز می‌شود و در غرب مسجد از جهت جنوب جایی‌که در المغاربه قرار گرفته پایان می‌یابد. همه این رواق‌ها در زمان سلطان محمد قلاوون ایجاد شده‌اند.

رواق‌های ممتد از باب الغوانمه به باب الناظر به باب‌السلسله در سال ۷۳۷ه‍/۱۳۳۶م با نظارت و اشراف امیر شرف‌الدین موسی بن حسن الهدبانی ایجاد شده‌اند و مجلس اعلای اسلامی در سال ۱۹۲۵م به بازسازی، ساخت و ترمیم رواق موجود بین باب الناظر و باب القطانین پرداخت.

مناره‌های مسجدالاقصی
در مسجدالاقصای قدیم ۴ مناره موجود است که بنای آن‌ها به عهد مملوکی و عثمانی بازمی‌گردد. حوالی مسجدالاقصی مناره‌های باستانی از صدر اسلام وجود داشته که با مناره‌های که امروز شاهد آن‌ها هستیم تفاوت دارند. ابن عبد ربه اندلسی متوفی به سال ۳۲۸ه‍/۹۳۸م، از وجود چهار مناره در مسجدالاقصی سخن گفته که یکی از آن‌ها به نام مناره ابراهیم خلیل‌الرحمن معروف بوده است.

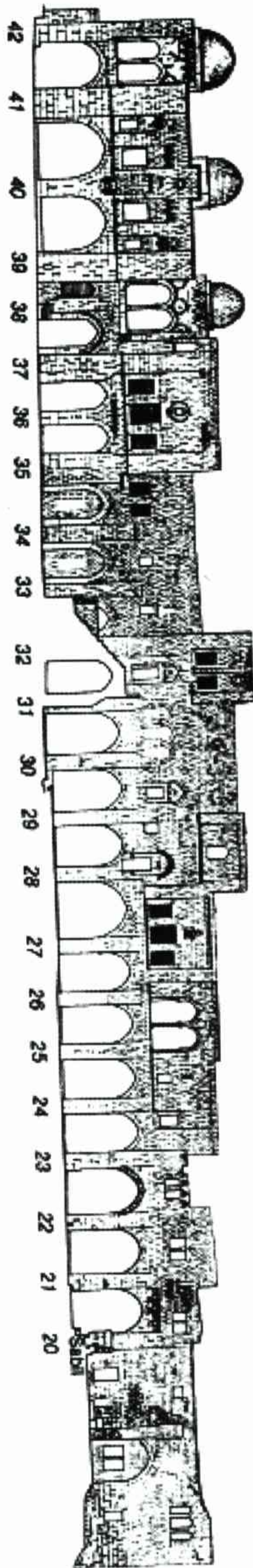
سه مناره مربعی شکل در بالای رواق غربی مسجد بر پا شده در زمانی‌که تنها یک مناره استوانه‌ای شکل در جانب شمال‌شرقی وجود داشته است.

مناره‌های مسجدالاقصی با تزئینات دوره مملوکی مثل مقرنصات، بازسازی شده است. در حالی‌که بعضی از این مناره‌ها پس از دوره مملوکی و در ادوار متأخرتر نیز تزئین و ترمیم شده‌اند.

مناره الفخرية
مناره الفخرية در رکن (الزاویه) جنوب‌غربی مسجدالاقصی قرار دارد. قاضی شرف‌الدین عبدالرحمن بن الصاحب الوزیر فخرالدین خلیلی، ناظر حرمین شریفین در مکه و مدینه و مسجدالاقصی و مسجد ابراهیمی در سال ۶۷۷ه‍/ ۱۲۷۸م، آن را ایجاد کرد. مجلس اعلای اسلامی، بنای نیمه فوقانی مناره را در سال ۱۳۴۱ه‍/۱۹۲۲م، برعهده گرفت؛ چرا که این مناره شکاف برداشته و بنای آن آسیب دیده بود. این مناره همچنین به نام باب‌المغاربه شناخته می‌شود.

مناره باب السلسله

در رواق غربی مسجدالاقصی به سمت جنوب و در مدرسه الاشرفیه نزدیک باب السلسله واقع است. آن را امیر سیف‌الدین تنکز بن عبدالله ناصری نائب شام در سال ۷۳۰ه/۱۳۲۹م، تأسیس کرد. این مناره مربع شکل است و روی ستونی مربعی قرار دارد. روی این ستون، بالکنی مسقف موجود است که ستون‌هایی سنگی گرداگرد آن را فرا گرفته است. از دیگر اسامی آن مناره‌المحکمه است؛ چراکه نزدیک مدرسه التنکزیه است، مدرسه‌ای که بنای آن در عهد عثمانی به محکمه‌ای شرعی تبدیل شد.

الأروقة الغربية للمسجد الأقصى (Burgoyne 1987)

مناره باب الغوامه

مناره باب‌الغوامة در زاویه شمال‌غربی مسجدالاقصی قرار دارد و مشرف بر مکان الغوانمه است. قاضی شرف‌الدین عبدالرحمن بن الصاحب الوزیر فخرالدین الخلیلی در سال ۶۷۷ه/۱۲۷۸م به امر سلطان حسام‌الدین لاجین آن را ایجاد کرد. سپس امیر سیف‌الدین تنکز ناصری نائب شام در سال ۷۳۰ه/۱۳۲۹م آن را ترمیم کرده و مجلس اعلای اسلامی بالکن مناره را در سال ۱۳۴۶ه/۱۹۲۷م، بازسازی کرد. این بازسازی پس از زلزله شدیدی صورت گرفت که در قدس اتفاق افتاد. از دیگر اسامی آن مناره السریا و مناره قلاوون است.

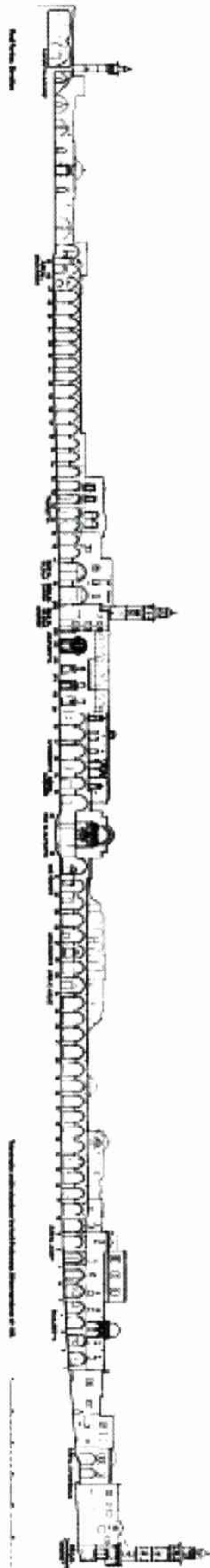
مناره باب الاسباط

در جانب شرقی از رواق شمالی مسجدالاقصی نزدیک در الاسباط که به مسجدالاقصی منتهی می‌شود، قرار دارد. امیر سیف‌الدین قطلو بغا نائب قدس و ناظر حرمین شریفین در سال ۷۶۹ه/۱۳۶۷م در زمان ملک اشرف شعبان دوم پسر سلطان حسن آن را تأسیس کرد.

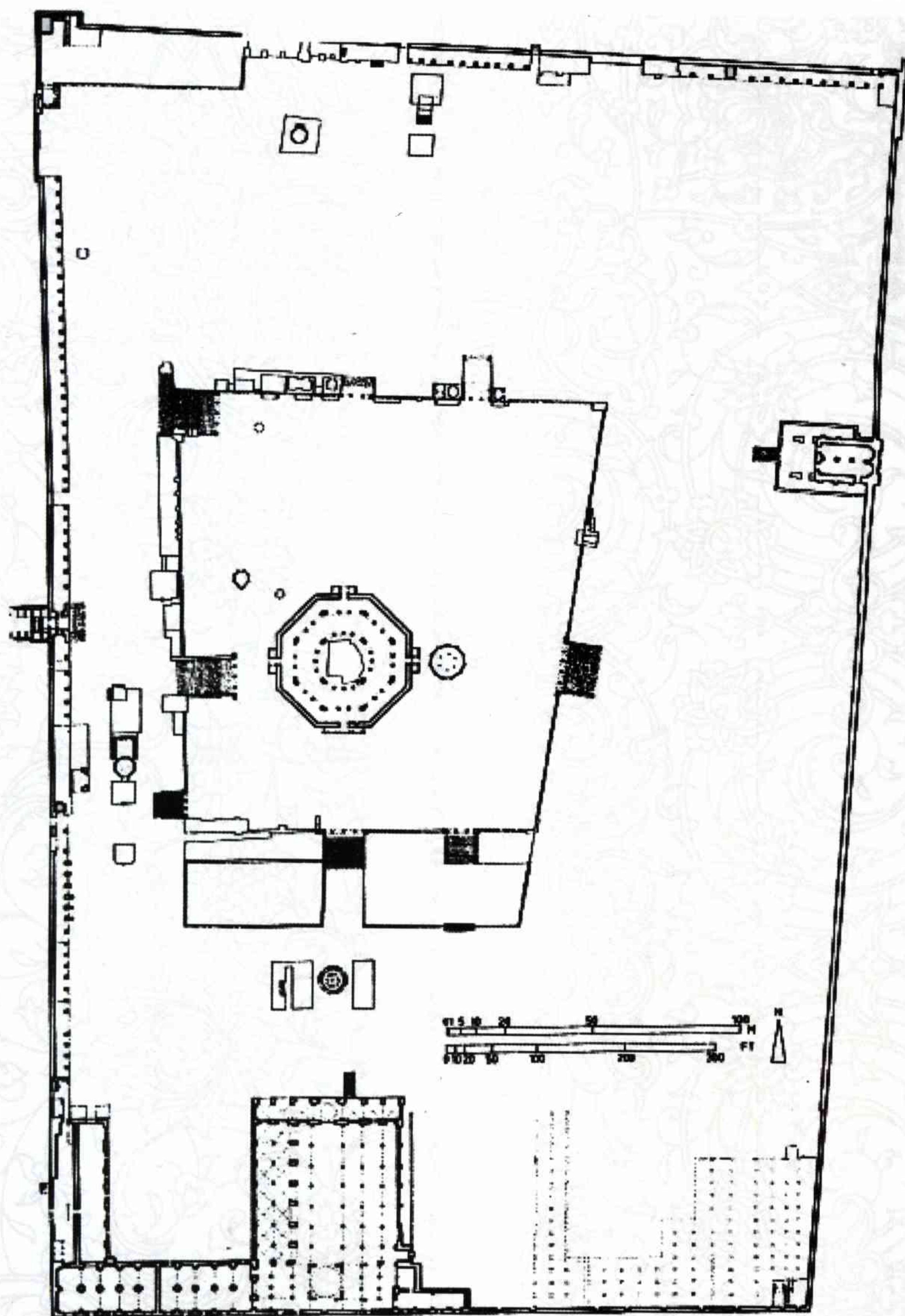
سلطان محمد خان بنای مناره را در سال ۱۰۰۷ه/۱۵۹۹م، بازسازی کرد. او برای این کار ۳۰۰ سکه از جنس طلا در نظر گرفت. این امر با نظارت عبدالباقی بک ناظر حرمین شریفین، احمد بک امیر لشکر قدس و غزه و معلم محمود پسر معلم عبدالمحسن پسر نمّر و جانشین معمار و معلم علی‌بن خلیل صورت گرفت. مجلس اعلای اسلامی در سال ۱۳۴۶ه/۱۹۳۷م مناره را بازسازی کرد؛ چرا که پیش از آن بر اثر زلزله‌ای که در قدس روی داده بود به این مناره آسیب رسیده بود. تاریخ این بازسازی از نقش یادبودی که در بالای مناره وجود دارد، آشکار است.

این مناره از یک سطح استوانه‌ای سنگی تشکیل شده که بر روی ستونی مربعی واقع شده و ظاهرش شبیه منارة الحمرا است که در مکان السعدیه در قدس است و از اسامی دیگر آن منارة الصلاحیه است به دلیل نزدیک بودن آن به مدرسه الصلاحیه.

الأروقة الغربية للمسجد الأقصى (Burgoyne 1987)

5 10 50 100 M
FT
100 200 300
N

منبرهای مسجدالاقصی

هر کدام از منبرهای نورالدین زنگی معروف به منبرصلاح الدین و منبر برهان الدین بن جماعه از مشهورترین منبرهای باستانی در شهر قدس هستند. اولی از چوب بوده و در هنگام مسجدالاقصای مسقف منصوب بوده ولی در هنگام آتش سوزی مسجدالاقصی در تاریخ ۱۹۶۹/۸/۲۱می‌سوزد. دومی از جنس سنگ و در جانب جنوبی صحن الصخرة المشرفه واقع شده است.

منبر نورالدین زنگی

در مسجدالاقصای مسقف واقع بود. منبری که نورالدین محمود زنگی دستور ساخت آن را داد و صلاح‌الدین یوسف‌بن ایوب آن را در مسجدالاقصی حاضر کرد. تحفه‌ای باستانی - اسلامی است که مسلمانان را به یاد روز پیروزی و فتح‌المبین می‌اندازد.

این منبر از جنس چوب «الارز» بوده و مزین به تزئیناتی از جنس عاج و صدف بود. المقریزی گفته است مانند آن در اسلام ساخته نشده است.

این منبر در ۱۹۶۹/۸/۲۱م در آتش‌سوزی مسجدالاقصی آتش گرفت. آنطور که از تصاویر قدیمی این منبر معلوم است، تنکز ناصری نائب شام در سال ۷۳۱ه/۱۳۳۰م اصلاحات و ترمیم‌هایی روی آن انجام داده است. این نکته را می‌توان از شیپوری که در بالای منبر قرار دارد و معروف به شعار امیر تنکز است، دریافت.

اما متن کتابت‌های باستانی که پیرامون این منبر دفن بوده است از این قرار است:

نقش زاویه شرقی:

به نام خداوند بخشنده مهربان. دستور ساخت آن را بنده فقیر و محتاج رحمت خدا، شاکر نعمتش، کوشنده در راهش، در بندکننده دشمنان دینش، پادشاه عادل، نورالدین اسلام و مسلمین، ستاننده حق مظلومان از ظالمان، ابوالقاسم محمودبن‌زنگی، ابویوسف ناصر امیرالمؤمنین که خداوند یارانش را گرامی‌بدارد و اقتدارش را ثابت گرداند، پایگاهش را بلند گرداند و در میان مردم پرچم و درفش او را انتشار دهد و یاران دولتش را گرامی بدارد و کافران نعمتش را خوار گرداند و فتح کند برایش و به دستش. جایگاه او را صبر و شرف ثابت و ماندگار کند، به رحمتت ای پروردگار جهانیان و آن در ماه‌های سال ۵۶۴هـ بود.

نقشی بر جانب راست خطیب از قبله:

به نام خداوند بخشنده مهربان. در خانه‌هایی خداوند اذن داده که بلند شود و ذکر شود در آن‌ها اسم او، صبح و شام حمد و ثنای او می‌کنند، مردانی که نه تجارت و نه فروختن، آن‌ها را از ذکر خداوند و اقامه نماز و دادن زکات باز نمی‌دارد.

نقشی در جانب چپ خطیب:

به نام خداوند بخشنده مهربان. همانا کسی که به خداوند در روز آخرت ایمان بیاورد مساجد خداوند را آباد می‌کند و کسی که نماز به پا دارد و زکات بدهد از کسی جز خدا نترسد، پس شاید که آنان از هدایت یافتگان باشند.

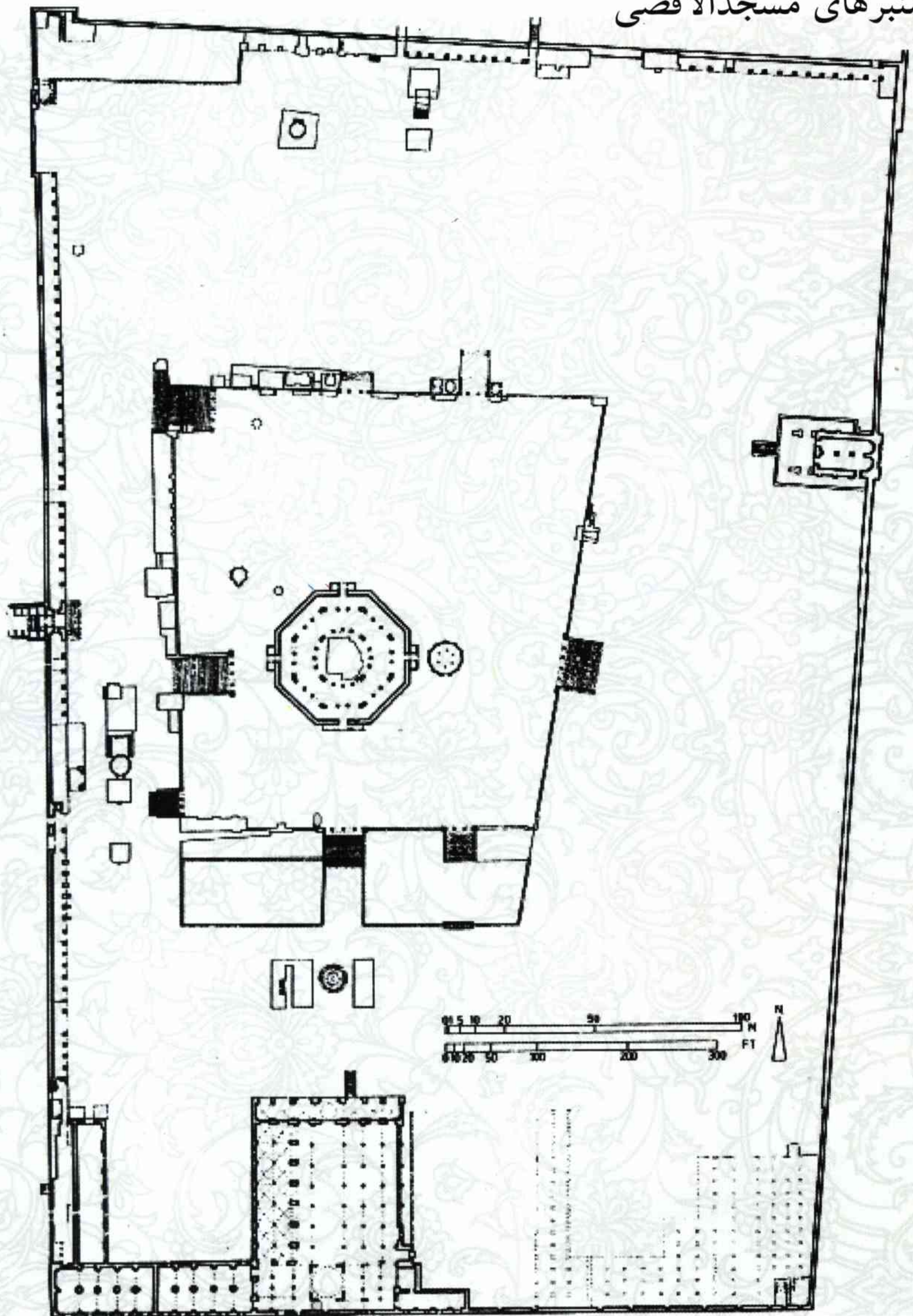

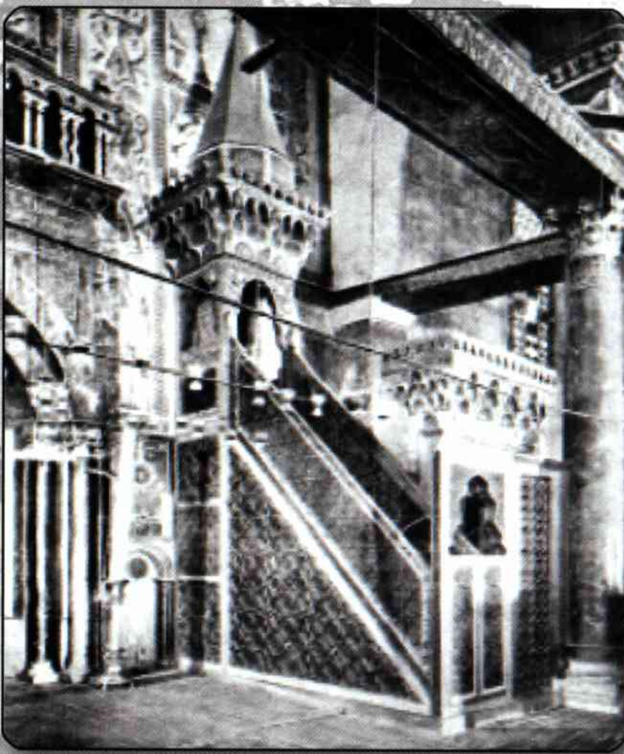
نقشی بر روی گنبد:

به نام خداوند بخشنده مهربان. خداوند به عدل و احسان و اطعام نزدیکان دعوت می‌کند و از فحشا و منکر و بدی باز می‌دارد. شما را پند می‌دهد باشد که پند گیرید. زمانی که با خدا عهد می‌بندید به عهد خود وفادار باشید و ایمان را بعد از استحکام آن نشکنید و خدا را میزان قرار دادید. خداوند آنچه را که نمی‌دانید می‌داند. نباشید مانند کسی که رشته‌اش پاره شد بعد از استحکام آن. گروهی از امتی هستید که همانا شما را خداوند می‌آزماید تا در روز قیامت به شما آشکار شود آنچه در آن اختلاف داشتید. خدا اگر بخواهد شما را امتی واحد می‌گرداند و لکن...

نقشی بر در منبر:

ابوظاهر جلی که خدایش بیامرزد آن را ساخت. آن را سلمان‌بن معالی که خدا او را بیامرزد، ساخت. آن را حمیدبن ظاهر که خدایش بیامرزد، ساخت. آن را فضایل و ابوالحسن دو پسر یحیی الحلبی که خداوند ایشان را رحمت کند، ساختند.

5 10 20 50 100
M
FT
50 100 200 300
N

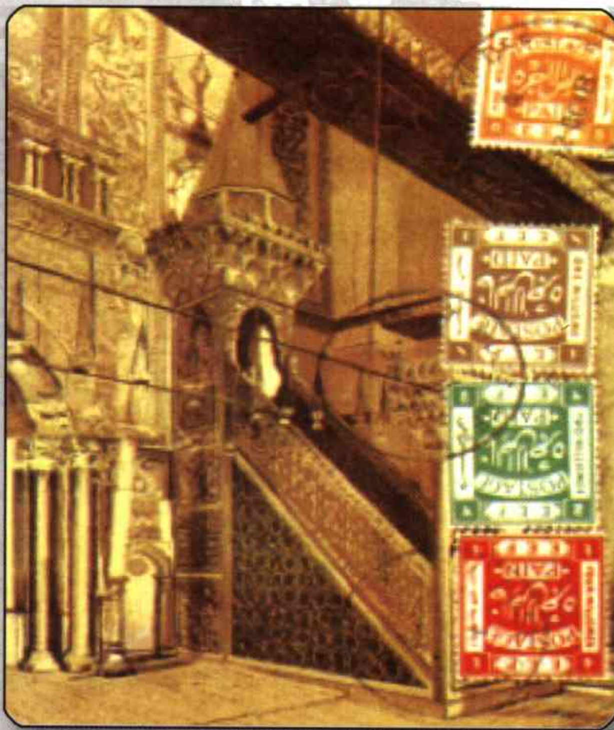

منبر برهان‌الدین

منبر برهان‌الدین در زاویه جنوبی صحن الصخرة المشرفة غرب پل جنوبی متصل به مسجدالاقصای مسقف واقع شده است. آن را قاضی‌القضاة برهان‌الدین بن جماعه در سال ۷۰۹ه/۱۳۰۹م ساخت. این منبر، منبری چوبی بود که برهان‌الدین آن را به منبری سنگی مبدل کرد.

امیر محمد رشید در سال ۱۲۵۹ه/۱۸۴۳م در زمان سلطان عبدالمجید بن سلطان محمود دوم به‌گونه‌ای که از نقش یادبود بالای دریچه منبر برمی‌آید، آن را بازسازی کرد.

هشت پل، سطح الصخرة المشرفه را در جهات مختلف مسجدالاقصی احاطه کرده‌اند. نردبان‌های چوبی متصل به این پل‌ها برای نمازگزاران مسلمان و زوار امکان رسیدن به جهت‌های مختلف مسجدالاقصی را بدون احتیاج به پیچیدن از سطح الصخرة المشرفة فراهم می‌کند.

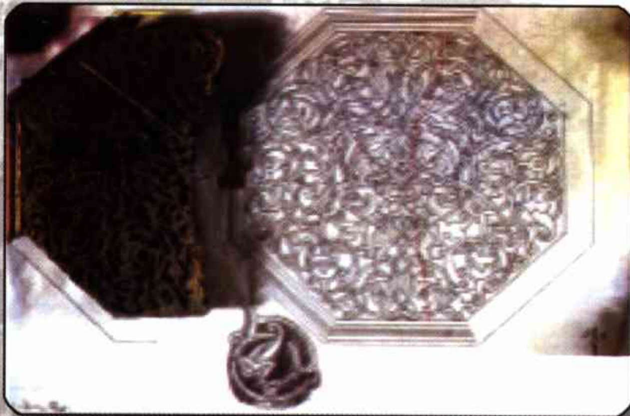

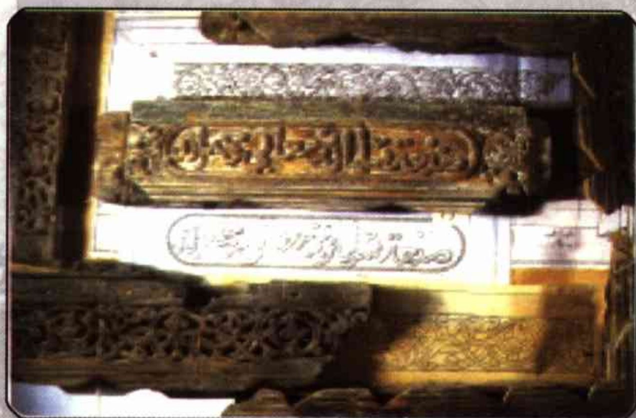
دو پل یافت می‌شود که برای آن دو نردبان سنگی در ناحیه شمالی سطح وجود دارد و سه پل که برای آن‌ها نردبان‌های سنگی در ناحیه غربی وجود دارد و دو پل که برای آن دو، نردبان‌های سنگی در ناحیه جنوبی متصل به مسجدالاقصای مسقف وجود دارد و پلی واحد هست که برای آن نردبانی سنگی در ناحیه شرقی و نیز نردبانی سنگی و غیر متصل در کنار به مدرسه الاحمدیه وجود دارد.

ساکنان قدس این پل‌ها را به موازین و گاهی بوائک می‌نامند در حالی که آن‌ها نردبان‌های سنگی متصل به این پل‌ها را مراق و مفرد آن را مرقاة می‌نامند. ابن الفقیه همدانی در سال ۲۹۰هـ/۹۰۳م شش مورد از این پل‌ها را بدون این‌که جایگاه موردی از آن‌ها را مشخص کند برشمرد. سپس مقدسی بشاری در سال ۳۷۵هـ/۹۸۵م چهار مورد از این پل‌ها را که هر کدام از آن‌ها مقابل یکی از درهای قبة الصخره بود، ذکر کرد.

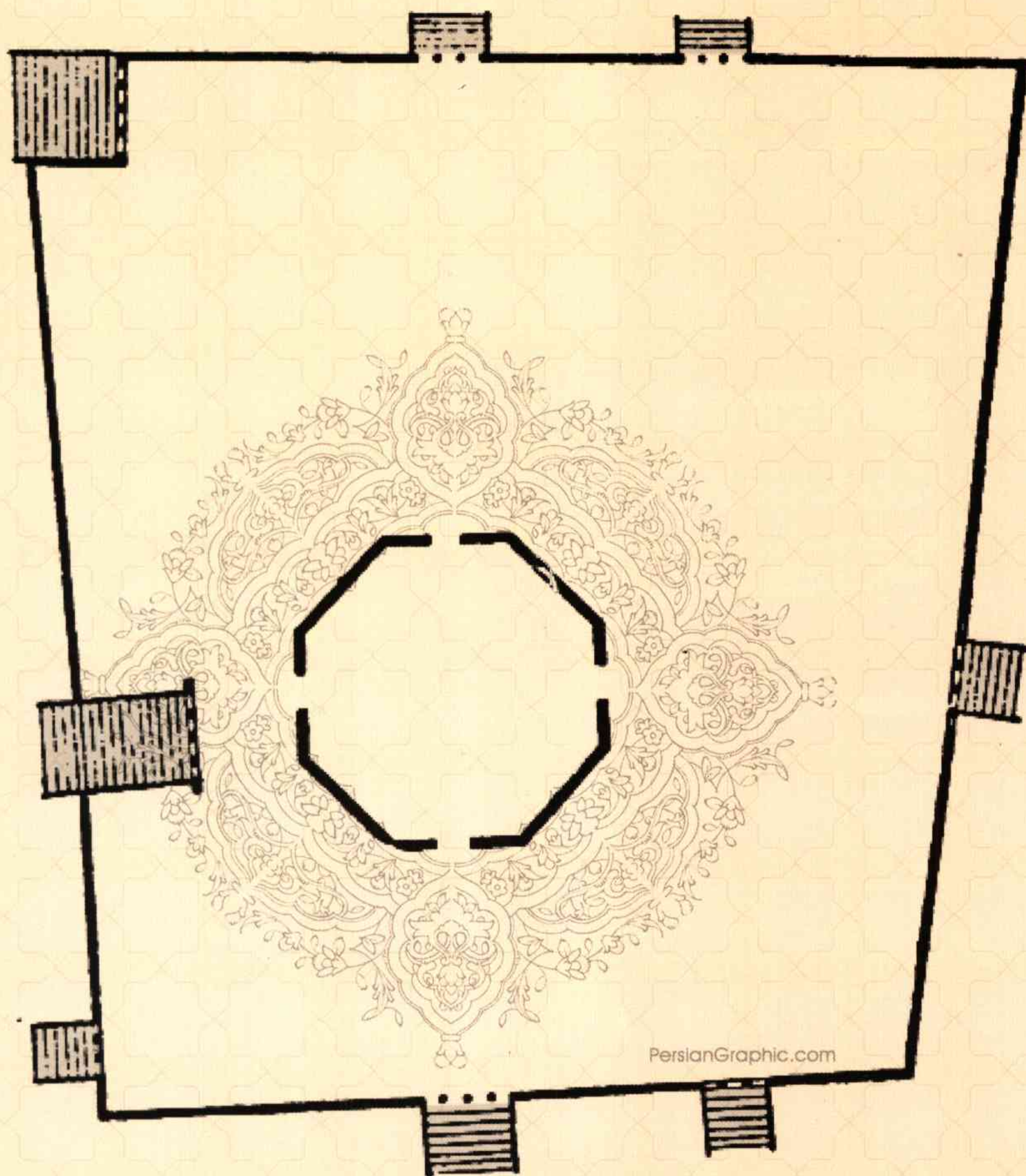
از آنچه ناصر خسرو در سال ۴۳۹ه/۱۰۴۷م نگاشته، می‌توان دریافت امیر لیث‌الدوله منصور أنوشتکین الغوری امیر لشکریان و حاکم سوریه در زمان خلیفه فاطمی الظاهر الاغراز دین‌الله این پل‌ها را در فاصله بین سال‌های ۴۱۹ه/ ۱۰۲۸م تا ۴۳۳ه/۱۰۴۱م ساخته است.

تعداد پل‌ها و نردبان‌های سنگی متصل به الصخره در عصر فاطمی به شش پل رسید. یکی واقع در شمال و دو تا در غرب و دو تا در جنوب و یکی در شرق. هزینه احداث آن‌ها به صد هزار دینار رسید. پل شمالی، «المقام الشمالی» نامیده می‌شد، پل جنوب‌شرقی، «مقام الغوری» و پل جنوب‌غربی، «مقام‌النبی»نامیده می‌شد. این پل‌ها و نردبان‌ها چندین بار بازسازی شدند و با طرح‌ها و تزئینات هندسی و گیاهی زیبایی ترمیم و تزئین شدند، اما در اواخر عهد عثمانی از بین رفتند.

پل‌های سطح الصخره

پل‌های سطح الصخره
پل‌ها و نردبان‌ها در سطح الصخرة المشرفه

پل شمال‌شرقی
در جانب شمال‌شرقی از سطح قبة الصخرة المشرفه در جهت باب حطه قرار دارد. امیر ایدمر شجاعی ملکی ناصری ناظر حرمین شریفین در ۲ ربیع‌الاول سال ۷۲۶ه/ ۱۳۲۵م در روزگاران سلطان ملک محمد بن ملک منصور قلاوون آن را ایجاد کرد. در آن سه نقش تاریخی یافت می‌شود.

نقش اول:
به نام خداوند بخشنده مهربان، همانا مساجد خداوند را کسانی که به خداوند و روز آخرت ایمان بیاورند آباد می‌کنند، بارگاه حرم شریف کامل شد و این پل‌ها در زمان مولای ما سلطان ملک ناصر عالم عادل محمد بن سلطان شهیر ملک منصور قلاوون ایجاد شد و آن در دوم ربیع‌الاول سال ۷۲۶ه بود.

نقش دوم:
تکمیل این بارگاه و پل‌ها مبارک بود.

نقش سوم:
به امید اینکه، بنده فقیر و محتاج به خداوند تعالی، أیدمر شجاعی ملکی ناصری ناظر حرمین شریفین، خداوند از او درگذرد.

پل شمال‌غربی
این پل که در امتداد در الاسباط مقابل باب شمالی قبة الصخره معروف به بابَ الجنة واقع شده است، در زمان سلطان محمدبن سلطان قلاوون در جمادی‌الاخر سال ۷۱۹ه/۱۳۲۱م ساخته شد. در نقش و تصویر یادبود بنای پل آمده است:

«به نام خداوند بخشنده مهربان. این پل مبارک در زمان مولای ما سلطان ملک عادل محمد بن سلطان شهیر ملک منصور قلاوون که خدایش بیامرزد در جمادی‌الاخر سال ۷۲۱ه تأسیس شد.»

پل غربی به سمت شمال
این پل که به باب الناظر می‌رسد و در رکن شمال‌غربی سطح الصخرة المشرفة بین زاویة الخضر و سبیل شعلان واقع شده است. در زمان ملک اشرف شعبان بن امیر حسن‌بن سلطان محمد قلاوون در سال ۷۷۸ه/۳۷۶م بازسازی شد.

این پل در سال ۹۷۴ه/۱۵۶۶م در زمان سلطان سلیمان خان قانونی، همان طور که در نوشته یادبود بنای پل اشاره شده دوباره بازسازی شده و پل میزان نام گرفت.

پل غربی به سمت جنوب
این پل که در سمت غرب از سطح الصخرة المشرفه واقع شده است و متصل به قبة النحویه مقابل باب السلسله است به دستور امیر ناصرالدین محمد النشاشیبی ناظر حرمین شریفین در ماه جمادی‌الاول سال ۸۷۷ه/۱۴۷۲م در زمان حکومت سلطان ملک اشرف قایتبای ساخته شد. این راه قبل از این‌که ناصرالدین النشاشیبی آن را بازسازی کند، مسیری تنگ و کوتاه بود.

پل غربی
به نظر می‌رسد که این پل که مقابل در غربی قبة الصخرة المشرفه در امتداد باب المطهره قرار دارد، در عصر فاطمی در زمان امیر لیث‌الدوله منصور أنوشتکین الغوری و در فاصله سال‌های ۴۱۹ه/ ۱۰۲۸م تا ۴۳۳ه/۱۰۴۱م تأسیس شده است.

پل جنوبی
این پل که در جنوب سطح الصخرة المشرفه در جهت در قبله از قبة الصخرة المشرفه قرار دارد، به دست احمد بن أبی‌بکر بنّا در سال ۴۳۰ه/ ۱۰۳۸م بنا شد و سپس سلطان عبدَالحمید دوم در سال ۱۳۱۱ه/۱۸۹۳م آن را بازسازی کرد.

پل جنوبی به سمت شرق

به نظر می‌رسد این پل که در جانب جنوب‌شرقی سطح الصخرة المشرفه بین سکوی‌الکرک و پل جنوبی قرار دارد، در عصر فاطمی در زمان امیر لیث‌الدوله منصور أنوشتکین به سال ۴۲۱هـ/۱۰۳۰م بنا شده است.

آنطور که از نوشته یادبود بنای شمالی پل برمی‌آید ملک معظم عیسی در سال ۶۰۸هـ/۱۲۱۱م آن را بازسازی کرده است: «به نام خداوند بخشنده مهربان. این پل‌ها در زمان دولت سید و مولای ما سلطان عالم ملک معظم ابوالفتح عیسی‌بن سلطان ملک عادل ابوبکربن ایوب که خداوند ملکش را جاودانه گرداند در سال ۶۰۸هـ بازسازی شد و حمد و سپاس از آن خداست.»

پل شرقی (درج البراق)

این پل در جانب شرقی الصخرة المشرفه در جهت باب البراق (باب الجنائز) مسدود در دیوار شرقی مسجدالاقصی واقع شده و درج البراق نامیده می‌شود. بنای اصلی آن قدیمی است و مجلس اعلای اسلامی قدس به سال ۱۹۴۵م هنگامی که راه سنگی روبروی آن بازسازی شد، آن را ترمیم کرد.

راه مدرسه الاحمدیه - راه البرّانی

البرّانی در زاویه شرقی الصخرة المشرفه متصل به مدرسه الاحمدیه از شمال واقع شده است. تاریخ ساخت این راه به پیش از ۱۰۱۳هـ/۱۶۰۴م برمی‌گردد. همانطور که در وقفیه احمد پاشا رضوان بر مدرسه الاحمدیه از این موضوع یاد شده است.

ساعت آفتابی أبوالسعود

این ساعت آفتابی که از بیرون بر دیوار جنوب‌غربی قبة الصخرة المشرفة قرار گرفته است را شیخ محمدطاهر ابوالسعود مفتی شافعی در قدس طراحی کرده است.

ساعت آفتابی الامام

این ساعت آفتابی که در بنای پل جنوبی مقابل مسجدالاقصای مسقف واقع شده است را سید رشدی إمام، مهندس مجلس اعلای اسلامی طراحی کرده است.

گنبدهای مسجدالاقصی

در فضای مسجدالاقصی و در صحن قبة الصخرة المشرفه، تعدادی گنبد یادبود که به دوره‌های مختلف اسلامی برمی‌گردد، یافت می‌شود. بعضی از این گنبدها برای عبادت و اعتکاف و بعضی برای تدریس به کار گرفته شده است.

قبة السلسله

قبة السلسله در شرق قبة الصخرة المشرفه در امتداد در قبة الصخرة معروف به باب البراق واقع شده است. آنطور که مورخ مسلمان عبدالملک بن حبیب متوفی به سال ۲۳۸ه/۱۱۵۲م در کتاب التاریخ آورده، این گنبد در زمان خلیفه اموی، عبدالملک بن مروان بنا شده است.عبدالملک بن حبیب بر آن است که این گنبد به این منظور ساخته شده که دیگر معماران هنگام ساخت قبة الصخره از آن تقلید کنند، اما طراحی قبة السلسله با طراحی قبة الصخرة المشرفه متفاوت است.

ساختمان قبة السلسله در زمان الظاهر بیبرس در سال ۶۶۱ه/۱۲۶۳م بازسازی شد و سپس

بار دیگر در سال ۹۶۹ه/۱۵۶۱م ترمیم شد و دیوارهای آن مانند قبة الصخرة المشرفه با کاشانی (کاشیکاری) جدید پوشانده شد. همچنین در سال ۱۱۵۵ه/۱۷۴۲م بار دیگر بازسازی شد. در قرن ۱۰ ه/ ۱۶م میلادی، گاهی قبة السلسله به عنوان مجلسی برای قضاوت مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت و قاضی قدس الحنفی برای صدور حکم‌ها و رفع اختلاف میان طرف‌های درگیر در زیر این گنبد می‌نشسته است.

قبة المعراج

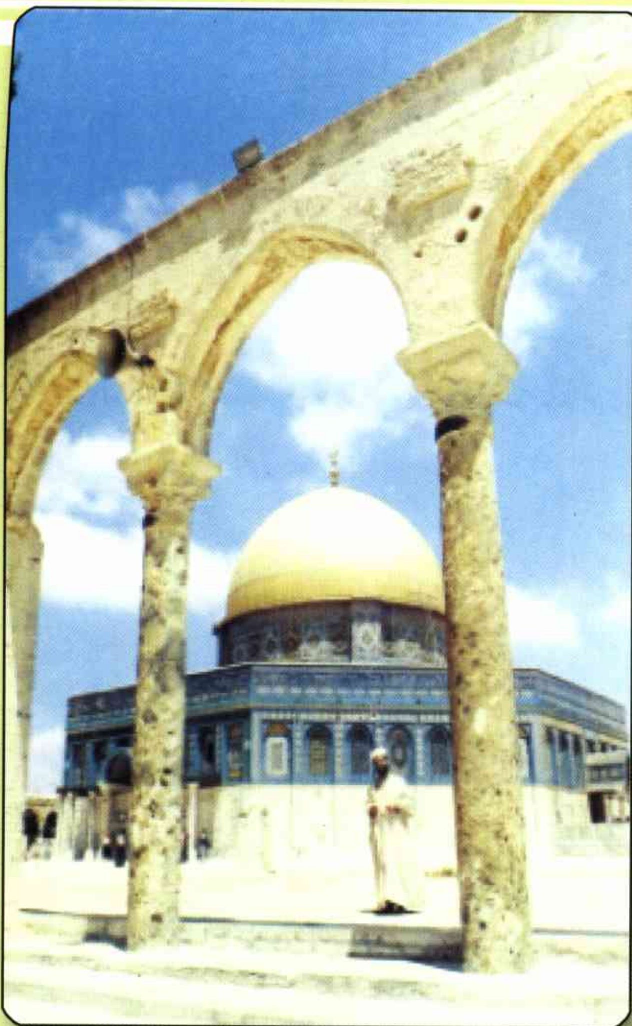
بنای اصلی قبة المعراج که در شمال‌غرب قبة الصخرة المشرفه واقع شده در حقیقت به عصر حکومت اموی به قدس برمی‌گردد. این گنبد روی ستون‌هایی از جنس مرمر ساخته شده بود و امیر عزالدین سعید السعداء أبوعمر عثمان بن علی بن عبدالله الزنجیلی متولی قدس در سال ۵۹۷ه/۱۲۰۰م آن را به شکل کنونی بازسازی کرد. آنطور که از بعضی نقوش نوشته شده موجود در گنبد برمی‌آید روی این گنبد بازسازی‌های بسیاری صورت گرفته و از میان آن‌ها می‌توان به ترمیم و بازسازی نقشی اشاره کرد که تحت نظارت محمدحقی در سال ۱۱۹۵ه صورت گرفته است.

از نقش مکتوب در دو صف از بارگاه رنگین بالای محراب، در بنای شمالی گنبد، نوشته‌ای بر روی سنگ مرمر موجود است که در آن آمده است:

«به نام خداوند بخشنده مهربان. درود و سلام بر پیامبرش محمد و خاندان او، هر آنچه را از خیر که انجام دهید خداوند می‌داند و هر کس به اندازه ذره‌ای کار خیر انجام دهد خداوند می‌بیند. این گنبد پیامبر است که درود و سلام خداوند بر

او و خاندانش باد. این گنبد را پس از ویرانی‌اش آباد کرد به جان و مالش؛ بنده فقیر و محتاج رحمت خداوند، امیر بزرگ الاسفهسلار بزرگ یگانه عزیز برگزیده. امین مجاهد مبارز مرابطی (مراکشی) که دین را گرامی داشت، جمال اسلام، سعادتمندترین سعادتمندان، سیف أمیرالمؤمنین أبی عمر و عثمان بن علی بن عبدالله الزنجیلی متولی قدس شریف و آن در ماه‌های سال ۵۹۷ه بود. مورخان از این گنبد در کتب خود یاد کرده‌اند.»

در سمت چپ رکن جنوب‌شرقی گنبد نوشته‌ای موجود است که تنها برخی کلمات آن باقی مانده‌اند:

۱- (حسین) محمد که خدا از گناهانش درگذرد.

و همچنین نوشته دیگری در زاویه جنوبی گنبد یافت شده که در آن آمده است:

۱- محمود نورالدین که خداوند از او و والدین و جمیع مسلمین و [...] در گذرد.

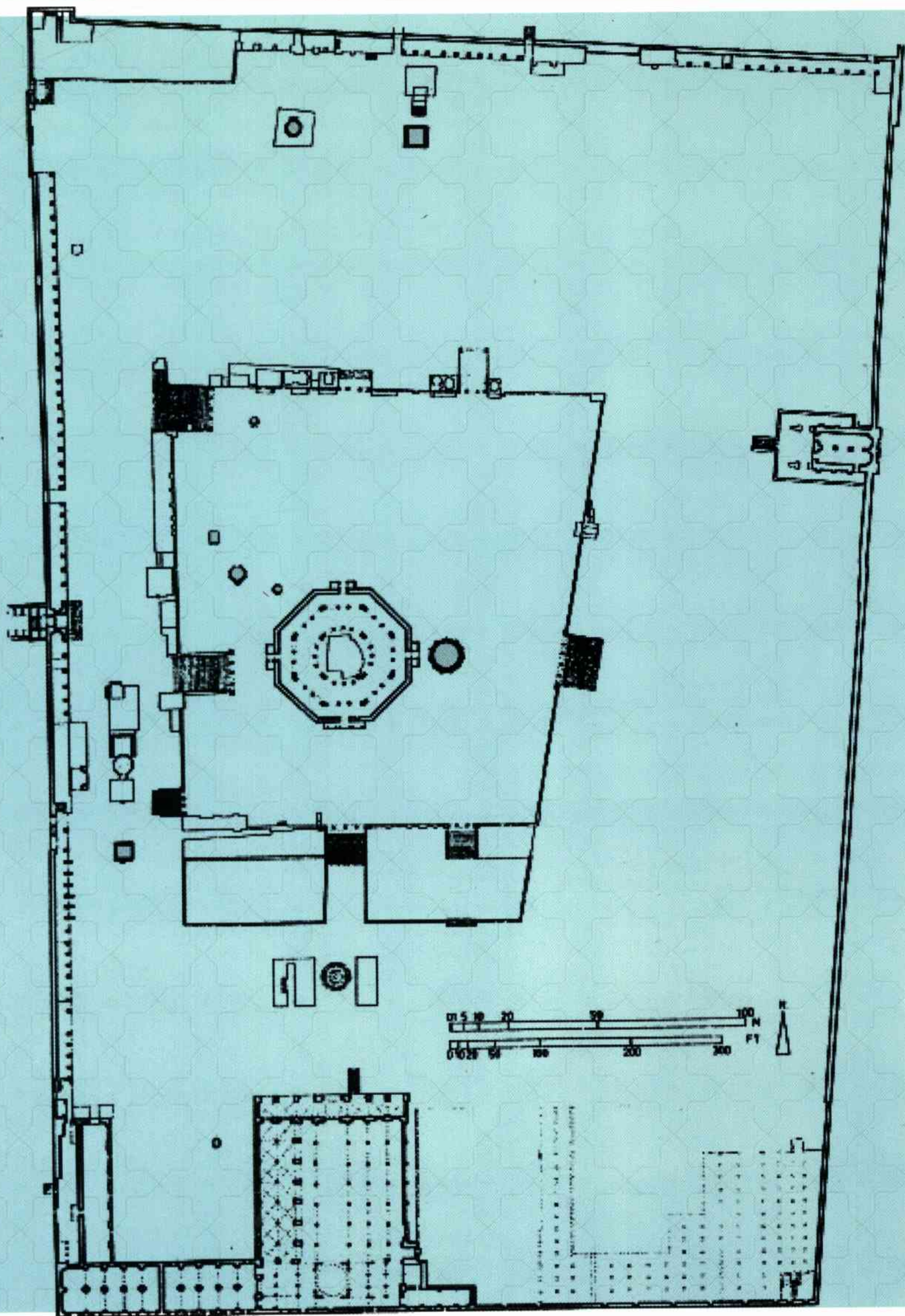
۲- [...] سال ۶۸۰

۳- و دعا

همچنین نوشته دیگری در زاویه راست قسمت شمال‌غربی یافت می‌شود که در آن آمده است:

خداوند بر محمد و آلش درود می‌فرستد.

5 10 20 50 100
FT
200 300

قبه و محراب النّبی

تاریخ ساخت قبة النبی به عصر اموی برمی‌گردد در حالی‌که تاریخ ایجاد گنبد و محراب کنونی مربوط به عهد عثمانی است. گنبد و محراب النبی در شمال‌غرب قبة الصخرة المشرفه قرار دارد و دستور ساخت محراب کنونی موجود در پایین گنبد را محمد بک امیر سپاه قدس و غزه در سال ۹۴۵هـ/۱۵۳۸م داده است. در نوشته یاد بود این بنا آمده است:

«این محراب مبارک را مولای ما امیر بزرگ محمد بک، صاحب سپاه غزه و قدس شریف که خداوند بر ارزش آن‌ها بیفزاید، در تاریخ سال ۹۴۵هـ ساخت.»

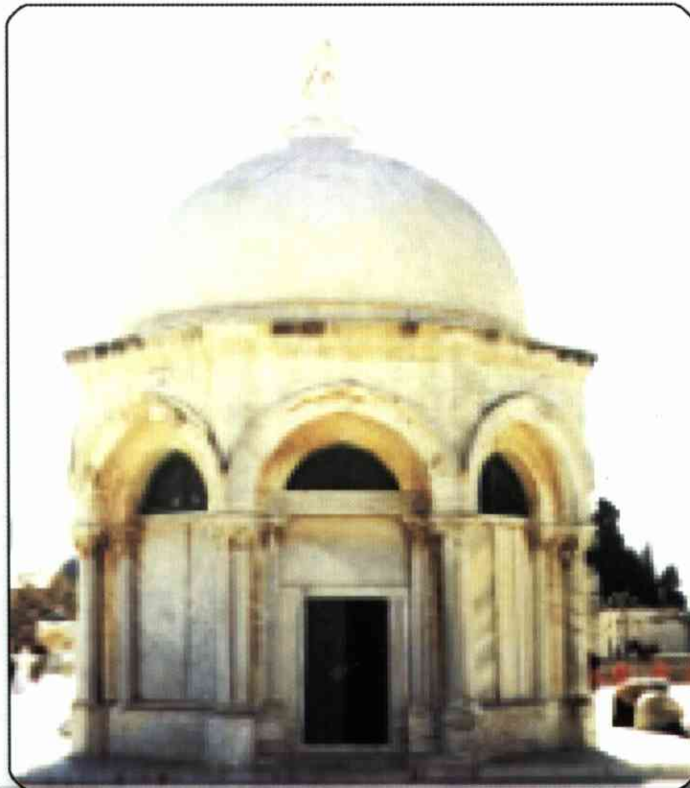
گنبدی را که بر محراب سایه می‌اندازد، امیر فروخ بک ابن عبدالله در سال ۱۰۱۷هـ/۱۶۰۸م بنا کرد و امیر فروخ در سال ۱۰۳۰هـ/۱۶۲۱م درگذشت.

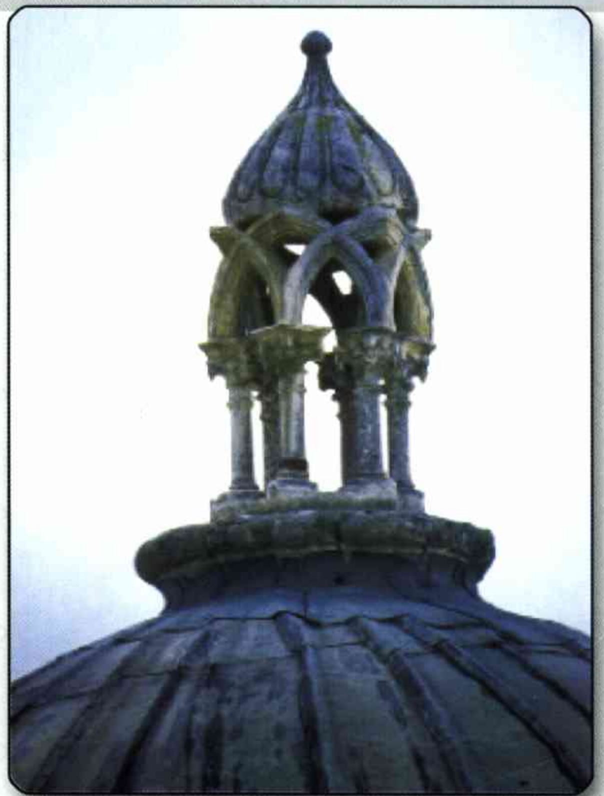

قبة المحراب پس از تکمیل تزئین شد، در روزگاری که در میان ظلم زمانه، عدل امیر فروخ زبانزد شد و گوینده این سخنان بدون ظلم و زور و بی‌آن‌که مجبور باشد، زبان به مدح فروخ گشود.

قبة النبی به دست امیر محمد شاکر در سال ۱۲۹۱ه‍/۱۸۴۵م بازسازی شد. در کتیبه‌ای در این باره آمده است:

«شفاعت ای رسول خدا - میر الای عساکر شاهانه میرالسید محمد شاکر ۱۲۶۱.»

قبة سلیمان بن عبدالملک

قبة (گنبد) سلیمان بن عبدالملک در جانب شمالی مسجدالاقصی مقابل مدرسه الملکیة قرار دارد و مجیرالدین عبدالرحمن العلیمی گفته است، تاریخ بنای اولیه این گنبد به عصر اموی برمی‌گردد. این گنبد امروزه به صورت هشت ضلعی است و معماری آن نشان می‌دهد از بناهای دوره ایوبی است. در این گنبد به سمت شمال باز است.

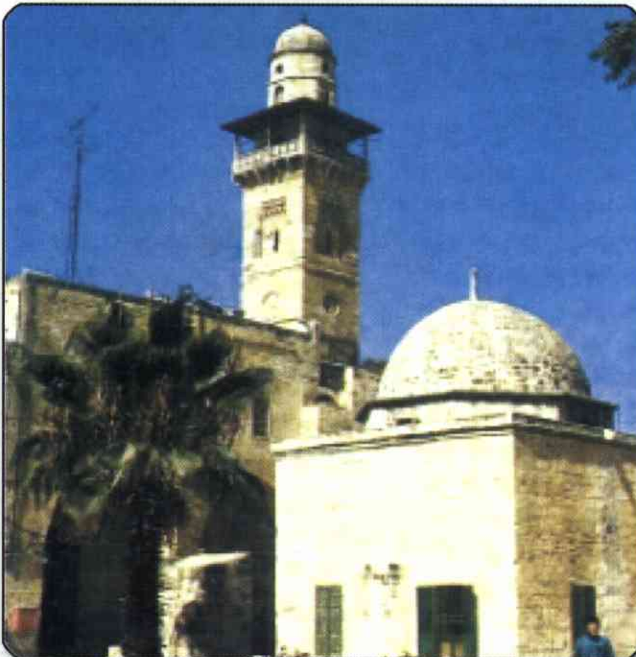
قبة موسی

این گنبد بر سکویی قدیمی در جهت باب السلسله قرار دارد. ملک صالح نجم‌الدین ایوب بن ملک الکامل در سال ۶۴۷ه/۱۲۴۹م آن را بنا کرد. این نکته از سنگ یادبود بنای این گنبد که در سمت شمالی گنبد واقع شده برمی‌آید:

« به نام خداوند بخشنده مهربان. این، آن عمارتی است که مولای ما سطلان ملک صالح نجم‌الدنیا والدین ابن الملک در ماه‌های سال ۶۴۷ه دستور ساخت آن را داد.»

قبة موسی همچنین به قبة الشجره نیز معروف است. امروز آن را به عنوان دارالقرآن می‌شناسند که عبارت است اتاقی وسیع با گنبدی بزرگ.

زاویة الخضر (بخ‌بخ)

زاویة الخضر مقابل باب الحدید در جانب غربی سطح الصخرة المشرفه و پایین قبة الخضرا قرار دارد. در اواخر عصر مملوکی نسبت به زاویه الخضر اهمال شد و تمام آنچه از ابن الفقیه ۲۹۰ه/۹۰۳م، ابن عبدربه ۳۰۰ه/۹۱۳م و المقدسی ۳۷۵ه/۹۸۵م ذکر شده، این است که مصلی الخضر در مسجدالاقصی قرار دارد. ابن عروة بن زکنون المشرقی متوفی به سال ۸۳۷ه/۱۴۳۴م آن را زاویة الخضر نامیده است. زاویة الخضر را به دلیل وجود صخره‌ای موسوم به بخ‌بخ به این نام نیز می شناسند.

قبة الخضر

قبة الخضر که در زاویه شمال‌غربی مقابل باب الحدید قرار دارد، گنبدی کوچک و برافراشته بر شش ستون است که بر بالای زاویه‌ای قدیمی به نام زاویة الخضر قرار دارند. نوع ساخت آن نشان می‌دهد که از عمارت‌های عهد عثمانی است.

قبة يوسف آقا

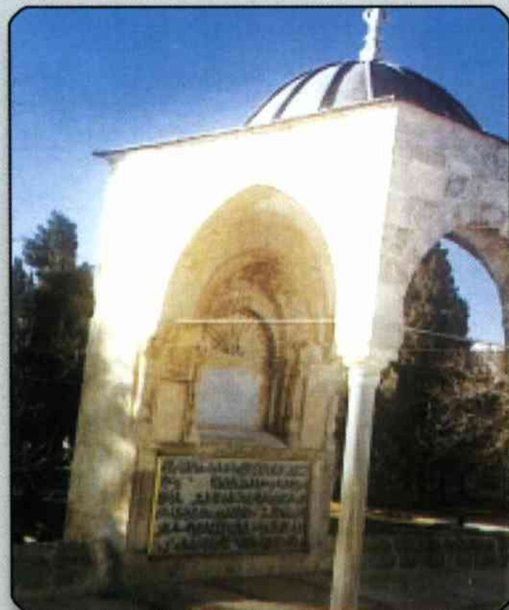
قبة يوسف آقا با فاصله سی‌متر به سمت غرب از باب المغاربة بین مسجدالاقصای مسقف و موزه اسلامی قرار دارد. گنبد یوسف آقا در سال ۱۰۹۲ه/۱۶۸۱م تحت نظارت حاج علی، بنا شد. این نکته را می‌توان از دو سنگ بنای یادبود دریافت که یکی از آن دو نوشته‌ای چهار سطری به زبان عربی است و دیگری نوشته‌ای دو سطری به زبان عثمانی است. امروز مکان این گنبد، کتابخانه یادبودهای مسجدالاقصی است.

قبة یوسف

«قبة یوسف» در جنوب الصخرة المشرفه به سمت غرب منبر برهان‌الدین قرار دارد. این گنبد را حاج علی ناظر شرعی وقف یوسف آقا در محرم سال ۱۰۹۲ه/۱۶۸۱م بنا کرد. دو لوح یادبود این بنا که یکی به زبان عربی و دیگری به عثمانی است گواه این امر است.

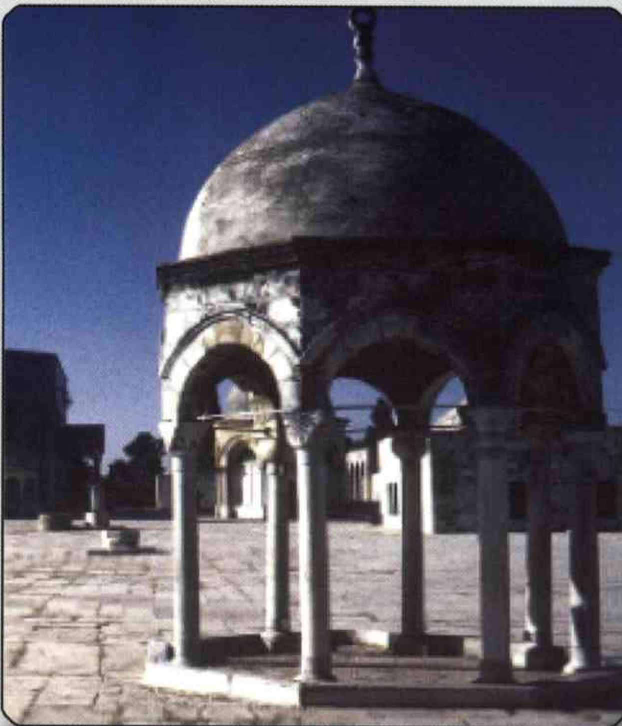
کتیبه‌ای وجود دارد که نشان می‌دهد به دستور صلاح‌الدین ایوبی در بنای شمالی پایین گنبد، خندقی در اطراف قدس حفر شده است. به نظر می‌رسد برای محافظت از این کتیبه آن را در جایی غیر از مکان واقعی‌اش قرار داده‌اند.

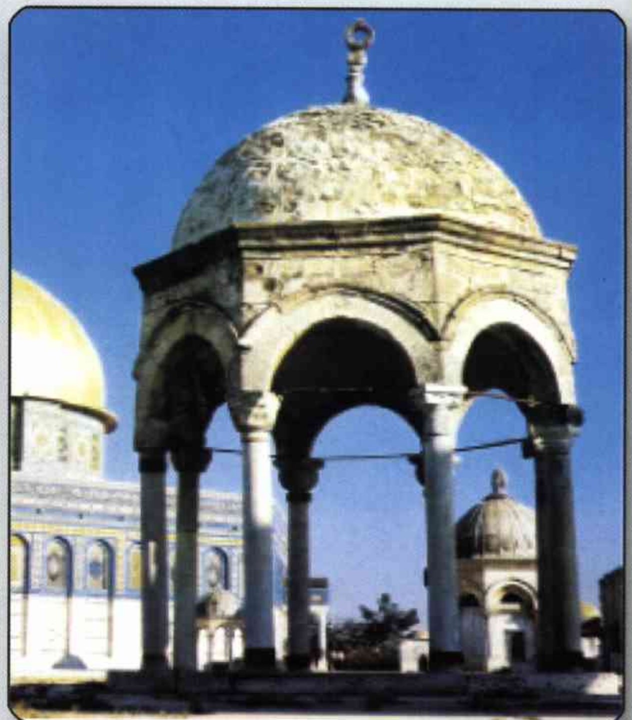

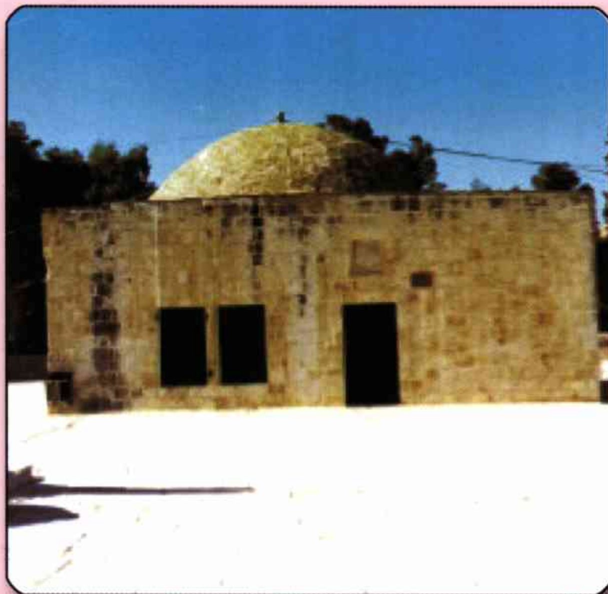

قبة الارواح

قبة الارواح در سطح الصخره المشرفه در ناحیه شمال‌غربی قبة الصخرة المشرفه واقع شده است و تاریخ ساخت آن به قبل از سال ۱۰۳۷ه/۱۶۲۱م می‌رسد. این گنبد وقف محمد آقا متولی وقف خاصکی سلطان بر قبة الارواح در ۱۵ شعبان سال ۱۰۳۷ه/۱۶۲۷م (۳۰۰) است.

گنبد (زاوية) المحمدية
قبة شیخ محمد الخلیلی
قبة الهادی الامین

این گنبد در شمال‌غرب قنبة الصخرة المشرفه در سطح الصخرة به سمت شمال گنبد معراج قرار دارد و از دو اتاق تشکیل می‌شود که یکی از آن دو اتاقی زیرزمینی است. هر یک از این دو اتاق، یک محراب دارد. آنگونه که از کتیبه یادبودی که بر در ورودی این گنبد نصب شده، برمی‌آید، محمد بک استاندار قدس در سال ۱۱۱۲ه/۱۷۰۰م آن را ایجاد کرده، سپس شیخ محمد خلیلی در شعبان سال ۱۱۳۹ه/۱۷۲۶م مقداری از املاک و مجموعه‌ای از کتاب‌های خود را وقف کرده و سود وقف خود را بعد از تمام شدن مدت وقف برای زاویة المحمدیه خرج می‌کند که بعدها به نام گنبد محمد الخلیلی شهرت یافت و بعدها مسجدالنبی.

این گنبد امروزه نزد ادبای مسجدالاقصی به مکتب المهندس المقیم معروف است.

در سنگ یادبودی که در سمت شرق گنبد قرار دارد آمده است:

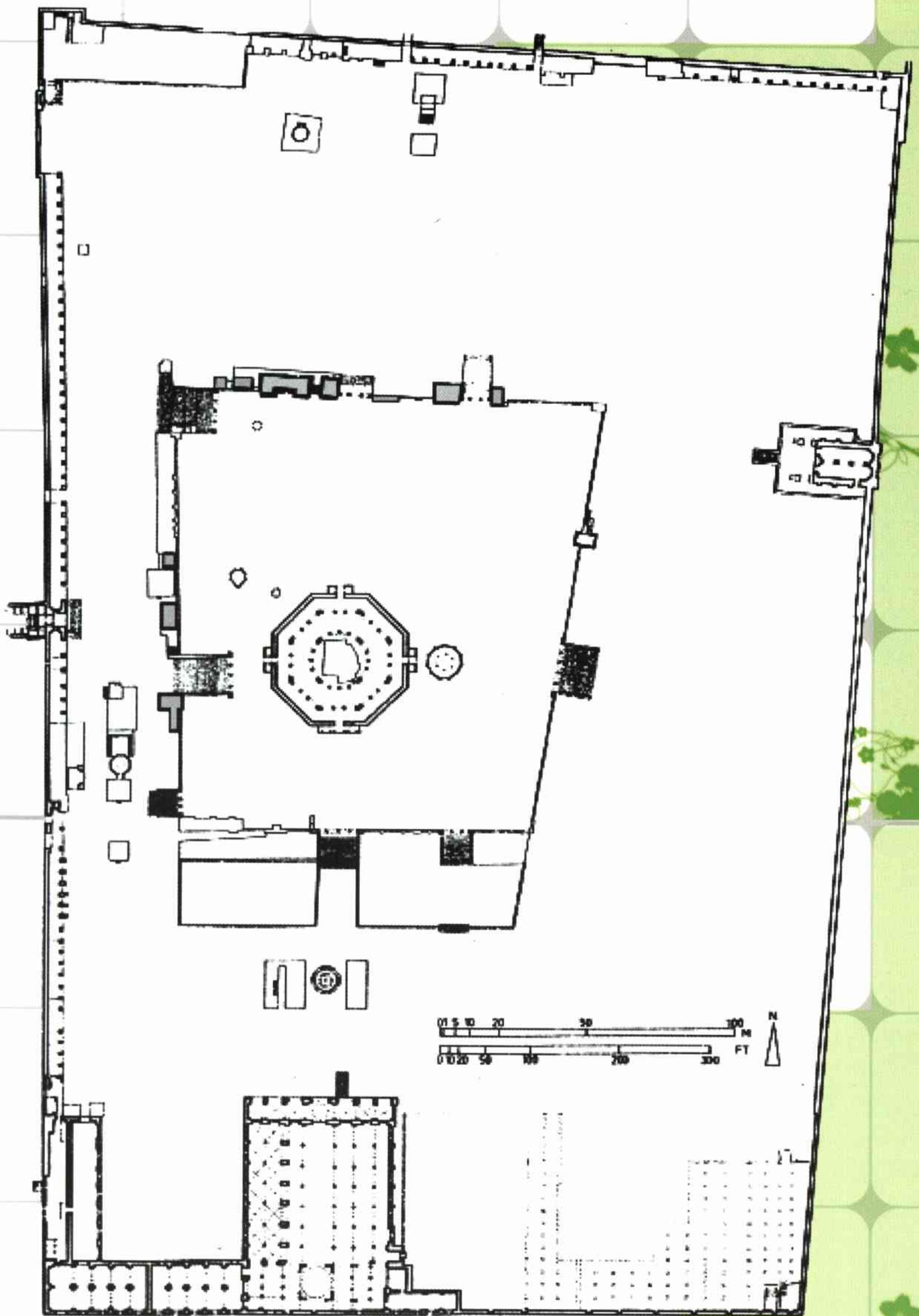
«این کار در زمانی صورت گرفت که سعادت‌آور و نیک بود و نور آن سبب گشایش و فتح بود برای گنبد هادی الامین. این کار به دست حاکمی از قدس صورت گرفت که چاه‌های بسیاری برای مسلمین ایجاد کرد، لطف و برکات بسیار او بین مردم مسجدالاقصی گسترده شد و همگان شاهد آن بودند. آن شخص محمد بود که به ذکر تاریخ کار او رفت و ما به همگان می‌گوییم: به این مکان در امن وامان داخل شوید.»

ایوان محمود دوم

ایوان سلطان محمود دوم در شمال مسجدالاقصی به سمت جنوب راه سلطان سلیمان قانونی مقابل باب شرف الانبیاء (باب ملک فیصل) واقع شده است و آنطور که از نقش یادبودی که مصطفی علی افندی مثبت در شمال‌غربی این ایوان برجای گذاشته، بنای آن مربوط به سال ۱۲۳۳ه‍/۱۸۱۷م است و به دست وزیر سلیمان پاشا والی صیدا و طرابلس ساخته شده است. این اثر امروز به نام ایوان سلطان محمود دوم و ایوان عشاق النبی معروف است:

«به نام خداوند بخشنده مهربان. این ایوان لطیف را در این مکان شریف ملک معظم و خاقان بزرگ، مبارز و مجاهد، سلطان محمود خان که خداوند ملکش را در طول زمان جاودانه گرداند، ایجاد کرد و این کار به دست وزیر صاحب نام و نیکوکار و مدبر حاج سلیمان پاشا والی صیدا و طرابلس که خداوند او را به آنچه می‌خواهد برساند، انجام گرفت. این مهم در سال ۲۳۳ با همکاری راقم این سطور، بنده ناچیز مصطفی علی افندی صورت گرفت.»

حیاط های مسجدالاقصی

حیاط‌های مسجدالاقصی
اتاق‌های پرده‌داری واقع در سطح الصخرة المشرفة

گرداگرد قبة الصخرة المشرفه از جهات شمال و شرق و غرب، بناهای باستانی کوچکی قرار دارند که بر آن‌ها اسامی چندی اطلاق می‌شود. از میان این اسامی خلوه، أوضه، حجره و در پایان غرفه را معرفی می‌کنیم.
این بناها که قبة الصخرة المشرفه را احاطه کرده‌اند به منظور عبادت، اعتکاف، تصوف و تدریس ساخته شده‌اند. از میان این بناها برخی در پایین سطح قبة الصخره و برخی از آن‌ها روی سطح واقع شده‌اند.
این بناهای تاریخی آنطور که دیگر بناهای مسجدالاقصی مورد توجه قرار گرفته‌اند، بازسازی و نوسازی نشده‌اند و گواه این ادعا آن‌که تاریخ و قصه ساخت آن‌ها تنها در نوشته‌های محکمه شرعی محفوظ است.

خلوة الذُکری- خلوة پرویز کدخدا

خلوة الذکری در شمال‌غرب سطح الصخرة المشرفة بین خلوه قیطاس بک و راه شمال‌غربی صحن الصخرة المشرفه قرار دارد. امیر برهان‌الدین، ابراهیم بن امیر والی الذکری (الذکری) الحنفی المقدسی در سال ۹۳۹ه/۱۵۳۲م آن را بنا کرد. نوشته‌ای به یادبود در بنای جنوبی ستون سنگی آن یافته می‌شود که به خط شیخ ابراهیم بن والی الزکریاست و تاریخ بنای آن را ذکر می‌کند.

امیربرهان‌الدین الذکری در سال ۹۴۶ه/۱۵۵۲م به شهر حلب سفر کرده و هنگام بازگشت به قدس راه خود را به سال ۹۶۰ه/۱۵۵۲م گم می‌کند و از او اثری به دست نمی‌آید. او یکی از چهار پسر امیر والی بن نصر بن خجا بن حسین‌الذکری المقدسی الحنفی بود. والی بن نصر یکی از رهبران قدس در اوایل عهد عثمانی بود که وفات او کمی پیش از سال ۹۴۰ه/۱۵۵۳م ثبت شده. وی در مقبره باب الساهره در شمال قدس دفن شده و روی قبر او گنبدی به نام تربة والی ساخته شده است.

پرویز کتخدا- پدر امیر قیطاس بک امیر سپاه قدس- در سال ۹۶۷ه/۱۵۵۹م ساختمان خلوة الذکری را بازسازی و تجدید بنا کرد. به همین دلیل این بنا به نام او شناخته شد. لوح نوشته این بنا نیز که در جنوب خلوة موجود است، مؤید این امر است. در این نوشته آمده است:

«پرویز کدخدا آن را نوسازی و بازسازی کرد در زمانی که تاریخ آن همواره موجب افتخار خواهد بود.»

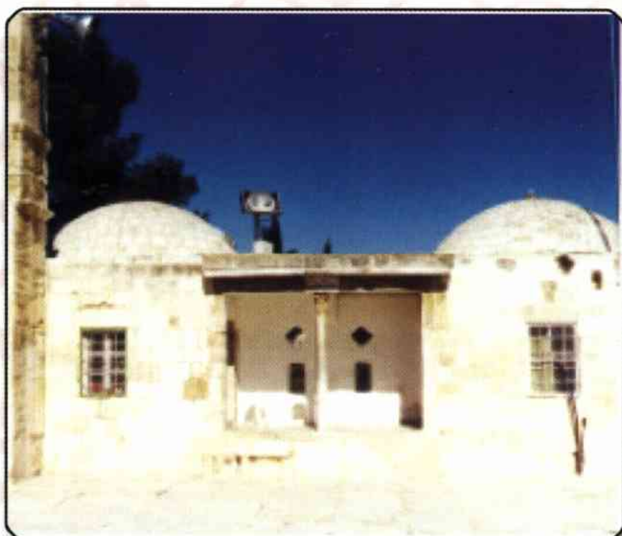
خلوة جان بولاد- خلوة الجنبلاطية

خلوة جان بولاد (بلاط) در شمال‌غرب سطح الصخرة المشرفة بين خلوة قيطاس بک و اوضة ارسلان پاشا واقع شده و به نام خلوة الجنبلاطية معروف است.

امير جان بولاد (بلاط) بن اميرقاسم کردى قصيرى مشهور به ابن‌عر و امير سپاه اکراد در حلب در ذى‌القعده سال ۹۶۴ه/۱۵۵۶م به همراهى معلم حسين، معمارباشى قدس و معلم عبيد بن نمر، خلوه را بنا کرد. نام جان بولاد بر ۱۸ قطعه طلا حکاکى شده است.

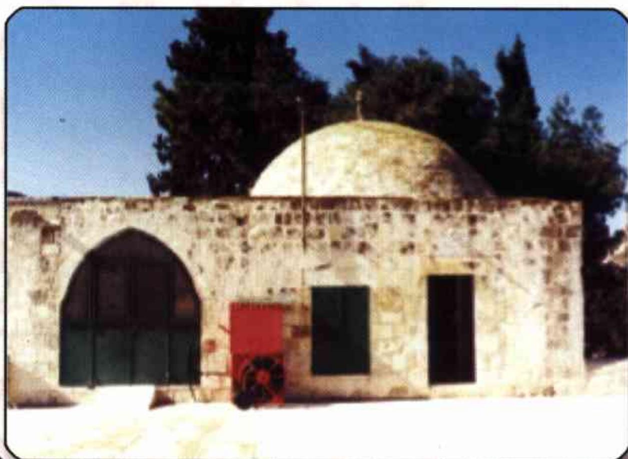
امير احمد پاشا رضوان در سال ۱۰۱۰ه/۱۶۰۱م با نظارت معلم عبدالمحسن بن معلم محمود بن نمر معمارباشى قدس با صرف ۵۰ قطعه طلا، اين بنا را بازسازى کرد و در سال ۱۰۲۱ه/۱۶۱۲م گروهى از کردهاى ساکن در قدس در آنجا سکنى گزيدند.

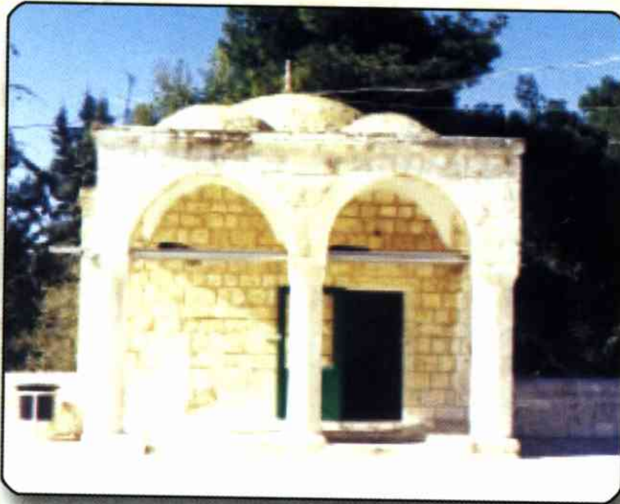
خلوة مصطفى آقا بن‌محمد خلوة بيرام باشا

اين خلوة در غرب سطح الصخرة المشرفه مقابل قبة المعراج بالاى سطح حجرة نصرة الاسلام که در مقابل باب القطانين است، واقع شده است.

مصطفى آقا بن محمد قبل از سال ۱۰۳۸ه/۱۶۲۸م با همکارى المعلم عبدالمحسن بن المعلم محمود بن نمر آن را بنا کرده به امير بيرام باشا امير سپاه مصر در ۲۱ ربيع‌الاخر سال ۱۰۳۸ه/۱۶۲۸م فروخت و امير بيرام باشا در ۹ شوال سال ۱۰۴۳ه/ ۱۶۳۳م آن را وقف کرد.

حجرة نصرة الاسلام الغزى

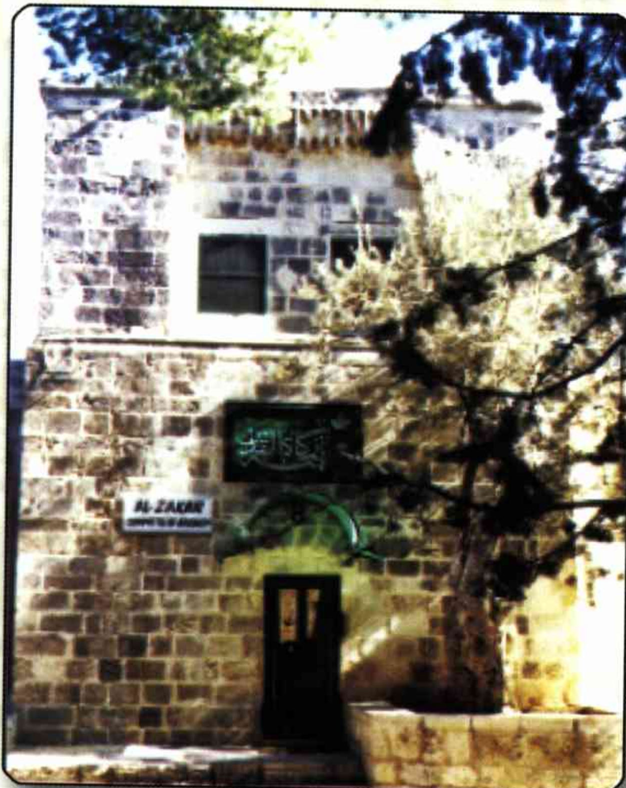
حجرة نصرة الاسلام در پایین خلوة بیرام باشا مقابل باب القطانین واقع شده و تاریخ ساخت آن به قبل از سال ۱۰۳۸ه/۱۶۸۲م بازمی‌گردد و منسوب به شیخ صوفی به نام شیخ نصرة الاسلام بن الشیخ نصرة الاسلام الغزی العلیمی است که در شهر قدس در نیمه اول قرن ۱۱ه/۱۷م می‌زیسته است.

حجرة اسلام بک

حجره اسلام بک در غرب سطح الصخرة المشرفه مقابل باب الحدید، بالای خلوتی قدیمی‌تر از آن به نام حجرة الزیرکیه واقع شده است. اسلام بک امیر سپاه قدس سال ۱۰۰۲ه/۱۵۹۳م به ساخت حجرة العلویه پرداخت و ۵۰۰ قطعه طلای مصری امروز را در ساخت آن به کار بست. حجره العلویه دفتر محاسبات کمیسیون آبادانی الاقصی است.

خلوة الزیرکیه

پایین حجرة اسلام بک واقع شده و به مجمع زکات قدس معروف است. به نظر می‌رسد این خلوه اواخر قرن ۱۰ه/۱۶م بنا شده و نام خود را از وقف‌کننده یا سازنده خود گرفته است.

خلوة قیطاس بک

خلوة قیطاس بک در جانب شمال‌غربی سطح الصخرة المشرفه بین خلوة پرویز و خلوة جان بلاط واقع شده و امروز دفتر نگهبانان مسجدالاقصی است.

کتیبه یادبود این بنا که در جنوب آن و بین دو اتاق نصب شده گواهی می‌دهد که این بنا را امیر قیطاس بک، امیر سپاه قدس و غزه در سال ۹۶۷ه/۱۵۵۹م ساخته است.

حجرة محمد آقا

حجرة محمد آغا شمال سطح الصخرة المشرفه مقابل در شمال قبة الصخره معروف به باب الجنة، شمال‌غربی متصل به باب الدویداریه واقع شده است. این حجره را که از دو طبقه تشکیل شده، محمد آغا در سال ۹۹۶ه/۱۵۸۸م در زمان پسرش خداوردی بک ابی سیفین امیر سپاه قدس بنا کرد. سنگ یادبود این بنا که در جنوب آن واقع شده گواه این امر است. حجره محمد آغاز امروز دفتر رئیس نگهبانان مسجدالاقصی است.

«این حجره زیبا را روبروی الصخرة المشرفة که چون چشم روزگار گرامی است، مولای ما محمد آغا که در خانه بزرگ حکومت به بزرگواری شهره شد، به دست کسی ساخت که اعمال نیک او شامل حال همه است و حسنات او همیشگی است، کامل‌ترین امیران و بارزترین اشخاص عصر خود، مولای ما خداوردی بک مشهور به ابوسیفین. این مهم به سال ۹۹۶ه رخ داد.»

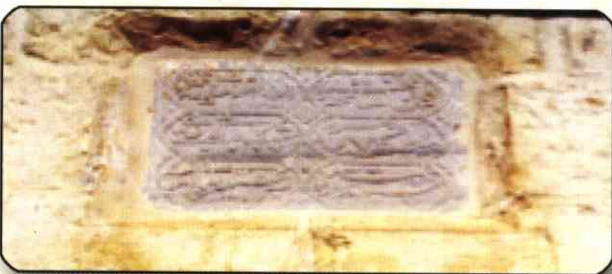

حجرة محمد بک

حجرة محمد بک در شمال سطح الصخرة المشرفه بین حجرة محمد آغا و خلوه شمال‌غربی احمد پاشا واقع شده است و امیر محمد بک، فرمانده سپاه قدس سال ۹۷۵ه/۱۵۶۷م آن را بنا کرد و در جنوب حجره سنگ یادبودی یافت می‌شود که به‌طور دقیق ماده تاریخ ساخت آن را با شعری تعیین می‌کند:

«هنگامی که محمد سنگ اول بنا را ایجاد کرد، امیر سپاه قدس را مهیا کرد با تمسک به سبب نیرومندی که در نظر داشتند و تاریخ آن را تعیین کردند و پایه‌های آن را بر تقوی بنا کردند.»

أوضة ارسلان پاشا

اتاق (أوضة) ارسلان پاشا در جانب شمال از سطح الصخرة بين حجرة محمد آغا در شرق و خلوة جان بلاط در غرب واقع است. نوع ساخت آن شبيه خلواتی است که به اوايل قرن ۱۱ه/۱۷م می‌رسد و ارسلان پاشا استاندار قدس در سال ۱۱۰۹ه/۱۶۹۷م دوباره به ترميم و بازسازی أوضه پرداخت و جايگاه آن امروز، مرکز پليس مسجدالاقصی است.

خلوة احمد پاشا رضوان- شمال‌غربی

خلوة احمد پاشا رضوان در شمال سطح الصخرة المشرفه متصل به راه پل منتهی به باب حطه از غرب واقع است. احمد پاشا زمينی را که اين خلوة به مدت شصت سال از شيخ عبدالقادر بن شيخ محمد نائب، ناظر بر وقف مسجدالاقصی اجاره کرد، سپس اين خلوة را سال ۱۰۰۷ه/۱۵۹۸م بنا کرد.

خلوة عبدالحی الدجانی

خلوة الدجانی در غرب قبة الصخرة المشرفة متصل به سطح این صخره از پایین و بین پل‌های غربی مقابل در غربی قبله و پل‌های جنوب‌غربی واقع شده است. این خلوة را شیخ عبدالحی الدجانی در سال ۱۱۳۸ه‍/۱۷۲۵م بنا کرد و آنچه در لوح یادبود نصب شده در وسط بنای غربی این خلوة آمده، مؤید همین امر است. امروز این مکان به نام مکان طبابت شناخته می‌شود.

این خلوة را از جهت جنوب خلوه قدیمی دیگری محدود می‌کند. تصاویری قدیمی که ماکس فان برشم در سال ۱۹۱۰م تهیه کرده است، بیان می‌کنند که بنای آن به اواخر قرن ۱۰ه‍/۱۶م برمی‌گردد. شیخ یحیی الدجانی در سال ۱۱۱۷ه‍/۱۷۰۵م در آن سکونت گزیده و ممکن است شیخ مصطفی البکری الصدیقی در سال ۱۱۲۲ه‍/۱۷۱۰م به آنجا رفته باشد. همچنین به اسم الدجانی نیز شناخته می‌شود.

«عبدالحی که جّد او الدجانی نام داشت، سازنده این مکان شد. بر اساس تقوی و درستکاری این بنا را ساخت بدون آن که سستی پذیرد و خلل ببیند. تاریخ این کار به دست او رقم خورد و خوشا به حال ما که شاهد این کار بودیم و جزای او، بالاترین درجات بهشت باد.»

غرفة شیخ فائق الدنف

غرفة شیخ فائق بن شحاده حسن الدنف انصاری در غرب الصخرة المشرفه و شمال پل غربی واقع شده است. این اتاق منسوب به شیخ فائق؛ شیخ مسجدالاقصی است؛ چرا که از این اتاق استفاده می‌کرده است. نوع بنای این اتاق نشان می‌دهد که در اواخر عهد عثمانی در قدس ساخته شده است.

حجره مقابل باب القطانین

این حجره روبروی باب القطانین در پایین اتاق شیخ فائق الدنف قرار دارد و امروز محل فروش بلیط برای ورود گردشگران به مسجدالاقصی شده است.

در پایین دیوار غربی این حجره، اتاق‌های بزرگی وجود دارد که به لحاظ شکل و فرم با حجره‌ای که در بالای آن‌ها قرار دارد تفاوت دارند و این نکته نشان می‌دهد که حجره بالایی به سبک قدیم ساخته شده است. در میان اسناد قدس، سندی مربوط به سال ۱۱۱۲ھ/۱۷۰۰م وجود دارد که در آن به وجود این حجره اشاره کرده است.

خلوة شیخ خلیل الدنف

خلوة شیخ خلیل الدنف بن عبدالله الدنف انصاری در جانب غربی سطح الصخرة المشرفة و شمال راه پل جنوب‌غربی روبروی باب السلسلة قرار دارد. از آنجا که شیخ خلیل شیخ مسجدالاقصی از این اتاق استفاده می‌کرده، این اتاق منسوب به اوست. اتاق شیخ خلیل الدنف در سال ۱۳۰۷ھ/۱۸۸۹م تعمیر شد.

خلوة عبدالله بن اسماعیل السقا

این خلوة در شمال راه پل جنوب‌غربی مقابل باب السلسلة پایین اتاق شیخ خلیل بن عبدالله الدنف انصاری واقع شده و تاریخ بنای آن به اواسط قرن ۱۰ھ/۱۶م می‌رسد.

خلوة سيدحسن أفندی الحسينی

اين خلوة در جانب غربی سطح الصخرة المشرفه در جنوب راه پل غربی و بالای صهريج موصل قرار دارد، به نظر می‌رسد كمی قبل از وفات حسن أفندی حسينی در سال ۱۲۲۶ه/۱۸۱۱م ساخته شده و در ۱۷جمادی‌الاخر سال ۱۲۹۶ه/۱۸۷۸م بازسازی شده و سپس در اواخر عهد عثمانی به نام اتاق شيخ حسين الدنف انصاری ساخته شده است.

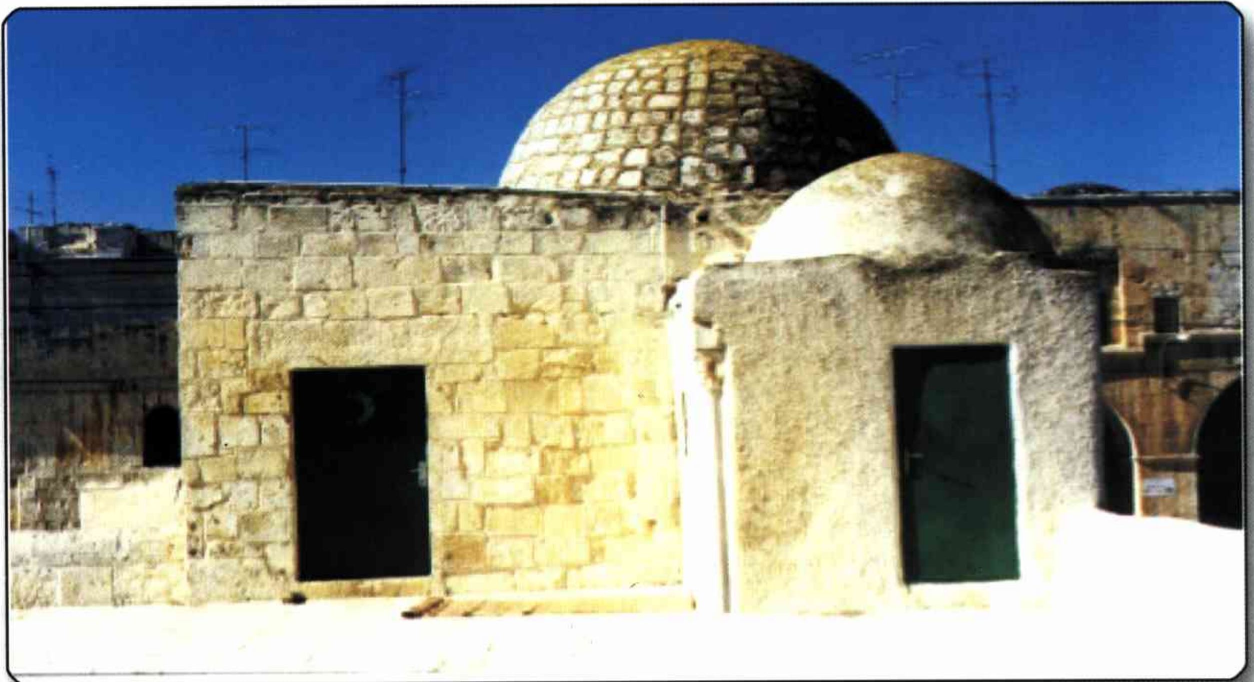
غرفة شيخ امين الدنف

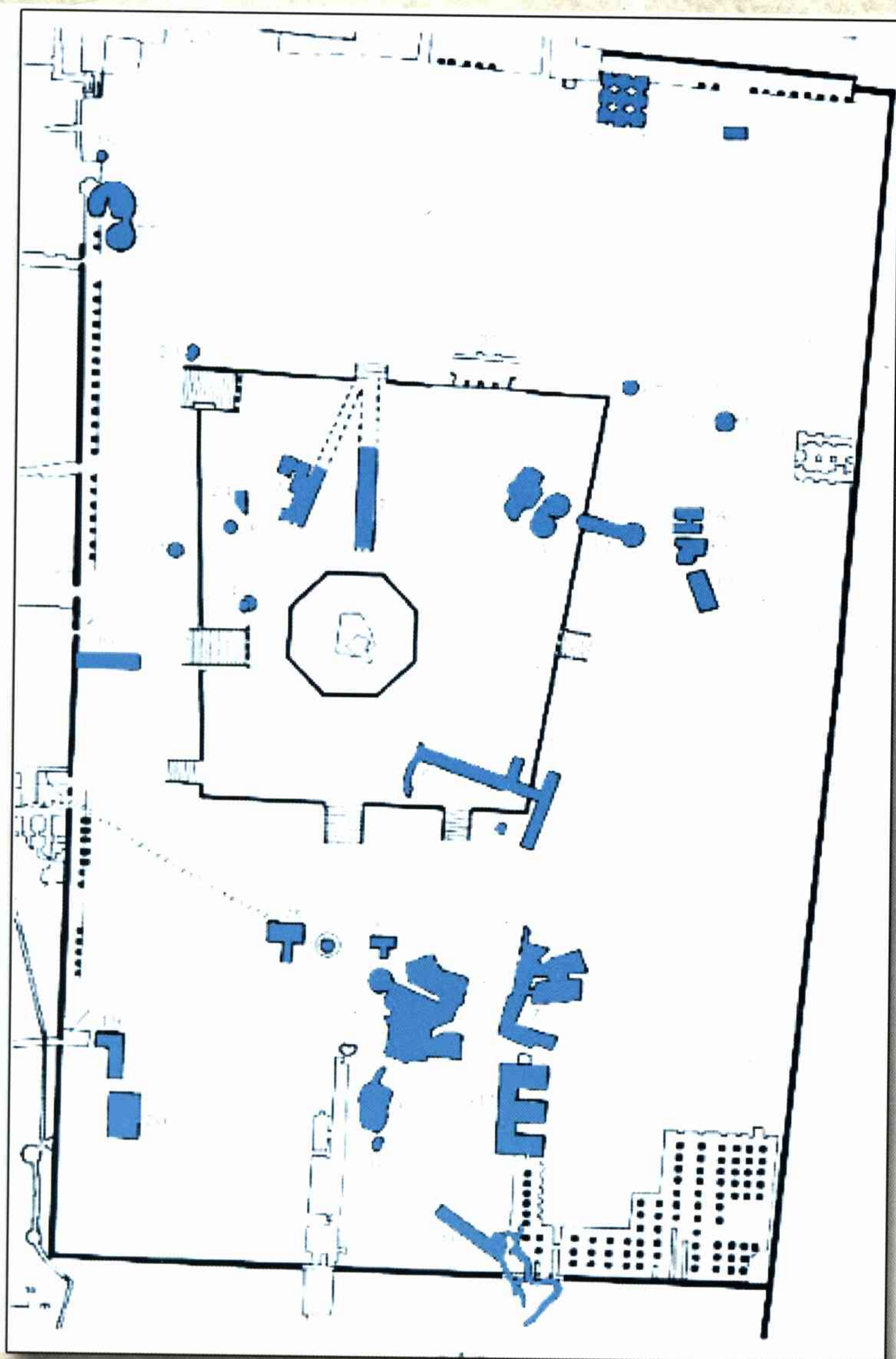
غرفه يا اتاق شيخ محمد امين الدنف انصاری، آخرين وّراق قدس و قيّم دفتر خالدی متصل به اتاق حسن أفندی حسينی است. اتاقی است كوچک با گنبدی كوچک و احتمالاً كمی بعد از ساخت غرفه حسن الحسينی ايجاد شده است.

خلوة عنبرالبرهانی

از شمال متصل به صهريج موصل است و شخصی به نام عنبرالبرهانی در رمضان سال ۷۹۲ه/۱۳۹۰م آن را ساخته است. لوح يادبودی در جانب چپ در ورودی آن وجود دارد كه در آن آمده است:

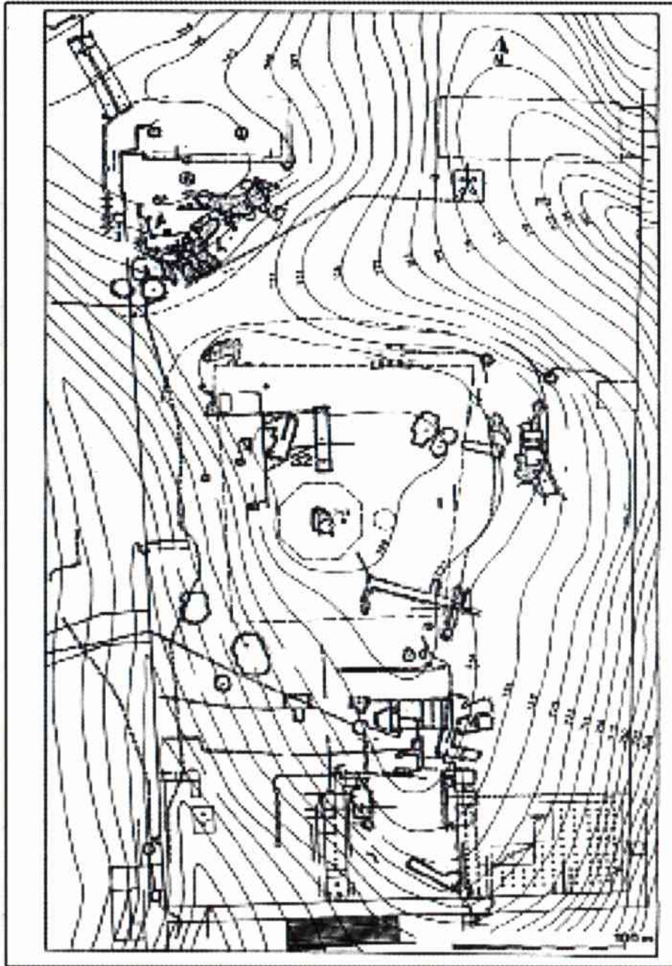
«به نام خداوند بخشنده مهربان. اين مكان مبارک را بنده محتاج به خداوند عنبرالبرهانی در رمضان معظم سال ۷۹۲ه بنا كرد.»

منابع آب در مسجدالاقصی

منابع آب در مسجدالاقصی چاه‌ها، راه‌ها و برکه‌ها

در مسجدالاقصای مبارک، تعداد زیادی تأسیسات آبی برای نوشیدن، وضو و آبیاری وجود دارد. از بارزترین این تأسیسات آبی، راه‌ها، چاه‌ها و برکه‌هایی هستند که آبشان در گذشته از مجموعه قنات‌هایی تامین می‌شد و از این طریق سرشار از آب می‌شدند. این مجموعه قنات که به قنات السبیل معروف است از چشمه‌ای به نام چشمه عرّوب آب می‌گرفته است. تجمع آب باران در چاه‌های مسجدالاقصی نیز یکی از راه‌های تأمین آب مورد نیاز بوده است. درباره تعداد چاه‌های موجود در مسجدالاقصی، روایات مختلفی وجود دارد؛ ابن فضل‌الله عمری (۷۴۸هـ/۱۳۴۷م) چاه‌های موجود در مسجدالاقصی را ۲۵ چاه دانسته که سه عدد از آن‌ها قابل استفاده نبوده‌اند در حالی‌که مجیرالدین العلیمی الجسلی (۹۰۰هـ/۱۴۹۴م) تعداد چاه‌های مسجدالاقصی را ۳۴ چاه اعلام کرده، مجلس اعلای اسلامی در سال ۹۴۷م اعلام کرد تعدادشان ۳۱ چاه است. سپس عارف العارف بیان کرد که تعداد آن‌ها در سال ۱۹۴۷م ۲۷ چاه بوده است.

الکأس

الکأس بین مسجدالاقصای مسقف و قبة الصخرة المشرفه واقع شده، مخصوص وضوی نمازگزاران است. الکأس را سلطان عادل ابوبکر بن ایوب در سال ۵۸۹هـ/۱۱۹۳م بنا کرد و پس از آن امیر سیف‌الدین تنکز ناصری نائب سلطان در شام در سال ۷۲۸هـ/۱۳۲۷م آن را بازسازی کرد.

صهریج محمد موصلی

این آب نما (صهریج) در جنوب‌غرب پلکان میانی الصخره در شمال خلوة عبدالحی الدجانی قرار دارد و از سه گنبد تشکیل شده که یکی از آن‌ها تا پایین سطح الصخرة به سمت شرق امتداد دارد. آب نما (صهریج) را محمد بن عروة بن سیار موصلی در زمان ملک معظم شرف‌الدین عیسی در سال ۶۰۷هـ/۱۲۱۰م بنا کرد و به نظر می‌رسد که آب آن از چاه الصخره موجود در غرب قبة الصخره در طول قنات‌های آبی تأمین می‌شده است.

نقشی تأسیسی با خط نسخ ایوبی و با حروف کوچک در محل در ورودی خشت‌های آجر شرقی موجود در پایین سطح صخره یافت می‌شود که در آن آمده است: «به نام خداوند بخشنده مهربان. برای ساخت این صهریج مبارک در راه خدای تعالی، بنده محتاج به خدا محمدبن عروة بن سیار موصلی داوطلب شد که خدایش بیامرزاد با استفاده از اموال مولای ما ملک معظم عیسی بن ملک عادل ابوبکربن ایوب در سال ۶۷۰هـ داوطلب شد.»

صهریج را در قرن ۱۰ه/۱۶م حاج قاسم بن عبدالله کتخدایی وقف قلعه قدس کرد. طورغود آغا متولی وقف آن شد. این نکته از لوح یادبودی که در آن عبارات زیر آمده، مشهود است:

«برای روح رسول خدا که درود و سلام خدا بر او باد، این حوض مبارک را بنده محتاج به خداوند، قاسم بن عبدالله به خاطر تقرب به... خدای تعالی وقف کرد.»

سبیل محمد الموصلی- سبیل بیرام پاشا- سبیل شعلان

سبیل محمد موصلی در پایین راه منتهی به سطح الصخرة المشرفه از زاویه شمال‌غربی مقابل باب الناظر واقع است. آن را محمد بن عروة ابن سیار موصلی در سال ۶۱۳ه/۱۲۱۶م در زمان ملک معظم شرف‌الدین عیسی بنا کرد.

این سبیل در ماه رمضان سال ۸۳۲ه/۱۴۲۹م در زمان سلطان ملک اشرف برسبای، ترمیم و بازسازی شد. سپس بعد از خراب شدنش، وزیر بایرام پاشا استاندار مصر با نظارت پاشا قباد مشهور به ابوالفول استاندار قدس در ماه ذی‌الحجه سال ۱۰۳۷ه/۱۶۲۷م آن را بار دیگر بازسازی کرد.

از آنجا که فرزندان شعلان، وظایف آبیاری را در این سبیل به عهده گرفتند، به سبیل شعلان معروف شد. از میان فرزندان شعلان می‌توان شیخ ابراهیم بن‌سلیمان بن شعلان را نام برد.

چاه ابراهیم رومی

این چاه ده متر دورتر از شرق باب الناظر قرار دارد. حاج ابراهیم رومی در جمادی‌الاخر سال ۸۳۹ھ/۱۴۳۵م در زمان امیر القمر حسامی حسن قجا نائب‌السلطنه و ناظر حرمین شریفین در زمان سلطان ملک اشرف برسبای، آن را بازسازی کرد سپس در زمان سلطان قایتبای در سال ۸۸۳ھ/۱۴۷۸م دوباره بازسازی شد و در دو لوح منقوش در دو زاویه شرقی و غربی بنای جنوبی چاه، آمده است:

لوح شرقی:

«به نام خداوند بخشنده مهربان. این چاه در زمان مولای ما سلطان ملک اشرف برسبای با نظارت القمر الحسامی حسن قجا نائب‌السلطنه شریف و ناظر حرمین شریفین بازسازی شد. خداوند یارانش را گرامی بدارد.»

لوح غربی:

«و سعی در آبادی آن داشت بنده محتاج به خدای تعالی حاج ابراهیم رومی که خدا او و جمعی مسلمین را ببخشد و شرط گذاشت که از آن ننوشند؛ بجز فقرا و مسکینان، مباح نیست که احدی از آن استفاده شخصی ببرد. تاریخ این کار جمادی‌الاخر سال ۸۳۹ھ است.»

این چاه در چگونگی ساخت شبیه عمارت‌های عثمانی است بخصوص بدلیل گنبدهای کوچکی که دارد به نظر می‌رسد در عهد عثمانی بازسازی و تجدید بنا شده است.

برکة النارنج

این برکه بین سبیل قاسم پاشا و متصل به سبیل قایتبای واقع شده و معروف به الفسفیه و الشاذرون است. سلطان قایتبای در سال ۸۸۷ هـ/۱۴۸۳م زمانی که مدرسه الاشرفیة را بنا کرد این برکه را نیز بازسازی کرد. برکه نارنج مربع شکل است و مساحت آن به ۴۹ مترمربع می‌رسد و آن را دیواره‌ای آهنی احاطه کرده است. مجلس اعلای اسلامی در زمان نمایندگی بریتانیا در فلسطین، آن را دوباره بازسازی کرد.

در عهد عثمانی آب قنات‌السبیل به این برکه می‌رسید و به نظر می‌رسد وجه تسمیه آن باغ وجود نارنجی در نزدیکی آن بوده است. مؤید این نکته وقفیه‌ای است که از امیر تنکز ناصری برجای مانده است. در این وقفیه پس از اشاره به حمام‌الشفا که پنجره‌های شرقی‌اش مشرف به این باغ بوده، از برکه نارنج نیز یاد شده است.

سبیل إینال- سبیل قایتبای

سبیل ملک اشرف قایتبای بین مدرسه العثمانی و راه پل غربی قرار دارد و اولین شخصی که آن را بنا کرد، ملک اشرف اینال بود در سال ۸۶۱هـ/۱۴۵۵م، سپس ملک اشرف قایتبای در ماه شوال سال ۸۸۷هـ/۱۴۸۲م آن را بازسازی و تجدید بنا کرد.

سلطان عبدالحمید دوم بنای السبیل را در سال ۱۳۰۰هـ/۱۸۸۲م بازسای کرد. سبیل قایتبای، زیباترین راه‌های موجود در مسجدالاقصی به شمار می‌آید؛ چرا که تزئینات هندسی زیبایی دیوارهای آن را احاطه کرده و در دیوارهای آن خشت‌های قرمز و سفید به کار رفته که در معماری ابلق نامیده می‌شود. سه نقش یادبود در سه جهت سبیل یافت می‌شود.

بنای جنوبی:

به نام خداوند بخشنده مهربان. همانا نیکوکاران از جامی می‌نوشند که... این چشمه‌ای است که بندگان خدا آن را گشوده‌اند تا با آب آن ادای نذر کرده باشند. این بندگان می‌ترسند از روزی که فتنه آن دامن‌گیر است. در راه عشق به خداوند به نیازمند و یتیم و اسیر طعام می‌دهند. این کار را در راه خدا انجام می‌دهیم و از شما در ازای آن چیزی نمی‌خواهیم. این مکان مبارک را مولای ما پادشاه بزرگ؛ اینال ساخت و سلطان اسلام و مسلمانان؛ قامع آن را بازسازی کرد.

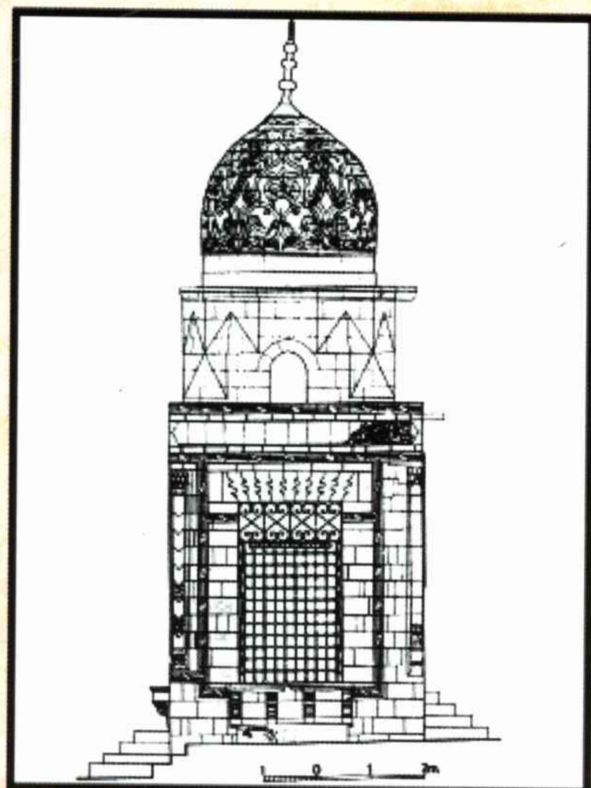
بنای شمالی:

ای کافران و مشرکان بدانید که سلطان ملک اشرف ابونصر قایتبای که خداوند یارانش را گرامی بدارد، در ماه مبارک شوال سال ۸۸۷هـ عدل را در میان جهانیان گسترد.

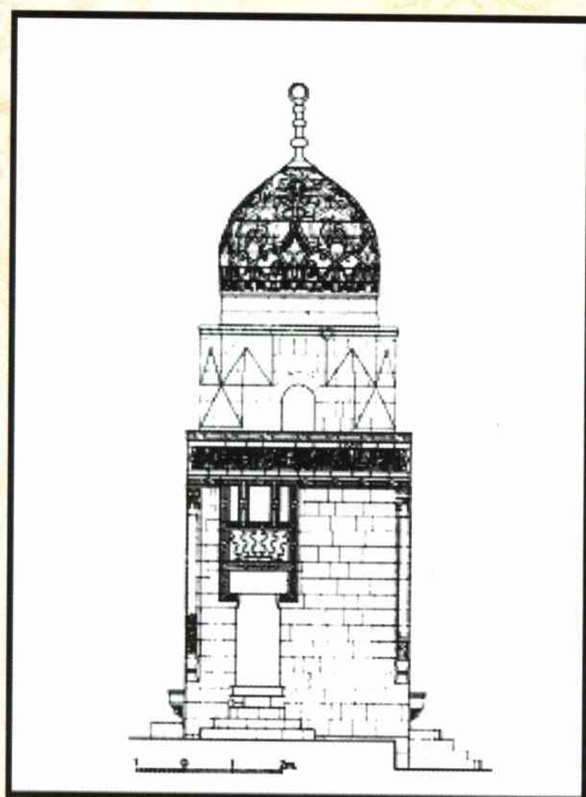
بنای شرقی:

سپس خلیفه عظیم و سلطان بزرگ سلطان الغاری عبدالحمیدخان ابن السطان الغازی عبدالمجیدخان از آل عثمان که خداوند ملکش را گرامی بدارد در ماه رجب سال ۱۳۰۰هـ آن را بازسازی کرد.

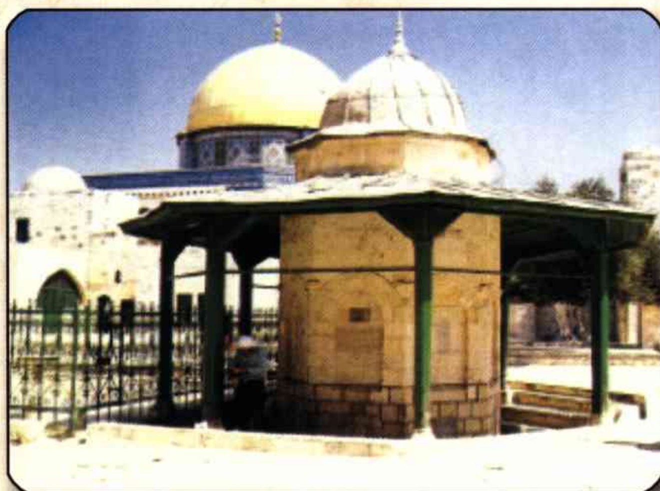

1 0 1 2m

1 0 1 2m

سبیل قاسم پاشا

سبیل قاسم پاشا در جانب غربی مسجدالاقصی مقابل باب السلسله قرار دارد، آن را قاسم پاشا امیر سپاه قدس در سال ۹۳۳هـ/۱۵۲۷م به دست عبدر به مصطفی در مکان حوض قدیم ایجاد کرد و سلطان قایتبای آن را تعمیر کرده است. نقش یادبودی از جنس قیر در ضلع غربی سبیل یافت می‌شود که در آن چنین آمده است:

«این کار مبارک به منظور کسب رضایت خداوند در زمان مولای ما سلطان بزرگ صورت گرفت؛ سلیمان دوم السطان سلیمان بن سلیمان سلیم خان امیر عرب و عجم مولای ما قاسم پاشا که خداوند آنچه را که می‌خواست برایش فراهم ساخت. این هم به دست بنده محتاج خدا، عبدربه مصطفی در دهه آخر ماه مبارک شعبان سال ۹۳۳هـ صورت گرفت.

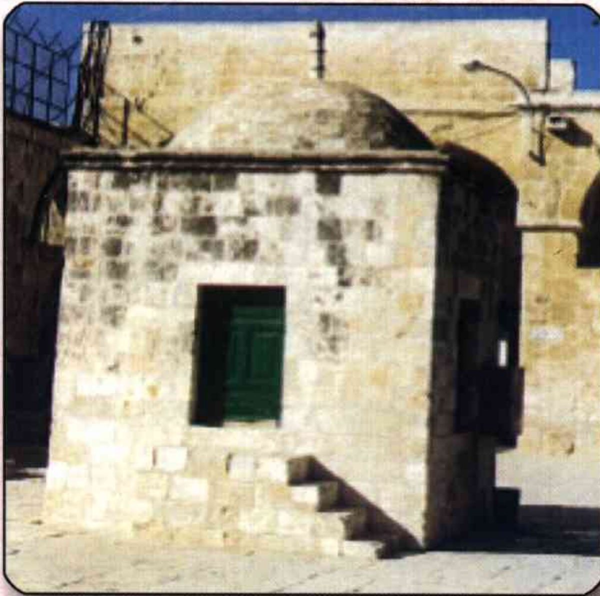

سبیل سلیمان القانونی

سبیل سلطان سلیمان خان قانونی مقابل باب الملک فیصل در جانب شمالی مسجدالاقصی قرار دارد. دستور ساخت آن در ماه شعبان سال ۹۴۳هـ/۱۵۳۶م صادر شد سپس محمدجلبی‌بن‌سنان النقاش الأنقروی آن را به امر سلطان سلیمان قانونی در سال ۹۴۸هـ/۱۵۴۱م وقف کرد.

در نقش حفرشده در وسط بنای السبیل چنین آمده است:

«مولای ما سلطان‌ملک اعظم و خاقان گرانقدر صاحب اختیار خون مردمان، سلطان روم و عرب و عجم، سلطان سلیمان بن سلطان سلیم خان که خداوند حکومتش را و ملکش را جاودان گرداند به تاریخ هجرت نبوی در اوایل ماه شعبان سال ۹۴۳هـ دستور ساخت این سبیل مبارک را داد. سلام و درود خداوند بر محمد و آلش باد.»

سبیل خلیل ابن زرین– سبیل القبه

سبیل القبه معروف به سبیل باب المغاربه مقابل باب المغاربه قرار دارد. خلیل بن زریق در ذی‌القعده سال ۹۸۷هـ/۱۵۷۹م آن را وقف کرد، سپس احمد أفندی‌الختنی، قاضی سابق دمشق بر این سبیل دروازه قیراط در دکانی واقع در باب القطانین وقف کرد.

سبیل حسن الدانی الحسینی

سبیل حسن الدانی الحسینی در بنای شمالی گنبد (المدرسه) النحویه قرار دارد. در این مکان، آثار دیوارهای قبل از ویرانی‌اش یافت می‌شود و لوح یادبود بنای آن مقابل گنبد قرار دارد و بر اساس آن تاریخ ساخت این بنا به سال ۱۱۳۷هـ/۱۷۲۴م برمی‌گردد.

سبیل مصطفی آغا

این سبیل در شرق باب الناظر قرار دارد و مصطفی آقا پروانه قائم‌مقام قدس و عثمان بک الفقاری در سال ۱۱۵۳هـ/۱۷۴۰م آن را بنا کردند و لوح یادبود منصوب در شرق این بنا نیز مؤید همین موضوع است.

برای ساخت آن، مصطفی آغا چهل شمش طلا را در جمادی‌الاخر سال ۱۱۵۳هـ/۱۷۴۰م برای ساخت آن وقف کرد. این سبیل امروز به نام سبیل البدیری یا سیبل الشیخ بدیر نامیده می‌شود و در نقش حکاکی شده در آن آمده است:

«هر که به سروری رسید آن را تعمیر کرد. آن را برتر قرار داد در میان آنچه بخشید.

نمونه بارز کرم و مجد مصطفی. قائم‌مقام قدس به مطلوب خود دست یافت.

به مانند سلسبیل آب آن رفع تشنگی می‌کند. و گواراست آب آن و نوشنده از آن می‌نوشد؛

مطابق رسم آن کس که به فخر و بزرگی نائل می‌شود عثمان بک منسوب به فقاری است.

طبق آن روز محشر جزا داده می‌شود. و در زمره اغیار حساب می‌شود.
هر دو از حوزه طه سیراب می‌شوند. ای خوشا خواسته و آرزوی آنان؛
تاریخ آن‌ها سرشار از بشارت است. در قدحی از شراب نوشیده می‌شود. (۱۱۵۳هـ).»

سبیل باب حطه

این چاه در جنوب باب حطه قرار دارد از چاه‌های کوچکی است که تاریخ آن به عهد عثمانی برمی‌گردد.

چاه باب الجنه

این چاه در شمال قبة الصخرة المشرفه قرار دارد و به نام چاه باب الجنه معروف است به دلیل این‌که روبروی در شمالی گنبد صخره معروف به باب‌الجنه است و طول آن به ۲۵ متر و عرض آن به ۲۰ متر می‌رسد.

چاه شیخ الخلیلی

این چاه در شمال غرب قبة المشرفه قرار دارد و به همین نام هم معروف است؛ چرا که مجاور گنبد محمدیه است که معروف به گنبد الشیخ الخلیلی است. طول آن ۳۳ متر و عرض آن ۲۰ متر است.

چاه الصخره

این چاه در شمال غرب قبة الصخره المشرفه به سمت شرق گنبد (زاویه) شیخ خلیلی قرار دارد.

چاه العصافیر

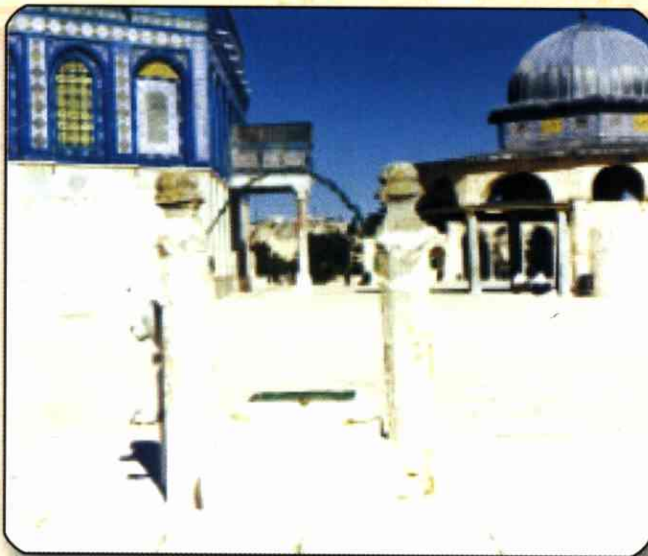
این چاه در شمال شرق قبة الصخرة المشرفه در راستای مدرسه احمد پاشا قرار دارد و به چاه الصوانه نیز مشهور است.

چاه الرمانه

این چاه در جنوب قبة الصخرةالمشرفه در سطح‌الصخره قرار دارد. از سمت شرق، ورودی دیگری نیز دارد که در زاویه جنوب‌شرقی پایین سطح الصخره قرار دارد. طول آن به ۷۵ متر و عرض آن به ۱۷ متر می‌رسد.

چاه العمدان

این چاه در شمال قبة الصخره المشرفه در سطح‌الصخرة مقابل خلوة شمال‌شرقی احمد پاشا قرار دارد.

چاه الجرن

این چاه در شمال قبة الصخرة المشرفه در سطح‌الصخره مقابل قبة الارواح قرار دارد.

چاه باب الغوانمه

این چاه نزدیک باب الغوانمه در زاویه شمال‌غربی مسجدالاقصی قرار دارد.

چاه الورقه

این چاه در شمال مسجدالاقصای مسقف قرار دارد و تا پایین آن کشیده می‌شود و دو در دارد که یکی از آن دو بسته است در مسجد مسقف قرار دارد. طول آن به ۱۹ متر و عرض آن به ۱۷ متر می‌رسد.

چاه ابوسعد

این چاه در جنوب مسجدالاقصی بین موزه اسلامی و قبة یوسف آغا قرار دارد. طول آن به ۳۵ متر و عرض آن به ۲۷ متر می‌رسد و از چاه‌های بزرگ مسجدالاقصی محسوب می‌شود.

چاه السروات

این چاه در شرق الکأس بین مسجدالاقصای مسقف و قبة الصخرة المشرفة قرار دارد و به چاه الکأس نیز معروف است.

چاه الخلوة

این چاه در مقابل در پایین نصرة الاسلام الغزی که در بالای آن خلوة بیرام پاشا قرار دارد، واقع شده است.

چاه الأسود
این چاه در شرق مسجدالاقصای مسقف قرار دارد و از بزرگ‌ترین چاه‌های مسجدالاقصی است. طول آن ۴۵ متر و عرض آن ۴۲ متر است.

چاه البلاط
این چاه در جنوب چاه الخضر نزدیک دیوار جنوبی مسجدالاقصی و در شرق مسجدالاقصای مسقف قرار دارد. طول آن به ۴۵ متر و عرض آن به ۱۵ متر می‌رسد.

چاه البحیره
این چاه در شرق چاه الاسود و شمال‌غرب مصلای مروانی قرار دارد و طول آن به ۲۸ متر و عرض آن به ۲۰ متر می‌رسد.

چاه الخضر
این چاه در شمال مصلای‌مروانی و شرق مسجدالاقصای مسقف قرار گرفته و دو در دارد.

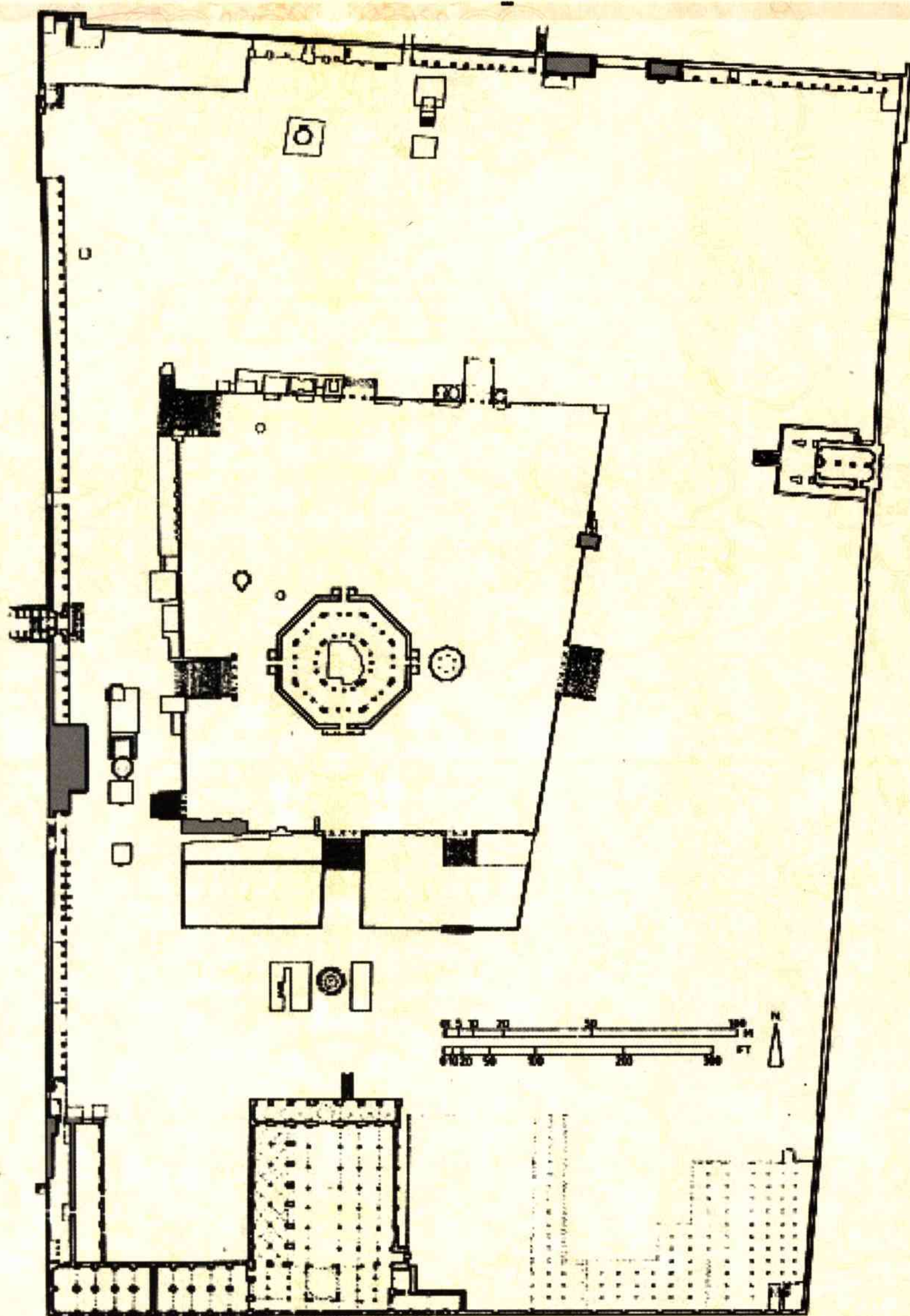
چاه سلیمان بک
این چاه در شرق مسجدالاقصی و غرب باب الرحمه و باب التوبه قرار دارد. طول آن به ۲۰ متر و عرض آن به ۱۵ متر می‌رسد.

چاه الزیتونه
این چاه در جانب شرقی مسجدالاقصی و بین مدرسه احمد پاشا و دیوار شرقی قرار دارد و طول آن به ۲۰ متر و عرض آن به ۲۰ متر می‌رسد.

چاه جنوب مناره باب الأسباط
این چاه در جنوب مناره باب الاسباط در شمال‌شرق مسجدالاقصی واقع شده و طول آن به ۷ متر و عرض آن به ۴ متر و عمق آن به ۶ متر می‌رسد.

چاه الأسعردیه
این چاه در پایین مدرسه الاسعردیه و در رواق شمالی مسجدالاقصی در غرب باب الدویداریه واقع شده و از چاه‌های کوچک است.

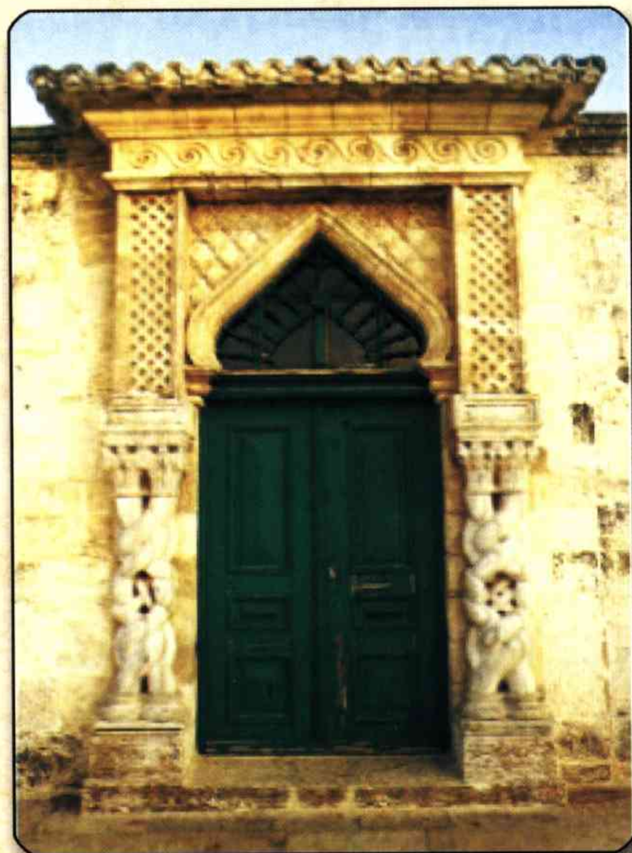

مدارس مسجدالاقصی

مدارس مسجدالاقصی مراکز علم در سایه مسجدالاقصی

در مسجدالاقصی تعدادی مدرسه اسلامی وجود دارد که تاریخ آن‌ها به عصر ایوبی و مملوکی برمی‌گردد. بعضی از این مدارس این امتیاز را دارند که در آن‌ها به سمت مسجدالاقصی باز می‌شود. علاوه بر این معماری و شیوه ساخت این مدارس به‌گونه‌ایست که قداست مکان و روحانیت آن را انعکاس می‌دهد.

مدرسه (قبه) النحویه

در جنوب‌غربی الصخرة المشرفه کنار راه موجود در مقابل باب السلسله واقع شده است.

ملک اشرف‌الدین عیسی معظم در سال ۶۰۴هـ/۱۲۰۷م برای تدریس زبان و قواعد عربی آن را بنا کرد و ساخت آن را امیر حسام‌الدین أبوسعید (سعید قیماز) عثمان‌بن عبدالله‌بن معظمی والی قدس برعهده گرفت. این مدرسه، مدرسه‌ای موقوفی برای فقهای مذهب حنفی بود.

مدرسه النحویه بعدها دفتر مجلس اعلای اسلامی و سپس در سال ۱۹۵۶م به دفتر معماری و مهندسی برای آبادانی قبة الصخرة المشرفه تبدیل شد. امروزه نیز مرکز اداره اوقاف اسلامی در قدس است.

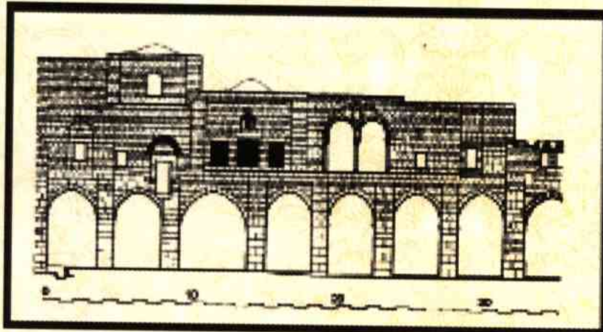
مدرسه الغادریه

در رواق شمالی مسجدالاقصی میان باب حطه و باب الاسباط واقع شده است. امیر ناصرالدین محمد بن دلغادر در دوران حکومت برسبای در ربیع‌الاخر سال ۸۳۶هـ/۱۴۳۲م آن را ابتدا برای همسرش مصرخاتون ساخته و سپس وقف کرد.

مدرسه الدویداریه – دارالصالحین

مدرسه الدویداریه که امروز به باب الملک فیصل معروف است در سمت چپ داخل مسجدالاقصی قرار دارد و آن را امیر علم‌الدین ابوموسی در سال ۶۹۵هـ/۱۲۹۵م بنا کرد و در هفتم ربیع‌الاول سال ۶۹۶هـ/۱۲۹۶م وقف کرد. این مدرسه اواسط قرن دهم به نام مدرسه البکریة الابتدائیه برای پسران، معروف بود.

مدرسه الباسطیه

در رواق شمالی مسجدالاقصی چسبیده به مدرسه الدویداریه از جهت شرق قرار دارد. شیخ‌الاسلام شمس‌الدین محمد هروی، شیخ مدرسه الصلاحیه و ناظر حرمین شریفین، شروع به ساخت آن کرد ولی او پیش از ساخت آن وفات یافت و قاضی زین‌الدین عبدالباسط بن خلیل دمشقی آن را کامل کرد و در ماه جمادی‌الاولی سال ۸۳۴هـ/۱۴۳۰م وقف کرد. شیخ عبدالغنی آن را مدرسه القرقشندیه نامید. علت این امر را قرار داشتن قبر شیخ القرقشندی در این مدرسه عنوان کرد.

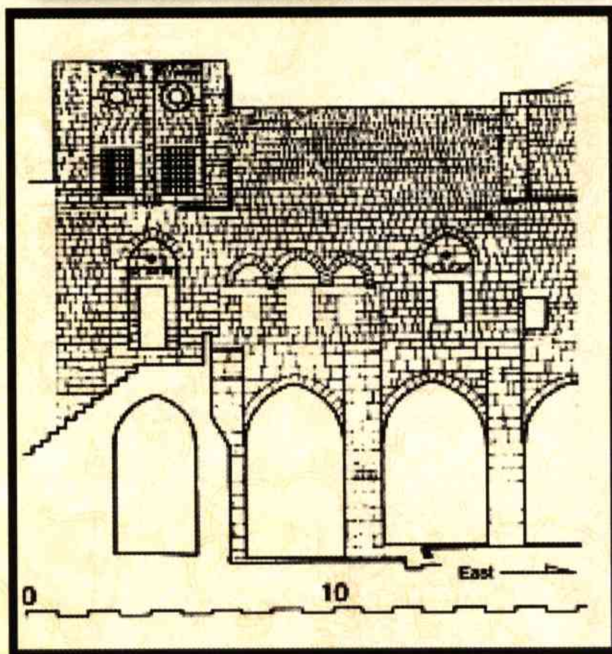
مدرسه الکریمیه

در رواق شمالی مسجدالاقصی متصل به باب حطه شرق است. الصاحب کریم‌الدین بن المعلم هبة‌الله‌بن‌ناظر الخواص الشریفه به دیار مصر در روز هشتم ذی‌الحجه سال ۷۱۸هـ/۱۳۱۸م آن را وقف کرد.

مدرسه الأمینیه

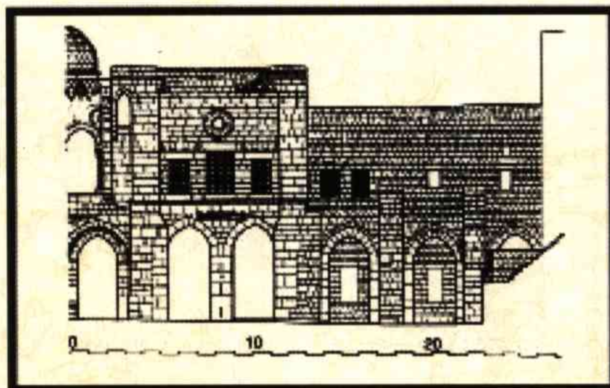
در رواق شمالی مسجدالاقصی و غرب باب ملک فیصل واقع است. الصاحب امین‌الدین عبدالله در سال ۷۳۰هـ/۱۳۶۲م آن را وقف کرد. در آن خانواده امام‌المقدسیه ساکن شدند و فرزندانش وظیفه تدریس در این مدرسه را از اواسط عهد عثمانی عهده‌دار شدند و آخرین افرادی که از بزرگان این خانواده گرانقدر در آنجا ساکن شدند شیخ أسعد الامام الحسینی بود که زمانی سمت قاضی شرعی رام‌الله را عهده‌دار بود.

مدرسه الفارسیه

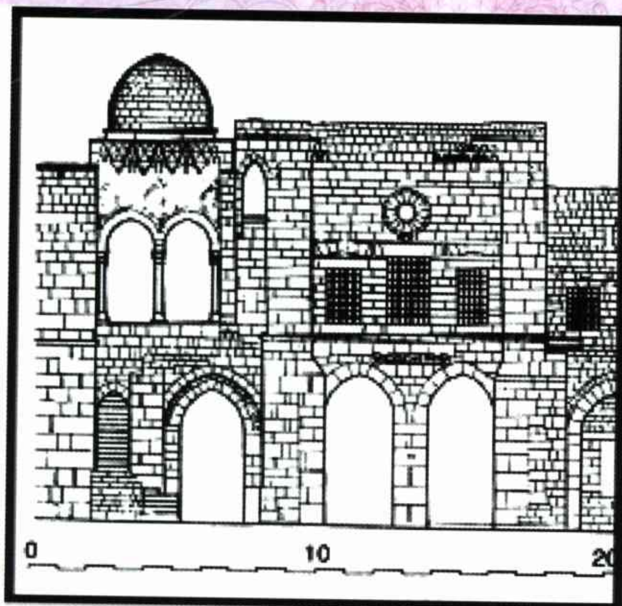
در رواق شمالی مسجدالاقصی و غرب باب‌الملک فیصل واقع است. آن را امیر فارس‌الدین البکی بن امیر قطلو ملک بن عبدالله نائب‌السلطنه در کارهای ساحلی و کوهستانی و نائب غزه وقف کرد. مجیرالدین التعلیمی قسمتی از مدرسه الفارسیه را در سوم شعبان سال ۷۵۵هـ/۱۳۴۹م وقف کرد. زمان ابراهیم العوری ساکن آنجا بود و امروز محل سکونت خانواده الدجانی است.

مدرسه الملکیه

در رواق شمالی مسجدالاقصی متصل به مدرسه الاسعردیة واقع است. به وسیله پلکانی سنگی به آن راه می‌یابند و از آنجا به بخشی از فضای مسجدالاقصی مبارک وارد می‌شوند. حاج ملک جوکندار ملک ناصر محمدبن قلاوون در اوایل محرم سال ۷۴۱ه/۱۳۴۰م در زمان سلطان ناصر محمدبن قلاوون آن را تأسیس کرده و در شانزدهم ربیع‌الاخر سال ۷۴۵ه/۱۳۴۴م آن را وقف همسر خود ملک دختر سیفی قلطلقتم ناصری کرد. امروز به نام دارالخطیب شناخته می‌شود.

مدرسه الصبیبیه – زاویه الصامتیه

مدرسه الصبیبیه در شمال مسجدالاقصی و شرق مدرسه الجاولیه قرار دارد. امیر علاءالدین علی بن ناصرالدین محمد نائب قلعه الصبیبیه آن را وقف کرد، هنگامی که نیابت قدس را عهده‌دار شد. وقف‌کننده آن در دمشق به خط القبیبات در سال ۸۰۹ه/۱۴۰۶م وفات یافت و بقایای پیکرش به قدس منتقل شد و در این مدرسه دفن شد.

مدرس الجاولیه

مدرسه الجاولیه در شمال‌غربی مسجدالاقصی واقع است و پنجره‌هایش مشرف بر این مسجد است. امیر علم‌الدین سنجر بن عبدالله الجاولی السامعی ناظر حرمین شریفین و نائب قدس در دوره بین ۷۱۵ه/۱۳۱۵م و ۷۲۰ه/۱۳۲۰م آن را وقف کرد.

امیر شاهین الشجاعی هنگامی که نیابت قدس را در سال ۸۳۰ه/۱۴۲۶م عهده‌دار شد، آن را بازسازی کرد و تبدیل به مکانی برای نیابت و قضاوت کرد. در اواخر قرن گذشته

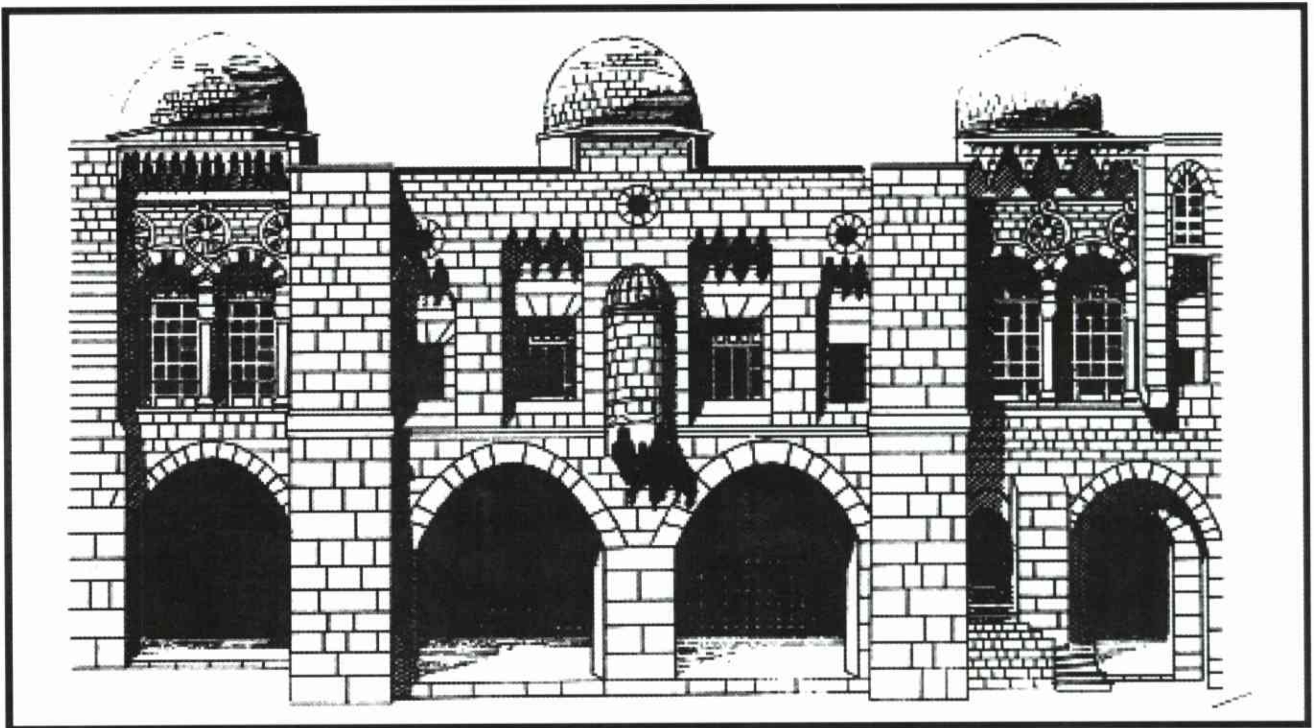

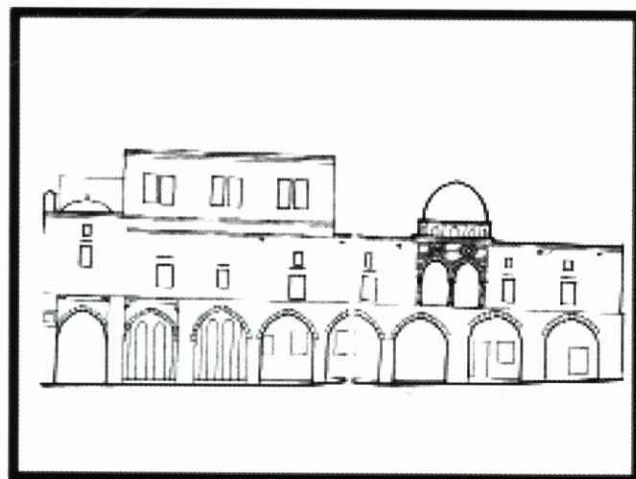

مکانی شد برای قاضیان عثمانی و قشلاقی که به سرایای القدیمه معروف است. سپس مجلس اعلای اسلامی آن را تبدیل به مدرسه‌ای کرد که به دانشکده روضة المعارف الوطنیه معروف است و امروز مدرسه الروضه نامیده می‌شود.

مدرسه (خانقاه) الاسعردیه

مدرسه الاسعردیه درجانب شمالی مسجدالاقصی و در شرق مدرسه حبیبیه قرار دارد. این مدرسه در سال ۷۶۰ه/۱۳۸۵م در زمان ملک صلاح‌الدین صالح بن الملک ناصر محمد بن قلاوون بنا شد. سپس مجدالدین‌عبدالغنی‌بن‌سیف‌الدین ابی بکر الاسعردی در ۲۰ ربیع‌الاول سال ۷۷۰ه/۱۳۶۸م آن را وقف کرد. مجلس اعلای اسلامی در سال ۱۳۴۶ه/۱۹۲۷م آن را ترمیم و بازسای کرد، سپس کتابخانه مسجدالاقصی را به مسجد آن که مشرف بر مسجدالاقصی است، منتقل کرد. امروز به نام دارالأنصاری الکشمیری شناخته می‌شود.

مدرسه المنجکیه

مدرسه المنجکیه در مکان باب الناظر در قسمت چپ داخل مسجدالاقصی واقع است و پنجره‌های شرقی آن مشرف بر حیاط مسجد است. امیر سیف‌الدین منجک الیوسفی الناصری نائب شام کمی پیش از سال ۷۶۲هـ/۱۳۶۰م آن را بنا کرد و در روز پانزدهم ذی‌الحجه سال ۷۷۶هـ/۱۳۵۵م آن را وقف کرد. امروز این مدرسه را اداره اوقاف اسلامی در اختیار دارد.

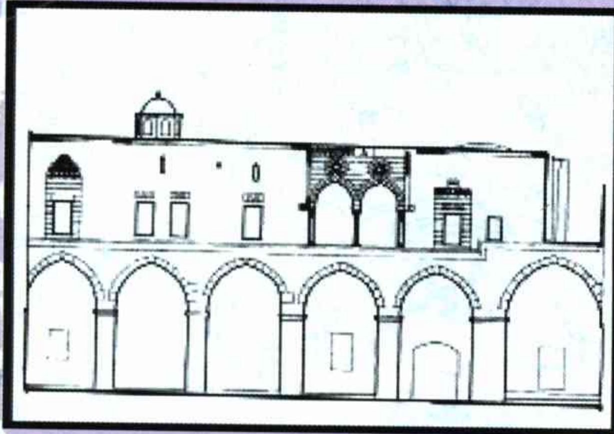
مدرسه الارغونیه

مدرسه الارغونیه در باب الحدید در غرب مسجدالاقصی واقع شده است. امیر أرغون کاملی در سال ۷۵۸ھ/۱۳۵۶م آن را وقف کرد و این در حالیست که بنای آن بعد از وقف‌کننده آن رکن‌الدین بیبرس السیفی در سال ۷۵۹ھ/۱۳۵۷م کامل شد. امروز الارغونیه به دارالعفیفی معروف است و در آن ضریح شریف حسین‌بن علی متوفی به سال ۱۳۵۰ھ/۱۹۳۱م قرار دارد.

مدرسه الخاتونیه- توبة ابن المهندس

مدرسه الخاتونیه در رواق غربی مسجدالاقصی نزدیک باب الحدید قرار دارد و پنجره‌های شرقی آن مشرف بر حیاط مسجدالاقصای مبارک است. آن را خانم أغل خاتون دختر شمس‌الدین محمدبن سیف‌الدین القازانیه البغدادیه در روز پنجم ربیع‌الاخر سال ۷۵۵ھ/۱۳۵۴م همراه با مزرعه‌ای معروف به ظهرالجمل یا باطن‌الجمل وقف کرد. سپس ساختمان آن را کامل کرد و بانویی به نام اصفهان شاه دختر امیر قازان شاه در ماه جمادی‌الاخر سال ۷۵۸ھ/۱۳۸۰م مقادیری را در آن وقف کرد.

در آنجا شهاب‌الدین احمد بن محمد بن المهندس در ماه رمضان سال ۱۳۴۹ھ/۱۹۳۰م و موسی کاظم پاشا الحسینی در سال ۱۳۵۲ھ/۱۹۳۴م و شهیدعبدالقدربن‌موسی پاشا الحسینی در سال ۱۳۶۷ھ/۱۹۴۸م و احمد حلمی عبدالباقی در سال ۱۳۸۲ھ/۱۹۶۳م و الشریف عبدالحمید ابن محمد بن عون در سال ۱۳۸۲ھ/۱۹۶۳م و عبدالحمید شومان در سال ۱۳۹۳ھ/۱۹۷۴م و فیصل بن عبدالقادر الحسینی به خاک سپرده شده‌اند.

مدرسه (الرباط) الزمینه

در باب المطهره مقابل مدرسه العثمانیه واقع شده و بنای شرقی آن مشرف به مسجدالاقصی است. خواجه شمس‌الدین محمد بن الزمن یکی از خواص سلطان اشرف قایتبای، آن را وقف کرد و در سال ۸۸۱ه/۱۴۷۶م ساخت آن را به پایان برد و وقف‌کننده آن به سال ۸۹۷ه/۱۴۹۱م وفات یافت.

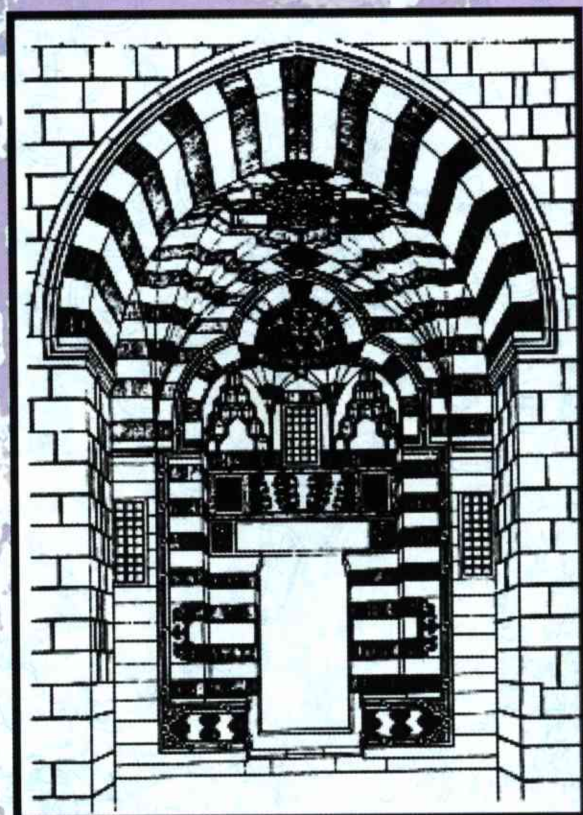
مدرسه العثمانیه

در باب المطهره؛ یکی از درهای غربی مسجدالاقصی در سمت چپ داخل واقع است و بنای شرقی آن مشرف به حیاط مسجدالاقصی است. آن را بانو اصفهان شاه خاتون دختر امیر محمد العثمانیه الرومیه مشهور به بانو لطف‌الله بنا کرد و در سال ۸۴۴ه/۱۴۴۰م وقف کرد و پس از مرگش در آنجا به خاک سپرده شد.

مدرسه الاشرفیه (السلطانیه - القایتبائیه)

مدرسه الاشرفیه در رواق غربی مسجدالاقصی بین مدرسه العثمانیه و مدرسه البلدیه واقع است و منسوب به وقف‌کننده و سازنده آن سلطان ملک اشرف قایتبای است که در فاصله بین سال‌های ۸۵۵ه/۱۴۸۰م و ۸۸۷ه/۱۴۸۲م ساخته شد. بنای آن به زمان ملک ظاهر خوش قدم برمی‌گردد و توسط امیر حسن الظاهری برای او ساخته شد. بعد از وفات ملک خوش‌قدم، حسن ظاهری از اشرف قایتبای خواست که آن را قبول کند. اشرف قایتبای آن را قبول کرد و منسوب به او شد.

0
10
20
30
40

ملک‌اشرف‌قایتبای شهر قدس را در سال ۸۸۰هـ/۱۴۷۵م زیارت کرد. دستور ویران کردن این مدرسه را در سال ۸۸۴هـ/۱۴۷۹م صادر کرد. سپس‌درچهاردهم شعبان سال ۸۸۵هـ/۱۴۸۰م شروع به حفر کردن پایه‌های آن کرد و آنطور که العلیمی گفته به این ترتیب ساخته شد: سه گوهر گرانبها که عبارتند از قبة الصخره و قبة الاقصی و مدرسه اشرفیّه.

مدرسه البلدیه

در غرب مسجدالاقصی در شمال باب السکینه مقابل مدرسه التنکزیه واقع است. آن را امیر سیف‌الدین عبدالله احمدی بلدی متوفی به جمادی‌الاخر سال ۷۸۳هـ/۱۳۸۰م وقف کرد. شیخ شرف‌الدین محمد بن محمد الخلیلی در سال ۱۴۱۷هـ/۱۶۳۷م در آنجا به خاک سپرده شد.

مدرسه التنکزیه

مدرسه التنکزیه منسوب است به وقف‌کننده آن امیر سیف‌الدین تنکز الناصری نائب شام که آن را در سال ۷۲۹هـ/۱۳۲۸م بنا کرده و در سال ۷۳۰هـ/۱۳۲۹م وقف کرد. العلیمی آن را چنین وصف کرده است: مدرسه‌ای بزرگ است که در میان مدارس، مدرسه‌ای مستحکم‌تر از آن وجود ندارد.

مدرسه التنکزیة متصل به باب‌السلسله یکی از درهای غربی مسجدالاقصی است، بنای شرقی آن از رواق غربی مسجدالاقصی بالا می‌رود و به آن مشرف است. بنای جنوبی آن به حیاط البراق‌الشریف مشرف است.

نیروهای اسرائیلی در سال ۱۹۶۹م آن را اشغال کردند و از آن پس محلی برای محافظان مرزها شد.

مدرسه الاحمدیه

مدرسه الاحمدیه در جانب شرقی سطح الصخرة المشرفه در شمال الصخره معروف به راه البراق قرار دارد و از دیگر اسامی آن مدرسه احمد پاشا است. بخشی از آن به بیت علوی به نام درسخانه یعنی خانه تدریس معروف است. ساخت آن در سال ۱۰۱۱ه/۱۶۰۳م هنگامی که به امیر فروخ بک امیر سپاه قدس فروخته شد، آغاز گشت. ساخت آن با هزار سنگ که در میان آن‌ها سنگ‌هایی از بقایای زاویة الدرکاة بود، انجام شد. احمد پاشا رضوان در ۱۵ رمضان سال ۱۰۱۳ه/۱۶۰۵م آن را همراه با خانه‌ای در باب حطه در راه خدا وقف کرد.

خانقاه (مدرسه) المخزیه

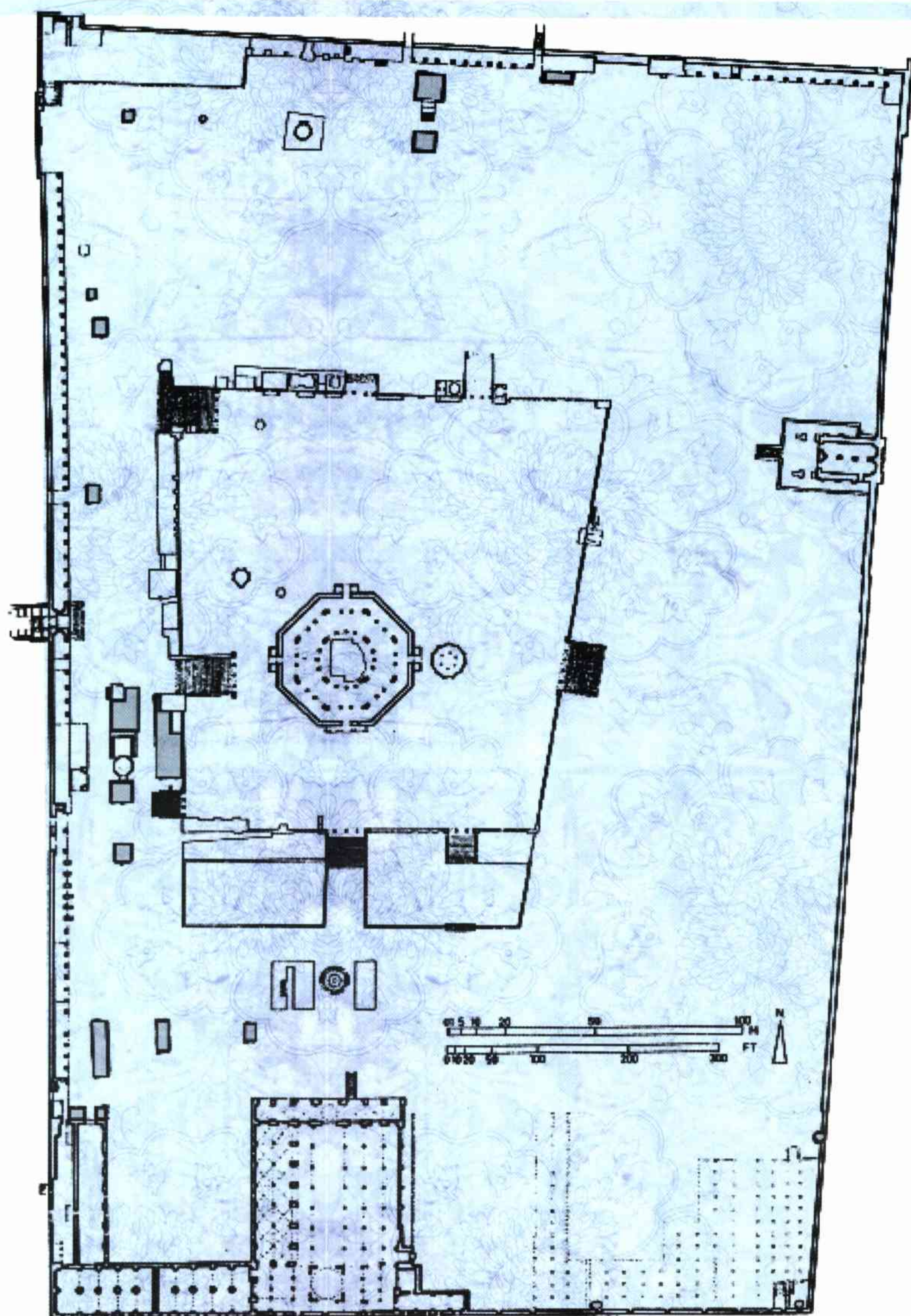
بیشترین تأسیسات خانقاه در زاویه جنوب‌غربی مسجدالاقصی واقع شده و منسوب به وقف‌کننده آن قاضی فخرالدین‌بن فضل‌الله متوفی به سال ۷۳۲ه/۱۳۳۱م است. این ساختمان از ۱۴ بخش تشکیل شده است. نیروهای اشغالگر اسرائیلی بیشتر آن‌ها را در تاریخ ۱۹۶۹/۶/۱۵ ویران کردند و جز سه اتاق و یک مسجد، چیزی از آن باقی نمانده است. از دیگر نام‌های آن «دار ابی السعود» است.

مدرسه (زاویه) الختنیه

در جنوب مسجدالاقصی و در خارج دیوار و پشت منبر مسجدالاقصی قرار دارد و معروف است به مدرسه الختنیه و الخنثنیه. سلطان صلاح‌الدین ایوبی آن را به شیخ جلال‌الدین محمد بن احمد بن محمد الشایشی در ۱۸ ربیع‌الاول سال ۵۸۷ه/۱۱۹۱م وقف کرد.

در مسجدالاقصی تعداد زیادی محراب‌های باستانی و تاریخی وجود دارد که مخصوص نماز و حلقه‌های وعظ و تدریس بوده‌اند. این سکوها در عصر مملوکی مخصوص برگزاری مجالس قضاوت بوده‌اند. این محراب‌ها و سکوها در اماکن مختلف و نواحی مسجد پراکنده بوده‌اند.

سکوها و محراب‌های مسجدالاقصی

سکو و محراب ظاهری - سکوی المیسة المحدده

این سکو و محراب در شمال‌شرق باب الناظر قرار دارد و آن را امیر بلوی الظاهر ناظر حرمین شریفین و نائب السلطنه در ذی‌الحجه سال ۷۹۵هـ/۱۳۹۲م بنا کرد.

درخت بلند و بزرگی بر روی این سکو سایه می‌انداخته؛ درختی که شاخه‌هایش شکاف برداشته و پوسیده بود و در زمان امیر الکاس الجبلانی ناظر حرمین شریفین (۸۲۵هـ/۱۴۲م) دیواره‌ای آهنی گرداگردش کشیده شده بود. شاخه‌های اصلی این درخت قدیمی در زمان امیر طوغان بیش از پیش شکاف برداشتند و به همین دلیل، حصار دیگری دور آن کشیدند و به همین دلیل درخت محصور نامیده شده است.

این سکو در عصر مملوکی برای برگزاری جلسات شرعی به کار می‌رفت؛ از جمله جلسه‌ای که در سال ۸۷۸هـ/۴۷۳م با حضور قاضی شهاب‌الدین بن عبیه الشافعی، ناظر حرمین شریفین امیر ناصرالدین النشاشیبی و نائب السلطنه امیر جقمق، قاضی خیرالدین بن عمران الحنفی، شیخ برهان‌الدین انصاری و شیخ ابوالعزم الحلاوی تشکیل شد.

سکو و محراب جرکس

سکو و محراب جرکس در جنوب‌شرقی باب الناظر در جنوب سکو و محراب الامیر بلوی الظاهری واقع است. امیر سیف‌الدین جرکس الناصری آن را در سال ۸۰۰ه‍/۱۳۹۷م بنا کرد.

نقشی تأسیسی در بنای محراب یافت می‌شود که در آن آمده است این محراب مبارک را بنده محتاج به خدا بنا کرد... العالیٰ المولوی سیفی جرکس الناص[ر]ی.

محراب سبیل مصطفی آقا

این محراب بر سکوی سبیل مصطفی آغا که در جنوب‌شرقی باب الناظر قرار دارد، واقع شده است.

محراب احمد قوللری و سکوی باب السلسله

این محراب همراه با سکوی متصل به آن از سمت شمال بین سبیل قاسم پاشا و قبة موسی واقع است. احمد قوللری همانطور که از نقش یادبود در بنای شمالی محراب برمی‌آید آن را در سال ۱۱۷۴ه‍/۱۷۶۰م بازسازی کرد. در این نقش ابیاتی به ترکی آمده است:

«بو مقام شریفلرک تعمیری
ایجون کتابت ایدن احمد قوللری
بر دعاء ایله با ایده تک باری
تعالی مرادیبة ناذل ایلیه.»

اما سکو از محراب قدیمی‌تر است. العلیمی طی سخنانی در سال ۸۸۰ه‍/۱۴۷۵م از وجود سکویی که در مقابل مدرسه الاشرفیة است یاد کرده است.

سکوی شمال‌شرق صحن الصخره

این سکو در زاویه شمال‌شرقی صحن الصخرة المشرفه نزدیک گنبد «قبة الخضر» واقع شده است و سکویی نوساز به شمار می‌رود.

سکو و محراب علی پاشا

محراب علی پاشا در غرب سطح الصخرة المشرفة در ناحیه شمال‌شرقی باب القطانین در وسط ضلع جنوبی سکوی سنگی و مستطیل شکل واقع است. آن طور که از نقش یادبود این بنا برمی‌آید این محراب را علی پاشا استاندار شهر قدس در سال ۱۴۰۷ه‍/۱۶۳۷م ساخته است. نقش یادبود این محراب در شمال در بالای محراب منصوب است و سنگ‌های رنگینی دَر ساخت آن به کار رفته که به ابلق معروفند. در نقش یادبود این محراب آمده است:

«این محراب را علی پاشا بنا کرد که در برابر هر خیری شکرگزار است. محرابی گرامی که تاریخ ساخت آن سال ۱۰۴۷م است.»

سکو و محراب الکرک

سکو و محراب الکرک در رکن (زاویه) جنوب‌شرقی سطح الصخرة المشرفه قرار دارد و محراب عثمانی الطراز از سمت قبله در میانه آن قرار دارد. این سکو در زمانی که امیر أیدمر الشجاعی صحن قبة الصخرة المشرفه را در سال ۷۲۶ه‍/۱۳۲۵م بازسازی کرد، ساخته شد.

غرس‌الدین خلیل الظاهری در سال ۸۷۲ه‍/۱۴۷۶م بیان کرده که در سطح‌الصخره، سکویی وجود دارد که از فراز آن قلعه کرک دیده می‌شود. در وقفیه احمد پاشا رضوان بر مدرسه الاحمدیه که بر الصخرة المشرفه در سال ۱۰۱۳ه‍/۱۰۶۵م ساخته شده، از این سکو به همین نام یاد شده است.

سکوی مقابل باب‌الحدید
این سکو مقابل باب‌الحدید در جانب غربی سطح الصخرة المشرفه واقع است، العمری در سال ۷۴۸هـ/۱۳۴۷م بیان داشته که مقابل هر یک از درهای مسجد غربی، سکوی مشجری قرار دارد بجز باب الغوانمه.

سکو و محراب جامع البراق
این سکو و محراب، شمال‌شرق باب المغاربة و شمال باب الزاویة الفخریة واقع شده‌اند. العمری از وجود این سکو در سال ۷۴۸هـ/ ۱۳۴۷م بدون ذکر نام محراب، یاد کرده است.

سکوی سبیل قایتبای
این سکو متصل به چاه معروف به سلطان قایتبای در مقابل مدرسه الاشرفیه در رواق غربی مسجدالاقصی قرار دارد. العلیمی همراه با ذکر توصیفاتی از حوضی که سلطان اشرف قایتبای در جنوب این سکو ساخته و تعمیر کرده است، از سکو نیز یاد کرده است.

سکوی جامع المالکیه
این سکو به موازات جامع المالکیه (جامع المغاربه) که امروز مکان آن به موزه اسلامی (متحف اسلامی) معروف است در بالای چاه ابی‌السعود قرار دارد و بزرگ‌ترین سکوی سنگی مسجدالاقصی است.

العلیمی گفته است که وفات شیخ صالح عیسی بن عبدالرحمن مشهور به الغوری المجذوب در سال ۷۹۷هـ/۱۳۴۷م در مسجدالاقصی کنار جامع المالکیه و پشت این سکو رخ داده است.

سکو و محراب الزاویة الفخریه

این سکو مقابل باب‌المغاربه متصل به بنای شمالی الفخریه واقع است و تاریخ آن به پیش از سال ۷۴۸هـ/۱۳۴۷م یعنی زمانی که العمری آن را وصف کرده، برمی‌گردد.

سکوی الکریمه

این سکو مقابل بنای جنوبی مدرسه المطله بر مسجدالاقصی قرار دارد و سکویی مرتفع و بلند است با محرابی بزرگ. تاریخ ساخت آن به پیش از سال ۷۴۸هـ/۱۳۴۷م برمی‌گردد.

سکو و محراب قبة موسی

بر فراز این سکو، گنبدی معروف به قبة موسی قرار دارد که مقابل باب‌السلسله است. این سکو زمان ساخت قبة موسی در سال ۶۴۷هـ/۱۲۴۹م بنا شد. محراب و سمت رو به قبله این سکو بعدها ساخته‌شدند و توضیحات ابن‌فضل‌الهعمری از این سکو و گنبد نیز تأکید می‌کند که در سال ۷۴۸هـ/۱۳۴۷م این دو بخش به بنای اصلی افزوده شده‌اند. العلیمی وجود این سکو را به حوادثی که در سال ۸۸۰هـ/۱۴۷۵م روی داد، مربوط می‌داند.

سکوی الجوزه- سکوی الصنوبر

سکوی الجوزة و محراب متصل به آن در جنوب‌غربی مسجدالاقصی مقابل گنبد یوسف آقا و جامع‌النساء قرار دارد. تاریخ ساخت این سکو به پیش از سال ۷۴۸هـ/۱۳۴۷م مربوط است. در حالی که بنای محراب به عهد عثمانی برمی‌گردد. العمری بیان داشته که دو درخت بزرگ گردو بر این سکو سایه داشته‌اند. در سال ۹۸۰هـ/۱۵۷۲م سکویی که نزدیک سبیل باب المغاربه بوده، توسط قاضی محی‌الدین عبدالقادر الحریری الحنفی تعمیر شده است.

احمد پاشا رضوان، سکوی الجوزه را در سال ۱۰۱۰هـ/۱۶۰۱م با هزینه ده دینار سلطانی طلا ترمیم و بازسازی کرد و ممکن است بنای محراب متصل به این سکو از ناحیه قبله نیز از فعالیت‌های احمد پاشا رضوان باشد.

سکو و محراب الزهور

سکو و محراب الزهور مقابل در شمال‌غربی مسجدالاقصای مسقف قرار دارد. محراب را زمینی باز که به اندازه یک خشت ارتفاع دارد از سمت شرقی سکو، محدود می‌کند. شیوه ساخت این شبیه محراب قبة النبی است که در سطح‌الصخره المشرفه موجود است.

محراب امام الحنفیه

این محراب که در جنوب‌شرق قبة الصخره بین پل جنوب‌شرقی واقع است، محرابی است که مجیرالدین العلیمی در سال ۹۰۰هـ/۱۴۹۴م از آن یاد کرده و گفته است که مصلای عید فطر و قربان و محل برگزاری نماز استقساء است. سندی شرعی از اسناد محکمه شرعی قدس با تاریخ ۱۰۳۲هـ/۱۶۲۲م موجود است که بر اساس آن اشاره کرده

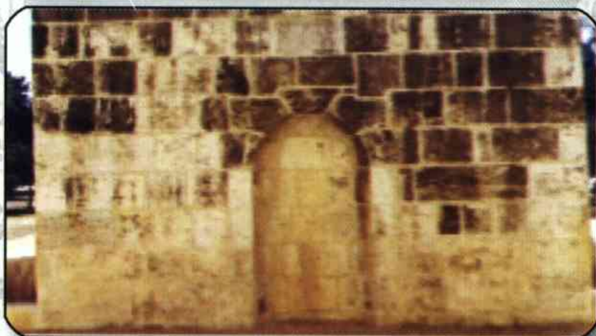
در این محراب امام حنیفه نماز می‌خوانده است. عبدالغنی النابلسی در سال ۱۱۰۱ه/۱۶۸۹م اشاره کرده که این محراب به نماز عیدین و استسقاء اختصاص داشته است.

سکو و محراب سلیمان القانونی

سکو و محراب سلطان سلیمان خان قانونی پشت سبیل باب العتم قرار دارد. روی محراب نوشته‌ای به عنوان یادبود بنا وجود دارد که در آن آمده است:

«این محراب شریف در روزگار سرور و بزرگ ما سلطان سلیمان پسر سلطان سلیم خان که ملکش برقرار باد، بازسازی شد.»

سکو و محراب شاهین - محراب یوسف پاشا

محراب و سکو در شمال سبیل عروةالموصلی معروف به سبیل شعلان قرار دارند. محراب را شاهین؛ ناظر حرمین شریفین در سال ۸۳۲ه/۱۴۲۸م بازسازی کرد، سپس امیر یوسف پاشا امیر سپاه قدس در سال ۱۰۶۱ه/۱۶۵۱م بار دیگر آن را بازسازی کرد و این نکته از لوح یادبودی که در شمال محراب نصب شده آشکار است:

«به نام خدا، محراب فضل از هر نقصی خالی است، به امر یوسف پاشا در سال ۱۰۶۱م این بنا ساخته شد.»

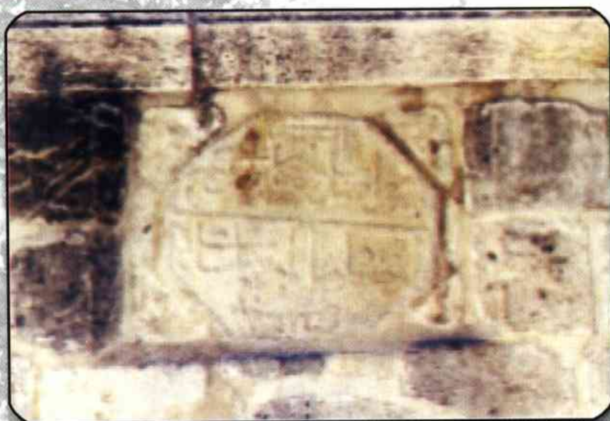

محراب و سکوی سطح النخله

محراب و سکوی سطح النخله نزدیک خلوة عبدالحی الدجانی مقابل سبیل پاشا و قبة موسی است. مجیرالدین از این سکو یاد کرده و گفته است نخلی بر آن سایه داشته که بعد از سال ۸۸۰ه/۱۴۵۷م از بین رفته است. از این سکو در سال ۱۰۲۱ه/۱۶۱۲م به اسم سطح‌النخله یاد شده

است در حالی که تاریخ بنای محراب مربوط به عهد عثمانی است و شیوه ساخت آن نیز مؤید همین امراست.

سکوی باب القطانین

این سکو مقابل باب القطانین واقع شده و العمری نیز به وجود سکوهایی در مقابل هر کدام از درهای غربی مسجدالاقصی بجز باب الغوانمه اشاره کرده است.

سکو و محراب مقابل الخاتونیه

این سکو و محراب بین خلوة شیخ نصرة الاسلام الغزی و خلوة الزیرکیه مقابل مدرسه الخاتونیه واقع شده‌اند.

سکو و محراب باب الغوانمه

سکو و محراب باب الغوانمه روبه‌روی مدرسه الصبیبیه واقع شده و به نظر می‌رسد ساخت این محراب مربوط به عهد عثمانی است.

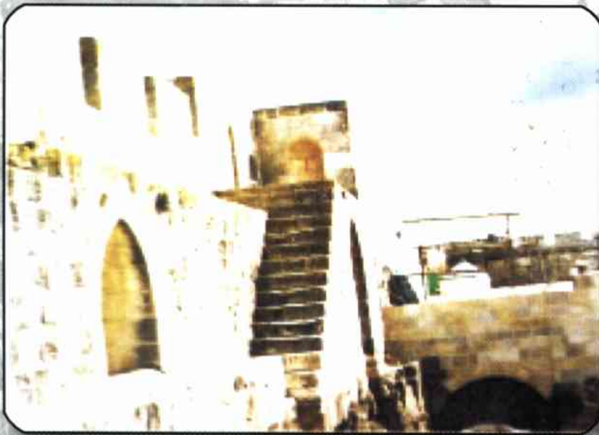
محراب مریم

محراب مریم در مسجد مهد عیسی و دقیقاً زیر گنبد قرار دارد و در واقع بنای توخالی ساده‌ای است در دیواره قبله. تاریخ بنای محراب مریم به دوره‌های آغازین اسلام برمی‌گردد. ابن عبدربه‌اندلسی (۳۰۰ه/۹۱۳م) اولین کسی است که در میان مورخان مسلمان از آن یاد کرده است. المقدسی البشری (۳۷۵ه/۹۸۵م) نیز از آن یاد کرده است. امروز درهای مسدود سه‌گانه جنوبی که مجاور محراب هستند به نام «أبواب محراب مریم» شناخته می‌شوند.

محراب دیوار شرقی

این محراب در دیوار شرقی در بالای قوس شمال‌شرقی مصلای مروانی قرار دارد.

سکو و محراب یعقوب

سکو و محراب یعقوب در پایین ایوان سلطان محمود دوم قرار دارد و نوع بنا حاکی از آن است که از ایوان قدیمی‌تر است و ساخت آن نیز با بنای ایوان متفاوت است.

ابن عبدربه و المقدسی به وجود محرابی مشهور به محراب یعقوب اشاره کرده و گفته‌اند این محراب نزدیک قبة سلیمان است و چه بسا که این محراب در محل محراب قدیم واقع شده باشد.

محراب ارواح

محراب ارواح در سطح جنوبی الصخرة المشرفه در گنبد الخضر قرار دارد. این محراب در عصر مملوکی به «غار الارواح» معروف بود.

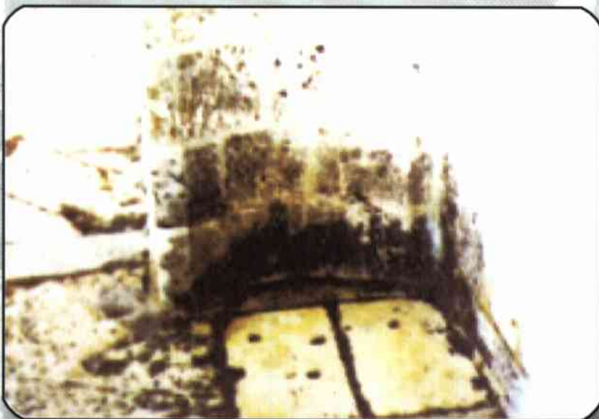

محراب پل غربی‌جنوبی

این محراب برای رسیدن به قسمت شمالی پل به دیوار شمالی متصل شده است.

محراب داود

محراب داود در جنوب‌شرقی دیوار مسجدالاقصی قرار دارد. سلطان حسام‌الدین لاجین در فاصله بین سال‌های ۶۹۶ه/۱۲۹۶م و ۶۹۸ه/۱۲۹۸م آن را بازسازی کرد.

The History of Al-Aqsa Mosque

مسجد الاقصی به عنوان اولین قبلهٔ مسلمین و محل معراج پیامبر اسلام(ص) بعد از حرمین شریفین، مقدس‌ترین مکان نزد مسلمانان است. متأسفانه مسلمین جهان در حمایت و دفاع از قدس و مسجدالاقصی اهمال نموده و درمقابل رژیم اشغالگر قدس بارها نسبت به این مجموعه هتک حرمت کرده است. توجه جدی به گرامیداشت روز قدس از اوجب واجبات بوده و شناخت این مجموعه توصیه می گردد.

"تاریخ مجموعه مسجد الاقصی" از جمله کتب با ارزش، نفیس و نادر در زمینه تاریخ قدس است که مورخ و نویسنده فلسطینی آن، "دکتر محمدهاشم موسی‌غوشه" کلیه آثار اسلامی موجود در این مجموعه ٤/١٤ هکتاری را شامل مسجد الاقصای مسقف، قبه الصخره، مصلای مروانی، برکه‌ها، چاه‌ها، گنبدها، درها و مدارس و ... را به‌همراه ۲۵۰ تصویر و نقشه، معرفی نموده است.

ADYAN PUBLICATION

